

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Χαράλαμπος Γολέμης, Ένδιαφέροντα τά νέα άπ' τήν Εύρώπη • **Άγγελος Έλεφάντης**, «Όποιος δέν έλθει σπήν διαδήλωση, τελειώνει πολιτικά» • **Παύλος Κλαυδιανός**, Πρός ΟΝΕ, πλησίστοι • **Σίσι Βελισσαρίου**, Γνώση καί εύρωπαϊκή ταυτότητα • **Κώστας Σταμάτης**, Τό Πανεπιστημιακό άσυλο • **Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης**, Οί μειονοτικές γλωσσες σπήν Έλλάδα καί ό έπιστημονικός διάλογος • **Έλένη Συρίγου-Ρήγου**, Είς τήν Σύμνη διοικούν αί γυναίκες • **Ζάκ Λακάν**, Ό Κάντ μέ τόν Σάντ • **Άγγελος Έλεφάντης**, Για μία φούχτα δολάρια • **Παντελής Μπουκάλας**, Ένας φλογερός πρίγκιπας-μάγος • **Λουκία Ρίτσαρντς**, «Η ζωή είναι ώραία» • **Γιώργης Γιατρομανωλάκης**, Σκηνές μελλοντικῶν γεγονότων • **Κώστας Βούλγαρης**, Ένα βιβλίό ζητᾶ γήφο έμπιστοσύνης.

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 1998 • τεύχος 58 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 1998
τεύχος 58 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 7.500 δρχ.

Φοιτητική (12 τεύχη): 10.000 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 17.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος

ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146

άρθρ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Κέκροπος 2 Έθνα 10558

τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Χαράλαμπος Γολέμης, Ένδιαφέροντα νέα άπ'

τήν Ευρώπη 5

Άγγελος Έλεφάντης, «Όποιος δέν έλθει στήν

διαδήλωση, τελειώνει πολιτικά» 7

Παύλος Κλαυδιανός, Πρός ONE, πλησίστοι 9

Σίου Βελισσαρίου, Γνώση και ευρωπαϊκή ταυτότητα12

Κώστας Σταμάτης, Τό Πανεπιστημιακό άσυλο18

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, Οί μειονοτικές γλώσσες

στήν Έλλάδα και ο έπιστημονικός διάλογος21

Έλένη Συρίγου-Ρήγου, Είς τήν Σύμην διοικουίν

αί γυναίκες23

Ζάκ Λακάν (μετάφραση Γιώργου Φαράκλα),

Ό Κάντ μέ τόν Σάντ (6' μέρος)25

Άγγελος Έλεφάντης, Γιά μιά φύχτα δολάρια34

Παντελής Μπουκάλας, Ένας φλογερός

πρίγκιπας-μάγος35

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Λουκία Ρίτσαρντς, «Ό ζωή είναι ώραία»36

Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Σκηνές μελλοντικών

γεγονότων 39

Κώστας Βούλγαρης, Ένα διδλίιο ζητά ψήφο

έμπιστοσύνης45

Ἐνδιαφέροντα τὰ νέα ἀπ' τὴν Εὐρώπη

Ἐχουν περάσει περίπου ἕξι χρόνια ἀπὸ τότε πού λίγοι ἀριστεροί, κομμουνιστές καὶ οἰκολόγοι σέ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δικῆς μας, ἐξέφρασαν γιὰ πρώτη φορά τὴ διαφωνία τους, ὄχι ἀπὸ ἀντιευρωπαϊκὴ σκοπιὰ, γιὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ καὶ τὴν προβλεπόμενη ἀπὸ αὐτὴ Οἰκονομικὴ καὶ Νομισματικὴ Ἑνωσι, τὴν ΟΝΕ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν διαφωνούντων στό θέμα ἀρχῆς πού ἀφοροῦσε τὴ σκοπιμότητα τῆς νομισματικῆς ἐνοποίησης δέν ἦταν ἴδιες. Κάποιοι ἦταν ἀπολύτως ἀρνητικοί, θεωρώντας ὅτι αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα καὶ ὄχι ἡ προϋπόθεση μιᾶς (μακροχρόνιας) διαδικασίας πολιτικῆς ὀλοκλήρωσης καὶ πραγματικῆς σύγκλισης τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν, ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι τὴν ὑποστήριζαν ὑπὸ ὄρους, ἐπειδὴ πίστευαν ὅτι τὸ μοναδικὸ νόμισμα εἶναι τὸ μόνο ἀποτελεσματικὸ μέσο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀσυδοσίας τοῦ διεθνoῦς κερδοσκοπικοῦ κεφαλαίου, πού μπορεῖ νὰ ἀκυρώσει κάθε μεμονωμένη ἐθνικὴ προσπάθεια ἀσκήσεως οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού δέν ἱκανοποιεῖ τὶς «ἀγορές». Ἐκεῖ, ὅμως, πού ὄλοι συμφωνοῦσαν ἦταν ἡ ἀπόλυτη ἀντίθεση μὲ τὴ συγκεκριμένη πορεία πρὸς τὴν ΟΝΕ, ἡ ὁποία βασιζόταν στὰ γνωστὰ κριτήρια ὀνομαστικῆς σύγκλισης τῆς συνθήκης, τὰ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώσουν οἱ χώρες-μέλη μέσα σέ ἀσφυκτικὲς προθεσμίες, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτη διαχείριση τοῦ μελλοντικοῦ εὐρωπαϊκοῦ νομίσματος ἀπὸ τὴν «ἀνεξάρτητη» Εὐρωπαϊκὴ Κεντρικὴ Τράπεζα. Ἦταν κοινὴ ἡ πεποίθησι ὅτι ἡ συγκεκριμένη διαδικασία καὶ ἡ θεσμικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνωσι ἐνίσχυαν καὶ παγίωσαν τὴν κυριαρχία τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, πού βασανίζει ἐδῶ καὶ δεκαπέντε χρόνια τὶς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, αὐξάνοντας τὴν ἀνεργία, τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό καὶ τὶς κάθε μορφῆς ἀνισότητες. Γιὰ ὅσους διατηροῦσαν κάποιες ἐλπίδες ὅτι τὸ μέλλον θὰ εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἤρθε ἡ νέα Συνθήκη τοῦ Ἄμστερνταμ, ἡ ὁποία, μὲ τὸ σύμφωνο «σταθερότητας» πού περιέχει, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις σχεδόν κάθε δυνατότητα νὰ ἀσχέσουν κάποια πολιτικὴ πού νὰ ἀποκλίνει ἀπὸ τὶς ἐπιταγές τῆς «μοναδικῆς» σκέψης.

Σήμερα μπορεῖ «ἡ ζωὴ» νὰ ἔλυσε, πρὸς τὸ παρόν, τὸ θέμα τῆς σκοπιμότητας τῆς νομισματικῆς ἐνοποίησης, ἀφοῦ τὸ εὐρῶ βρῖσκεται πρὸ τῶν πυλῶν, ὅμως οἱ ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο τῶν Συνθηκῶν τοῦ Μάαστριχτ καὶ τοῦ Ἄμστερνταμ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἐπίκαιρες. Τὸ ἐνδιαφέρον, μάλιστα, στοιχεῖο τῆς περιόδου πού διανύουμε εἶναι ὅτι διευρύνεται τὸ μέτωπο τῶν διαφωνούντων, ἀφοῦ ὁ νεοφιλελευθερισμός, ἔχοντας πρὸ πολλοῦ χάσει κάθε ἴχνος κοινωνικῆς συναίνεσης, ἀμφισβητεῖται στό ἐπίπεδο τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς καὶ ἀπὸ μὴ «συνήθεις ὑπόπτους». Ἡ ἀμφισβήτηση, πού στήν πιὸ «καθαρὴ» μορφή της ἐκφράζεται ἀπὸ τὴ νέα «κοκκινοπράσινη» γερμανικὴ κυβέρνησι, ἢ γιὰ νὰ εἶμαστε πιὸ ἀκριβεῖς ἀπὸ τὸν ὑπουργό της τῶν Οἰκονομικῶν Ὁσκαρ Λαφονταίν, συνδέεται μὲ τὴν ἀνάγκη καταπολέμησι τῆς ἀνεργίας στὴν Εὐρώπη, πού μετράει σήμερα γύρω στὰ εἴκοσι ἑκατομμύρια θύματα. Αὐτὸς καθ' ἑαυτὸς ὁ στόχος τῆς αὐξήσεως τῆς ἀπασχόλησης δέν εἶναι νέος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι, ἄλλωστε πρόσφατα πραγματοποιήθηκε, μετὰ ἀπὸ πίεσι τῆς γαλλικῆς κυβέρνησεως, εἰδικὴ σύνοδος κορυφῆς γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στό Λουξεμβούργο. Τὸ καινούργιο εἶναι ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος. Ἐνῶ μέχρι σήμερα οἱ προτάσεις τῆς πολιτικῆς ἀπασχόλησεως (καὶ οἱ σοσιαλδημοκρατικὲς) στηρίζονταν στὴν προώθησι τῶν λεγόμενων «διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν» στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, δηλαδὴ στὶς «εὐελιξίες», σέ αὐξήσεις μισθῶν μικρότερες ἀπὸ

τήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητας, στή μείωση τῆς φορολογίας καί τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, μέ ἀπόλυτο σεβασμό στίς περιοριστικές νομισματικές, δημοσιονομικές καί εἰσοδηματικές πολιτικές πού ἐπέβαλε ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ, τώρα γίνεται λόγος καί γιά πολιτική αὐξηση τῆς συνολικῆς ζήτησης σέ ἐθνικό καί εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο.

Αὐτή ἡ δειλὴ ἀπόπειρα ἐπαναφορᾶς στήν Εὐρώπη μιᾶς μορφῆς κευνσιανικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, στή θέση τοῦ ἄκρατου μονεταρισμοῦ καί τῶν «οἰκονομικῶν τῆς προσφορᾶς», πού ἀποτελεῖ τήν οἰκονομική ὀρθοδοξία γιά περίπου δύο δεκαετίες, ἀμφισβητεῖ ντέ φάκτο τίς ἴδιες τίς συνθήκες τοῦ Μάαστριχτ καί τοῦ Ἄμστερνταμ, ἰδιαίτερα ὡς πρός τίς ἀρμοδιότητες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κεντρικῆς Τράπεζας, ἔστω καί ἂν ὅσοι τήν προτείνουν δέν θέτουν τέτοιο θέμα. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός. Γιά νά βελτιωθεῖ ἡ ζήτηση, λένε σήμερα οἱ περισσότερες εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις (καί κυρίως ὁ Λαφονταίν), χρειάζεται μιὰ γενναία μείωση τῶν ἐπιτοκίων ὥστε νά αὐξηθοῦν οἱ ἰδιωτικές ἐπενδύσεις καί ἡ κατανάλωση καί μιὰ ἐξίσου σημαντική αὐξηση τῶν δημόσιων ἐπενδύσεων. Ὅμως, αὐτό δέν εἶναι τόσο εὐκόλο ὅσο φαίνεται. Σύμφωνα μέ τή Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ, ἡ ἄσκηση τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἔχει ἀνατεθεῖ στήν Εὐρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ). Αὐτή ἀποφασίζει, χωρίς ὅποιαδήποτε παρέμβαση ἀπό κυβερνήσεις ἢ ἄλλα θεσμικά ὄργανα τῆς Ἐνωσης (Συμβούλιο Ὑπουργῶν, Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή), τό ἐπίπεδο τῶν ἐπιτοκίων στή ζωή τοῦ εὐρώ, μέ ἀποκλειστικό στόχο τή διατήρηση τῆς σταθερότητας τῶν τιμῶν. Κανείς δέν μπορεῖ νά τήν ἀναγκάσει νά μειώσει τά ἐπιτόκια ἂν δέν τό θέλει, ἔστω καί ἂν ἡ ἐμμὸνὴ τῆς μπορεῖ νά ὀδηγήσει ὅλες τίς εὐρωπαϊκές οἰκονομίες σέ ὕφεση. Ἄλλωστε, ὅπως εἶπε πρόσφατα καί ὁ πρῶτος διοικητῆς τῆς Βιμ Ντιούνσμπεργκ, τό πρόβλημα τῆς ἀνεργίας ἀντιμετωπίζεται μόνο μέ «διαρθρωτικές» ἀλλαγές στήν ἀγορά ἐργασίας, δηλαδή μέ αὐξηση τῶν «εὐελξιῶν» καί τῆς «ἀπασχολησιμότητας». Οὔτε, ὅμως, ἡ αὐξηση τῶν δημόσιων δαπανῶν εἶναι εὐχολη ὑπόθεση. Τό σύμφωνο σταθερότητας τῆς Συνθήκης τοῦ Ἄμστερνταμ προβλέπει ὅτι ὅποιαδήποτε ἀδικοιολόγητη ἀπόκλιση τοῦ δημόσιου ἐλλείμματος ἀπό τό ὄριο τοῦ 3% ὡς ποσοστό τοῦ ΑΕΠ ὄχι μόνο ἀπαγορεύεται ἀλλά οἱ χῶρες πού θά τό ὑπερβαίνουν θά τιμωροῦνται μέχρι καί μέ πρόστιμο. Στήν πραγματικότητα, μάλιστα, ἀκόμα καί αὐτό τό ὄριο εἶναι ἀπλῶς μιὰ θεωρητική δυνατότητα, ἀφοῦ ὑπάρχει δέσμευση τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν ὅτι, μέχρι τό 2002, τά ἐλλείμματα στή ζωή τοῦ εὐρώ πρέπει νά μετατραποῦν σέ πλεονάσματα ἢ τό πολύ πολύ νά μηδενιστοῦν. Ἐτσι, οἱ προτάσεις ὀρισμένων κυβερνήσεων νά ἐπιτραπεῖ ἡ ἐξαίρεση τῶν δημόσιων δαπανῶν ἀπό τούς περιορισμούς τοῦ συμφώνου σταθερότητας, νά μή λαμβάνονται δηλαδή ὑπόψη κατά τόν ὑπολογισμό τοῦ ἐλλείμματος, ἔχουν μέχρι στιγμῆς ἀπορριφθεῖ κατηγορηματικά (ἀπό τήν ΕΚΤ, βέβαια).

Πᾶμε, λοιπόν, πρός σύγκρουση τῶν κεντροαριστερῶν ἢ συμμαχικῶν κυβερνήσεων τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν — Γερμανίας, Γαλλίας καί Ἰταλίας — μέ τόν «κεντροκρατισμό», πού θά μπορούσε νά φτάσει μέχρι καί στήν ἐκ βάθρων ἀναθεώρηση τῶν Συνθηκῶν τοῦ Μάαστριχτ καί τοῦ Ἄμστερνταμ; Μέ δεδομένη τήν ἱστορική προτίμηση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων πού ἀσκοῦν σήμερα τήν ἐξουσία στοὺς εὐρωπαϊκοὺς «συμβιβασμούς» (μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ συγκεκριμένη ΟΝΕ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συμφωνίας Κολ-Μιτεράν), ἀλλά καί λόγω τῆς «μόλυνσης» πού ἔχουν ὑποστεί, ἐδῶ καί πολλά χρόνια», οἱ σοσιαλδημοκρατικές ἀντιλήψεις γιά τήν οἰκονομική πολιτική ἀπό τόν νεοφιλελευθερισμό, ἡ ἀπάντηση εἶναι μᾶλλον ἀρνητική. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι τά νέα ἀπ' τήν Εὐρώπη δέν εἶναι ἐνδιαφέροντα.

Χαράλαμπος Γολέμης

«Ὅποιος δέν ἔλθει στή διαδήλωση τελειώνει πολιτικά»

ΦΩΝΗ ΛΑΟΥ-ΟΡΓΗ ΘΕΟΥ

ΤΕΡΜΑ ΣΤΙΣ ΣΦΑΓΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΔΙΚΙΕΣ! Ο ΛΑΟΣ ΤΟΥ ΠΑΟΚ ΠΑΙΡΝΕΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΔΗΛΩΝΕΙ ΓΙΑ ΝΑ ΕΚΦΡΑΣΕΙ ΤΗΝ ΘΡΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΓΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ. ΟΛΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΜΑΡΑ ΤΗΝ ΤΕΤΑΡΤΗ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ ΣΤΙΣ 6 Μ.Μ. ΟΠΟΙΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ ΔΕΝ ΕΡΘΕΙ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΟΡΑΚΗΣ "ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ"! Ο ΛΑΟΣ ΤΟΥ ΠΑΟΚ ΔΕΝ ΞΕΧΝΑ ΚΑΙ ΘΑ ΤΙΜΩΡΗΣΕΙ ΤΟΥΣ ΑΠΟΝΤΕΣ! "ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ ΦΙΛΩΝ ΠΑΟΚ"

Τά παραπάνω πού διαβάσατε στό τρύκ τῶν «Συνδέσμων Φίλων ΠΑΟΚ» καί ἡ ὀγκώδης διαδήλωση στίς 4 Νοεμβρίου πού ἀκολούθησε στή Θεσσαλονίκη ὀφείλονται σέ ἕνα πέναλτυ πού, κατά τούς ὀπαδούς καί παράγοντες τοῦ ΠΑΟΚ, ἀδίκως κατελόγησε ὁ διαιτητής στόν ἀγῶνα τῆς ὀμάδας τους μέ τόν Ὀλυμπιακό. Ἀλλά οἱ ποδοσφαιρικοί ἀγῶνες παίζονται μέ διαδηλώσεις ἤ μέσα στό γήπεδο; Παίζονται μέ τήν μπάλα ἤ μέ πολιτικές ἀπειλές κι ἐκβιασμούς; Τρελάθηκαν οἱ ἄνθρωποι;

Ἄκριβῶς. Σ' αὐτή τήν ἱστορία τρέλας κανεῖς δέν εἶναι τρελός.

Διαβάζουμε στίς ἔφημερίδες ὅτι, σύμφωνα μέ τίς τελευταῖες ἀποφάσεις τῆς UEFA, στίς 32 εὐρωπαϊκές ὀμάδες πού συμμετέχουν στό πανευρωπαϊκό Πρωτάθλημα θά διανέμονται ἀπό τοῦ χρόνου 128 δισεκατομμύρια δραχμές, ὡς «κίνητρο». Τά χρήματα αὐτά θά προέρχονται ἀπό τηλεοπτικά δικαιώματα καί διαφημίσεις· θά τά πληρώνει ὁ «καλωδιωμένος» φιλάθλος. Δέν θά μοιράζονται ὅμως «κομμουνιστικά»: οὔτε ὁ καθένας ἀνάλογα μέ τήν «ἐργασία» του οὔτε ὁ καθένας ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του (ἀνώτερο στάδιο τοῦ κομμουνισμοῦ). Θά μοιράζονται ἀξιοκρατικά, ὥστε νά αὐξάνεται ὁ ἀνταγωνισμός καί ἡ ἀποδοτικότητα τοῦ ἀθλήματος. Δηλαδή:

Καθεμία ἀπό τίς 32 ὀμάδες τοῦ πρωταθλήματος στήν πρώτη φάση θά λαμβάνει 212 ἑκατομμύρια. Στή δεύτερη φάση, στήν ὀποία προκρίνονται 16 ὀμάδες, ἡ καθεμία λαμβάνει 639 ἑκατ. Στήν τρίτη φάση, τῶν 8, κάθε ὀμάδα παίρνει 850 ἑκ. Ὅσες προκριθοῦν στούς 4 λαμβάνουν 1.072 ἑκάστη. Στούς 2 τῶν τελικῶν, ἡ μέν τροπαιούχος, γιά τήν ἰδέα, εἰσπράττει 2 δισεκατομμύρια 40 ἑκατ. Κι ἡ δεύτερη, γιά τήν παρηγοριά, λίγα φιλά: 1.700 ἑκατ.

Ἐπιπλέον καθεμία ἀπό τίς 32 ὀμάδες, γιά κάθε ἀγῶνα στίς δύο πρώτες φάσεις, εἰσπράττει 106 ἑκατ. σέ περίπτωση νίκης καί 68 σέ περίπτωση ἰσοπαλίας. Ὑπολογίζεται ὅτι ἡ ὀμάδα πού θά κατακτήσει τό πρωτάθλημα, θά μαζεῦει, φασούλι τό φασούλι, περίπου 7 δισεκατομμύρια.

Καί οἱ διανομές συνεχίζονται. Στίς ἐθνικές ὀμοσπονδίες διανέμονται 64 δισεκατομμύρια, ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ὀμάδων τους πού προκρίνονται στούς 32. Καί οἱ ὀποῖες ὀμοσπονδίες μοιράζουν τό ἀναλογοῦν μερίδιο στίς προκρινόμενες ὀμάδες τους.

Ἐννοεῖται ὅτι κάθε ὀμάδα παίρνει καί τό μερίδιό της ἀπό τά εἰσιτήρια τῶν ἀγῶνων. Ἐτσι,

ἡ ἔξοδος στήν Εὐρώπη μιᾶς ομάδας ἀνταμείβεται μέ πολλές ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἢ καί δισεκατομμύρια δραχμές, ἂν τά καταφέρει νά φτάσει στούς 16, στούς 8 ἢ τούς 4.

Στήν Ἑλλάδα τό χρήμα αὐτό, τό πρίμ, πηγαίνει στίς δύο πρώτες ομάδες τοῦ πρωταθλήματος, δηλαδή κατά τεκμήριο στόν Ὀλυμπιακό καί τόν Παναθηναϊκό, ἔκτός ἀπροόπτου. Τοῦτο τό ἀπροόπτο, κατά τεκμήριο πάλι, διεκδικοῦν μέ τίς περισσότερες πιθανότητες ἡ ΑΕΚ καί ὁ ΠΑΟΚ, ἀλλιῶς περιορίζονται στό κύπελλο UEFA, ὅπου τό χρήμα εἶναι πολύ λιγότερο. Γι' αὐτό ὁ ἀγώνας γιά τή φανέλα καί τά ἰδανικά εἶναι πάντα πολύ σκληρός.

Εἶναι φυσικό μέ τόσο χρήμα μπροστά στά πόδια νά θολώνει τό κεφάλι. Κανείς δέν θέλει νά «κλωτσήσει» τήν τύχη του, ὅταν μάλιστα συνοδεύεται καί ἀπό ἄλλο χρήμα, προερχόμενο ἀπό τίς κρατικές ἐπιδοτήσεις, τίς φοροαπαλλαγές ἢ τά κεφάλαια τῶν ἰδιοκτητῶν, τίς χορηγίες.

Επομένως δέν εἶναι διόλου παράξενο πού ὁ ΠΑΟΚ ὀργανώνει διαδήλωση γιά νά ἀκυρωθεῖ τό πέναλτυ ὑπέρ τοῦ Ὀλυμπιακοῦ οὔτε ὅτι βάλλεται εὐθέως τό «κράτος τῶν Ἀθηνῶν» (ἐννοεῖται ἐδῶ, κυρίως, τό παντοδύναμο ντουέτο Κόκκαλη-Βαρδινογιάννη πού «μαγειρεύει» τό πρωτάθλημα) οὔτε ὅτι φάλλεται ὁ Ἐθνικός ὕμνος ὥστε ἡ κινητοποίηση ν' ἀποκτήσει ἐθνικό ἔρεισμα, ὁ ἀγώνας νά γίνει ἀλυτρωτικός, ἐθνικοαπελευθερωτικός. Κι ὡς γνωστόν στούς ἐθνικολαϊκούς ἀγῶνες χρησιμοποιοῦνται ὅλα τά μέσα ὥστε ὁ λαός, «ἑνωμένος σάν γροθιά», νά κατανικήσει τούς δυνάστες, «ν' ἀποτινάξει τό ζυγό».

Ἔτσι καί ὁ λαός τοῦ ΠΑΟΚ, παίρνοντας τήν κατάσταση στά χέρια του, βγάζει τό πρόβλημα ἀπό τόν φυσικό του χῶρο, τό γήπεδο ὅπου παίζεται τό τόπι (καί τά λεφτά), καί τό τοποθετεῖ στό πεζοδρόμιο ὅπου δέν μποροῦν νά περάσουν οἱ ραδιουργίες τῶν ἰσχυρῶν. Καί γιά νά δείξει ὅτι τό πρόβλημα ἀφορᾷ τήν κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης —καί γενικότερα τῆς Μακεδονίας— καλεῖ ἀπειλητικά ὅλους τούς τοπικούς πολιτικούς νά συμμετάσχουν στή διαδήλωση, εἰδάλλως «τελειώνουν πολιτικά». Δέν καλεῖ τούς πολιτικούς ὡς ὀπαδούς τοῦ ΠΑΟΚ, πού εἶναι φυσικό νά στηρίζουν τήν ομάδα τους, ἀλλά ὅλους τούς πολιτικούς, γιατί ὅλοι οἱ πολιτικοί εἶναι ὑπόχρεοι νά σταθοῦν ἀλληλέγγυοι στό «ἐθνικό» ζήτημα, ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν ἰδεολογιῶν καί ποδοσφαιρικῶν προτιμήσεων.

Καί γιά τοῦτο σύμπασα ἡ πολιτική ἡγεσία τῆς Θεσσαλονίκης, στίς 4 Νοεμβρίου, στάθηκε ἀλληλέγγυα στήν ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ τοῦ ΠΑΟΚ. Ἦταν ὅλοι ἐκεῖ. Καί ὁ Σπύρος Βούγιας.

Εἶχαμε χαρεῖ εἰλικρινά τό ἐλπιδοφόρο καί ἀπροσδόκητο 16% τοῦ Σπύρου Βούγια στίς τελευταῖες δημοτικές ἐκλογές στή Θεσσαλονίκη. Ἐμοιαζε μέ ἀντίσταση στόν εὐτελισμό τῆς πολιτικῆς ζωῆς αὐτό τό ἀνέλπιστο ποσοστό. Ἄρχεσε ἕνα πέναλτυ γιά νά προσγειωθοῦμε. Εἶχαμε ξεχάσει τή μυρουδιά τῶν 128 δισ. τῆς UEFA.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἔστερόγραφο 1. Μᾶς κατηγοροῦσαν πάντα τούς ἀριστερούς ὡς χυδαίους οἰκονομιστές γιὰ τή μηχανιστική μας σκέψη ἀνήγαγε, λέει, τά πάντα στόν οἰκονομικό παράγοντα, καίτοι ὑποστηρίζαμε ὅτι ὁ παράγοντας αὐτός εἶναι καθοριστικός μόνον «σέ τελευταία ἀνάλυση». Ὁραῖα. Ἐμεῖς οἰκονομιστές ἀλλά αὐτοί τά κονομάνε, σέ πρώτη, μόνη καί παντοτινή ἀνάλυση.

Ἔστερόγραφο 2. Δέν γνωρίζω τά ποδοσφαιρικά φρονήματα τοῦ Σπύρου Βούγια. Ἴσως εἶναι Πανοσιολογία, ἀλλά δέν ἐνδιαφέρει. Πολιτική ἀλληλεγγύη ὑπό ἀπειλή, κάτω ἀπό τό φόβο μή μαυρισθεῖ ἀπό τό λαό τοῦ ΠΑΟΚ —ἢ τόν ὅποιονδήποτε τέτοιο λαό, δέν εἶναι ἀλληλεγγύη ἀλλά συμμόρφωση στήν ποδοσφαιρική βουλγατά: ἀκραῖος ἐξευτελισμός καί τῆς πολιτικῆς καί τοῦ ποδοσφαίρου.

A.E.

Πρὸς ΟΝΕ, πλησίστιοι

Καταθέτοντας τὸν προϋπολογισμό τοῦ 1999, ἡ κυβέρνηση εἶχε νὰ ὑπηρετήσῃ δύο ἐντελῶς ἀντίπαλες ἀνάγκες. Ἄφ' ἑνὸς τίς δύσκολες πολιτικά εὐρωεκλογές καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ γεγονός ὅτι στό τέλος τοῦ ἔτους ἔπρεπε νὰ ἔχουν ὑλοποιηθεῖ ὅλοι οἱ στόχοι πού εἶχαν τεθεῖ ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὴν ΟΝΕ: Ἦταν ἀνάγκη, λοιπόν, νὰ ἐπιστρατευθεῖ κάθε διαθέσιμο ἐπικοινωνιακὸ εὐρημα γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ αὐτὸς ὁ προϋπολογισμὸς ὄχι μόνο ἥπιος, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος μὲ τὸν ὁποῖον ἡ κυβέρνηση ἀρχίζει, ἐπιτέλους, νὰ δίνει κάτι στό λαὸ ἔναντι τῶν θυσιῶν του. Ἦπιος, λοιπόν, καὶ φιλότιμος, πλὴν ὅμως «σώφρων καὶ ἐγκρατής».

Τὸ σπουδαιότερο ἐπιχείρημα ἐπιδίωξε νὰ τὸ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴ φορολογικὴ τῆς πολιτικῆς. Δέν ὑπέβαλλε γιὰ φήφιση οὔτε κἀν φορολογικὸ νομοσχέδιο, ἄρα δέν ἐπιβλήθηκε καμία νέα φορολογία. Ἀντίθετα μὲ τὴ μείωση τῶν ἔμμεσων φόρων, ἰδιαίτερα τὰ λαϊκὰ στρώματα βρέθηκαν καὶ μὲ —φορολογικά— κέρδη στό χέρι. Σέ μεγάλο βαθμὸ αὐτὸ πέρασε καὶ στόν κόσμον, τουλάχιστον κατ' ἀρχάς.

Φυσικά ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετικῆ. Ἐντελῶς συνοπτικά, θὰ ἀναφέρω ὅτι τὸ 1999 θὰ ἐπιβληθοῦν νέα φορολογικά βάρη μὲ τούς ἑξῆς τρόπους: Πρῶτον μὲ τὴν μὴ τιμαριθμοποίηση τῆς φορολογίας πού ἐπιβαρύνει μὲ 70 δις περίπου τούς φορολογουμένους, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ κατὰ πρῶτον τὸ 1999 μέτρων πού πάρθηκαν τὸ 1998 (ἡ αὐξηση τῆς φορολογίας μέσω τῶν ἀντικειμενικῶν κριτηρίων εἶναι χαρακτηριστικῆ καὶ ὄχι μοναδικῆ περίπτωση), μὲ ἕνα μίνι φορολογικὸ νομοσχέδιο πού ψηφίστηκε λίγες ἐβδομάδες πρὶν καὶ αὐξάνει κατακόρυφα πρόστιμα, χαρτόσημα, τέλη, κάθε δηλαδή ἐπαφὴ τοῦ πολίτη μὲ τὸ Δημόσιο. Ὡς τέταρτος τρόπος ἐπιβάρυνσης θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ τὸ γεγονός ὅτι σέ ἕνα φορολογικὸ σύστημα πού λειτουργεῖ μὲ «σφάλμα» εἰς βάρος κάποιων (ἐδῶ τῶν μισθωτῶν, συνταξιούχων, μὴ φοροφυγᾶδων) κάθε νέα ἐπιβάρυνση (π.χ. αὐξηση ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν ἢ μὴ τιμαριθμοποίηση) ἐπιβαρύνει περισσότερο ὅσους εἶναι θύματα τοῦ «σφάλματος», ἐνῶ κάθε ἐλάφρυνση ἐπιφέρει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο.

Ὅσο γιὰ τίς περιχοπές τῶν ἔμμεσων φόρων, νὰ ἀναφέρουμε κατ' ἀρχάς ὅτι ἀποφασίστηκαν ὄχι γιὰ ἐλαφρύνσεις ἀλλὰ γιὰ νὰ μειωθεῖ ὁ πληθωρισμὸς. Ἐπιπλέον ὅμως νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι πλὴν τοῦ πετρελαίου θέρμανσης οἱ ἄλλες μειώσεις φόρων (βενζίνης, αὐτοκινήτων) ὡς φόροι εἶναι ἀντιστρόφως προοδευτικοὶ καὶ πριμοδοτοῦν τούς ἔχοντες. Ἀκόμη καὶ ἡ μείωση —σωστότερη— τοῦ Φ.Π.Α. τοῦ ρεύματος εὐνοεῖ αὐτούς πού καταναλώνουν πολὺ.

Εἶναι σίγουρο τελικά ὅτι καὶ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ 1999 μέσω καὶ τῶν ἐσόδων του (φόρων κλπ.) ὅσο καὶ μέσω τῆς πολιτικῆς δαπανῶν του ἐπιβαρύνει τουλάχιστον τὰ τμήματα ἐκεῖνα τοῦ πληθυσμοῦ πού εἶναι πιὸ ἀσθενῆ εἰσοδηματικά ἢ κοινωνικά. Πολὺ περισσότερο ἂν συνυπολογίσουμε τίς ἐπιπλέον δαπάνες πού δημιουργεῖ γιὰ πολλές οἰκογένειες ἡ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης σέ διάφορους τομεῖς, π.χ. στὴν ἐκπαίδευση. Γιὰ παράδειγμα, ἂν μιά οἰκογένεια ἔχει παιδί πού πηγαίνει στό Λύκειο μόνον στὰ αὐξημένα φροντιστήρια θὰ καταβάλλει ὀλόκληρη τὴν αὐξηση μισθοῦ τοῦ 1999.

Ἐχουμε λοιπόν ἕναν προϋπολογισμὸς λιτότητας καὶ αὐτὸ τὸ ἔτος. Ὅμως ταυτόχρονα πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι, παρὰ τὸ ὅτι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κ. Γ. Παπαντωνίου ὀνομάστηκε προϋπολογισμὸς ἔνταξης καὶ ὄχι σύγκλισης γιὰ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν αὐστηρότητά του, μπροστὰ μας δέν ἔχουμε

έναν προϋπολογισμό, ὁ ὁποῖος καθὼς εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐκκαθαρίσει κάθε τί πού ἔμεινε ἄλυτο καί συσσωρευόταν ἕως τώρα, ὑφώνει σέ δυσθεόρατα ὕψη τόν πήχη τῆς λιτότητας. Ἡ κυβέρνηση ἐπιστράτευσε πάλι τή ρητορεία τοῦ ἐθνικοῦ ἢ συλλογικοῦ καλοῦ ἀπό τήν ἔνταξη στήν ΟΝΕ, ἄρα καί τῆς ἀνάγκης θυσιῶν, ἀλλά σέ λογικές δόσεις.

Μέ τήν εὐκαιρία μάλιστα παρουσίασης τοῦ προϋπολογισμοῦ 1999, θά σημειώσουμε ὅτι καί ὀλόκληρη ἡ διαδρομή τῶν 5 ἢ καί 8 ἐτῶν πού ὑποτίθεται ὅτι οἱ ἐτήσιοι προϋπολογισμοί προετοίμαζαν τήν οἰκονομία γιά τήν ἔνταξη τῆς στή διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης, ἰδιαίτερα στήν περίοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ, χαρακτηριζόταν ἀπό μία προσπάθεια ἡ λιτότητα νά μήν ξεπεράσει ὀρισμένα ὄρια ἀνοχῆς πού θά ἀπειλοῦσαν τήν ἰσορροπία τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ δικομματισμοῦ.

Πόσο τό κατάφεραν αὐτό, μέ τί τρόπο, γιά ποιό λόγο καί τί μέρος αὐτῆς τῆς προσπάθειας κατέλειπε πραγματικό ὄφελος γιά τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καί τήν ποιότητα τῆς καθημερινότητάς μας, εἶναι ἕνα διαφορετικό, ἄν καί πολύ σοβαρό, ζήτημα. Συνοπτικά μποροῦμε νά ἐπισημάνουμε μερικά ζητήματα.

Πρῶτον οἱ ἀντιστάσεις καί ἀντιδράσεις πού ὑπῆρξαν εἴτε ἀπό τήν ἀντιπολίτευση εἴτε ἀπό τίς κοινωνικές ὀργανώσεις εἴτε ἀπό τό ἐσωτερικό τοῦ ΠΑΣΟΚ συχνά ἐξαγγελίες μέτρων σκληρῶν, κατέληγαν σέ κάπως ἥπιότερες ὑλοποιήσεις. Αὐτό συνέβη ἰδίως σέ θεσμικά ζητήματα π.χ. ἐργασιακά, ἀσφαλιστικά κ.ἄ. Δεύτερον, ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶχε ἄπειρες δυνατότητες μέ βάση τά λογιστικά τρύκ πού χρησιμοποιήθηκαν καί στίς εὐρωπαϊκές χώρες καί τήν ἑλληνική πραγματικότητα πού ἔδινε ἀκόμη μεγαλύτερη εὐχέρεια νά ἀποκρύψει ἱκανό μέρος τῶν ἑλλειμμάτων καί τοῦ Δημοσίου Χρέους καί νά τό μεταφέρει στό μέλλον. Τρίτον, στήν Ἑλλάδα πρέπει νά γνωρίζουμε, παρά τήν προπαγάνδα, ὅτι τό ὑπάρχον κράτος πρόνοιας εἶναι πολύ πτωχό. Ἐπομένως ἡ περίοδος τῆς λιτότητας εἶχε νά περικόψει δαπάνες τοῦ Δημοσίου κυρίως ἄλλωπομένων π.χ. δαπάνες τόκων ἢ λειτουργικές δαπάνες. Ἡ κυβέρνηση δηλαδή, ἀντίθετα ἀπ' ὅτι στήν Εὐρώπη, εἶχε ὀξύ πολιτικό πρόβλημα στά ἔσοδα ὄχι τόσο στίς δαπάνες διότι ὁ κοινωνικός μισθός εἶναι πολύ μικρός. Τέταρτον, στήν Ἑλλάδα ὑπῆρχε τόσο ἐκτεταμένη σπατάλη δημοσίων πόρων, πού καί τό στοιχειῶδες νοικοκύρεμα εἶχε ἀμέσως κάποιο ἀποτέλεσμα.

Συμπέρασμα; Δέν θά πρέπει κανείς στά σοβαρά νά θεωρήσει ὅτι τό ἔλλειμμα τό 1999 εἶναι στά ἀλήθεια 1,9% τοῦ ΑΕΠ ἢ ὅτι τό χρέος 105% τοῦ ΑΕΠ. Ἀκόμη καί ἄν συνυπολογίσει ὅτι κατά ἕνα μεγάλο μέρος αὐτή ἡ μείωση ἐξασφαλίστηκε πέραν τῆς λιτότητας καί τῶν λογιστικῶν τρύκ ἀπό πώληση δημόσιας περιουσίας, μία προσφυγή πού, ἄς σημειώσουμε, θά «ἀξιοποιεῖται» κάθε χρόνο στό μέλλον γιά νά καλύπτονται ὅλες οἱ ἀστοχίες τῶν προϋπολογισμῶν. Μ' ἄλλα λόγια, χωρίς νά ὑποτιμᾶ κανείς τήν ἀξία τῆς μείωσης τῶν ἑλλειμμάτων καί τοῦ χρέους, ἢ τήν μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ, μπαίνοντας ἡ Ἑλλάδα στήν ΟΝΕ —κάτι πού ὅπως ὄλα δείχνουν θά γίνει, τό ἔχουν ἤδη ἀποφασίσει οἱ Εὐρωπαῖοι ἐταῖροι— μπαίνει ἔχοντας ἄλυτα κι αὐτά τά ζητήματα τά ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι, ἀφήνοντας τά ἄλλα τά σοβαρά, συγκέντρωσε ὅλες τίς προσπάθειές τῆς ἡ Κυβέρνηση.

Ὅσο καί ἄν ἐφαρμοσθεῖ χαλαρά στό μέλλον τό ἀπαράδεκτο Σύμφωνο Σταθερότητας —καθόλου ἀδιάφορο ἰδίως γιά τήν Ἑλλάδα— αὐτή ἡ χώρα θά εἶναι ὑπό μεγάλη πίεση. Ἀμφιβάλλει κανείς γιά τήν πολιτική πού θά ἀσκηθεῖ τότε; Ἡ πιστεύει κανείς τόν Γ. Παπαντωνίου ὅταν λέει ὅτι ἀπό τό 2000 ἀρχίζει μία ἄλλη, πλούσια ζωή;

Παῦλος Κλαυδιανός

Νταλέμα - 'Οτσαλάν

Ἦταν γενναία ἡ ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης Ντ' Ἀλέμα νά μὴν ἐκδόσει τὸν Κοῦρδο ἡγέτη τοῦ ΡΚΚ Ὅτσαλάν. Γενναία γιατί, παρά τίς ἐμφανεῖς δυσκολίες καί τίς ποικίλες ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές πιέσεις, στάθηκε πρῶτ' ἀπ' ὅλα στό ἐπίπεδο τῆς υπεράσπισης τῶν ἀρχῶν, ἀρχῶν πού ταιριάζουν καί σέ μιά δημοκρατική κοινωνία ὅπως ἡ ἰταλική, στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀριστερά. Γενναία ἐπίσης, γιατί συμβάλλει ὥστε τό Κουρδικό ζήτημα νά γίνει «ἐσωτερικό» πρόβλημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Καί τέλος γιατί εἶναι ράπισμα στήν ἀμερικανική καί κυρίως στήν τουρκική «θεωρία» ὅτι δέν ὑπάρχει κουρδική μειονότητα στήν Τουρκία κι ὅτι οἱ Κοῦρδοι εἶναι τρομοκράτες. Πάντα γιά τούς δυνάστες, ὅσοι παλεύουν γιά τόν ἐθνικό τους αὐτοπροσδιορισμό θεωροῦνται ληστές, συμμορίτες, τρομοκράτες. Ἡ θέση τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησης εἶναι μιά πρώτη ἐπίσημη ἀπόρριψη τῆς θεωρίας αὐτῆς καί ἴσως τό πρελούτιο γιά τήν ἐξεύρεση πολιτικῆς λύσης στό κουρδικό.

Ἡ θέση τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησης, χωρίς περιστροφές, εἶναι μιά πράξη πού ἀπορρέει ἀπό τήν πολιτική παιδεία τῆς Ἀριστεράς, εἶναι μιά ἀξία.

Καιρό εἶχαμε νά δοῦμε ἀπό τήν Ἀριστερά μιά τόσο γενναιόφρονα πράξη.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, πάλι, μηνιαῖος

Γιά χρόνια μηνιαῖος (1976-1983), ὕστερα δεκαπενθήμερος (1983-1986), ἀπό τό 1986 ὡς τό 1995 μηνιαῖος, ἀπό τό 1995 μέχρι τόν περασμένο μήνα δεκαπενθήμερος. Τώρα γυρίζουμε πάλι σέ μηνιάτικη ἐκδοση· δέν μᾶς ἐπαιρνε ἄλλο, ὁ δεκαπενθήμερος... ἀκτιβισμός. Ἴσως αὐτή ἡ νέα περιοδικότητα δώσει τή δυνατότητα στό περιοδικό νά βελτιωθεῖ ποιοτικά. Πάντως δέν ἐξαφανιζόμεστε· θά τό παλέψουμε κι ἄλλο.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ:

Ίδεολογικές κατευθύνσεις του «Λευκού Βιβλίου»

γιά τήν εκπαίδευση καί κατάρτιση

τῆς Σίους Βελισσαρίου

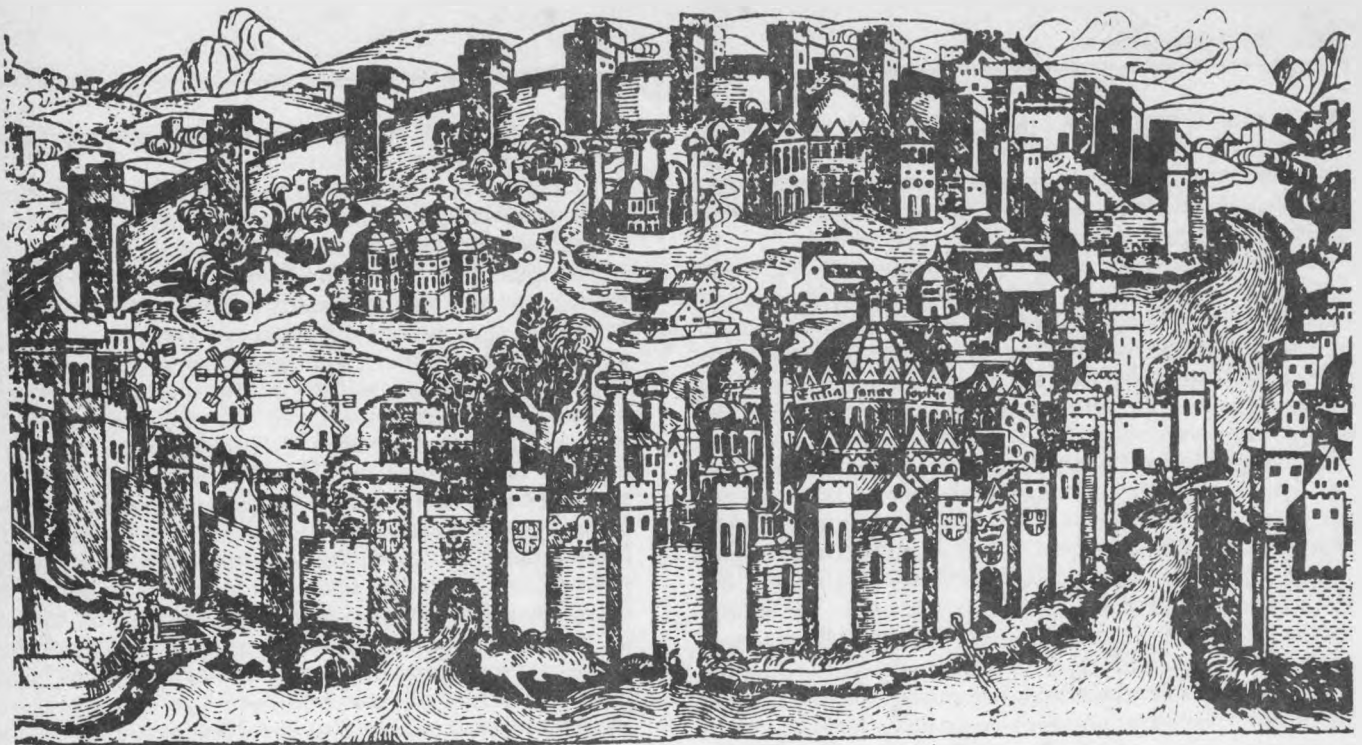
Τό Λευκό Βιβλίο, *Διδασκαλία καί Μάθηση πρός τήν Κοινωνία τῆς Γνώσης* (έκδοση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς, 1995) παρουσιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἐπίπεδα λόγου πού τό ἀρθρώνουν, τήν ἐνταξή τους σέ μία συνολική θεώρηση τοῦ μέλλοντος, ἀλλά καί τίς ἀντιφάσεις πού προκύπτουν ἀπό τόν ἀλληλοσυσχετισμό τους. Πολύ συνοπτικά τὰ ἐπίπεδα αὐτά εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ παραδοσιακή δημοκρατική ρητορική σέ σχέση μέ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, τὰ κοινωνικά δικαιώματα, τήν ἰσότητα τῶν εὐκαιριῶν καί τήν κοινωνική συναίνεση, ἐνταγμένη ὁμως σέ ἕνα νέο ἐννοιολογικό πλαίσιο πού ἐπικεντρώνεται στή δόμηση καί ἀναπαραγωγή μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ρόλος τῆς ἐκπαίδευσης θεωρεῖται καθοριστικός ὡς πρός τή διασφάλιση τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς ὁμογενοποίησης, β) ἕνας οικονομικός λόγος πού ὁμως δέν εἶναι ἀμιγῆς ἀλλά συναρθρώνεται μέ μία νέα ἐννοια γνῶσης πού ἀποπειρᾶται νά ὀρίσει τό κείμενο, καί γ) ἕνας λόγος γιά τήν ἐκπαίδευση μέ ἐντονες νεοφιλελεύθερες ἀναφορές πού ὁμως δέν εἶναι τόσο συνεκτικός ὅσο ἐμφανίζεται ἀλλά προσπαθεῖ νά ἐνσωματώσει στοιχεῖα πού ἀνήκουν σέ ἀντιθετικά ἰδεολογικά συστήματα. Θά ἐπιχειρήσω μία πρώτη ἀνάγνωση τῆς ἰδεολογικῆς διαπλοκῆς αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων ἐπικεντρώνοντας τήν προσοχή μου στό πρῶτο ἀπό αὐτά.

Στήν εἰσαγωγή τοῦ Λευκοῦ Βιβλίου ἀναφέρεται ἡ πάγια ἀρχή τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς πού σαφῶς διατυπώνεται καί στά ἀρθρα 126 καί 127 τῆς Συνθήκης τοῦ Μάαστριχτ, ὅτι ὁ τομέας τῆς ἐκπαίδευσης ἀποτελεῖ πεδίο δράσης τῶν κρατῶν-μελῶν, καί ἐπομένως ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση «δέν μπορεῖ νά παρέμβῃ παρά βοθητικά καί συμπληρωματικά στίς ἐνέργειες (τους)». Στόχος τοῦ Βιβλίου δέν εἶναι ἡ παράθεση ἐνός ἐκπαιδευτικοῦ προτύπου ἀλλά προτάσεις καί προσανατολισμοί πού λειτουργοῦν «ἐπικουρικά καί συμπληρωματικά» ὡς πρός τίς ἐθνικές πολιτικές στό βαθμό πού ἀναγνωρίζεται ἡ ἐθνική καί πολιτισμική πολυμορφία τῆς Εὐρώπης ἀλλά καί «ὁ πρωταρχικός ρό-

λος τῆς προσωπικῆς δράσης» τοῦ ἀτόμου.² Οὐσιαστικά αὐτό πού προβάλλει ἀπό τό κείμενο ὡς ἰδανικός σκοπός εἶναι ἡ διαμόρφωση ἐνός κοινού ἀλλά ὄχι ἐνιαίου εὐρωπαϊκοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος μέ τήν παράλληλη διατήρηση τῶν ἐθνικῶν πολιτικῶν ἐκπαίδευσης.

Τό θέμα τῆς ἀλληλεπίδρασης καί διαπλοκῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς καί τῶν ἀντίστοιχων ἀρμοδιοτήτων τῶν κρατῶν-μελῶν εἶναι ἐξαιρετικά πολύπλοκο καί μεγάλο. Ἀκροθιγῶς μόνο θά ἀναφερθῶ στή δυναμική αὐτῆς τῆς σχέσης. Ἐνῶ αὐτή βασίζεται στήν ἀναγνώριση ὅτι ἡ ἐκπαίδευση γιά τήν πλειονότητα τῶν κρατῶν-μελῶν ἀποτελεῖ «τόν χώρο κατασκευῆς ἐθνικῆς ταυτότητας», στήν πραγματικότητα ἐπιτρέπει τόν ἐπικαθορισμό της ἀπό τίς πολιτικές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Ἀντόνιο Νόβοα (António Nóvoa), ἡ στρατηγική τῆς τελευταίας εἶναι ἔμμεση. Ἀφ' ἐνός ἀφορᾶ τή διαμόρφωση κατηγοριῶν σκέψης, γλώσσας καί σχημάτων ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων τῆς ἐκπαίδευσης καί, ἀφ' ἑτέρου, τήν ἐνεργοποίηση πολιτικῶν σέ τομεῖς ὅπως ἡ ἀπασχόληση, ἡ κατάρτιση κλπ., ὅι οἱποῖοι ἐπιφέρουν τό μετασχηματισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος.³ Ἐάν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ μετα-υποχρεωτική ἐκπαίδευση (τεχνική, πανεπιστημιακή καί ἰδιωτική) εἶναι καί τό κατ' ἐξοχήν πεδίο ἐπηρεασμοῦ ἀπό τίς διεθνεῖς οικονομικές σχέσεις καί ἐξελίξεις, ἄρα καί τοῦ ἄμεσου ἐνδιαφέροντος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης,⁴ γίνεται ὄλο καί πῶ φανερό ὅτι στενεύουν προοδευτικά τὰ ὄρια ἐξάσκησης ἐθνικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς.

Σημασία ἔχει νά δοῦμε ἐδῶ τό νέο σύστημα ἀξιῶν καί προτύπων μέ τό ὅποιο συντάσσεται ὁ ἐκσυγχρονιστικός λόγος γιά τήν ἐκπαίδευση. Τό ὅτι αὐτός εἶναι πλέον κυρίαρχος γίνεται σαφές ἀπό τήν ταύτιση τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθνικοῦ μέ τό συντηρητικό καί τό ὀπισθοδρομικό καί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέ τό προοδευτικό καί σύγχρονο. Ὅμως ἡ ταύτιση αὐτή δέν εἶναι οὔτε «φυσική» οὔτε ἀναγκαία ἀλλά εἶναι μέρος συναφῶν ἰδεολογημάτων. Ἐξυπηρετεῖ δηλαδή τήν παγίωση νέων μορφῶν ἐξουσίας, πού, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐνεργοποιοῦνται ἔξω ἀπό τόν

«όρατό» και «άπτό» χώρο του εθνικού και μέ μηδενική συμμετοχή ή άνύπαρκτους θεσμούς έλέγχου από τούς πολίτες, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό άνεξέλεγκτες. Τόσο ο Χάμπερμας όσο και άλλοι λιγότερο γνωστοί διανοητές διατυπώνουν επιφυλάξεις ως προς τίς δυνατότητες δημοκρατικού έλέγχου τών πολιτικών τής Εύρωπαϊκής Ένωσης, οι όποιες οργανώνονται και έξασκούνται από μία συγκεκριμένη γραφειοκρατία στή βάση μιας κυρίως τεχνοκρατικής προσέγγισης και έπίλυσης προβλημάτων. Ή μετατροπή τής πολιτικής σε ύπόθεση διαχείρισης, μακριά από διαδικασίες συμμετοχής και μέ κυρίαρχα τά οικονομικά κριτήρια, είναι κάτι πού θά πρέπει σταθερά νά άπασχολεί όποιαδήποτε άπόπειρα άνάλυσης τών πολιτικών γιά τήν εκπαίδευση τής Ε.Ε. Ή άνάτατη παιδεία ειδικότερα είναι ό κατ' έξοχήν χώρος πού προσφέρεται γιά τήν παρέμβαση πολιτικών πού έλκουν τή νομιμοποίησή τους από τίς «άναντίρρητες» λογικές τής άπασχόλησης, τής άγοράς, τής οικονομίας έν τέλει.

Άς δούμε, όμως, σε άδρές γραμμές τόν δημοκρατικό λόγο πού διατρέχει τό Λευκό Βιβλίο, σε συνδυασμό μέ τό ζητούμενο, δηλαδή μέ τή διαμόρφωση μιας κοινής εύρωπαϊκής ταυτότητας στή βάση ενός κοινού εύρωπαϊκού πολιτισμού. Τό κείμενο ξεκινάει μέ μία παραδοχή, ότι «ή κοινωνία του μέλλοντος... θά είναι μία κοινωνία τής γνώσης»,⁵ άφού, όπως εκτιμά, οι νέες τεχνολογικές έξελίξεις, ειδικά στόν τομέα τής πληροφορίας, αυξάνουν τήν πρόσβαση τών άτόμων στήν πληροφορία και τή γνώση. Δεύτερη παραδοχή είναι ότι ή Εύρώπη οικοδομεί ένα νέο πρότυπο κοινωνίας στό βαθμό πού άνταποκρίνεται μέ έπάρκεια στήν πρόκληση πού τίθεται από τά τρία κινητήρια φαινόμενα τής σύγχρονης άνάπτυξης: α) ή κοινωνία τής πληροφορίας, β) ή άνάπτυξη του έπιστημονικού και τεχνολογικού πολιτισμού και γ) ή διεθνοποίηση τής οικονομίας. Αύτά τά φαινόμενα χαρακτηρίζονται «φορείς προόδου», διότι «θέτουν περισσότερο σε έπαφή τά άτομα μέ τά λοιπά άτομα», παρ' όλο πού έμπεριέχουν κάποιους κινδύνους.⁶

Σημειώνουμε προς τό παρόν ότι: 1. ή γνώση ταυτίζεται μέ τήν πληροφορία, 2. ή γνώση ποσοτικοποιείται σε άναλογία μέ τήν πληροφορία, 3. ή γνώση δέν έχει σταθερό περιεχόμενο αλλά συχνά ταυτίζεται ούσιαστικά μέ τή διαδικασία άπόκτησης τεχνικών πληροφορίας, 4. ή προσοχή έστιάζεται σταθερά στό άτομο και όχι στήν κοινωνία, στους φορείς και θεσμούς τής, και 5. τά «τρία κινητήρια φαινόμενα» θεωρούνται έξέ όρισμού «προοδευτικά», ενώ οι κίνδυνοι τους δέν ανάλυνονται σε βάθος. Σε αυτούς τούς κινδύνους όμως θά σταθώ ιδιαίτερα διότι εδώ έντοπίζονται οι ιδεολογικές άπόπειρες νά συγκροτηθεί ένας λόγος γιά τήν εκπαίδευση πού ενώ δανείζεται νεοφιλελεύθερες λογικές ταυτόχρονα προσπαθεί νά τίς άποκρούσει.

Ο πρώτος κίνδυνος πού διαφαίνεται από τήν κοινωνία τής γνώσης είναι νά χωριστούν οι Εύρωπαίοι «σ' εκείνους πού γνωρίζουν και σε εκείνους πού δέν γνωρίζουν» και πού άναπόφευκτα περιθωριοποιούνται.⁷ Ή άνεπαρκής ή μηδενική πρόσβαση στήν κοινωνία τής πληροφορίας και στήν τεχνολογική γνώση δημιουργεί συνθήκες κοινωνικού άποκλεισμού τών πιο εύάλωτων στρωμάτων (μή πτυχιούχων νέων, ηλικιωμένων εργαζομένων, άνέργων και γυναικών). Ο κοινωνικός αυτός άποκλεισμός δέν άφορᾶ μόνο τήν καταδίκη τους σε άνεργία λόγω έλλειψης έξειδίκευσης, αλλά και τήν άπώλεια τής αίσθησης ότι είναι οργανικά μέλη του κοινωνικού σώματος. Οι σνέπειες του τελευταίου δέν ανάλυνονται, αλλά ό κοινωνικός άποκλεισμός ως φαινόμενο πού έχει έπεκταθεί στήν Εύρώπη τά τελευταία χρόνια θεωρείται ότι τήν άπειλεί μέ κοινωνική ρήξη: ρήξη πού προκαλείται από τό χάσμα μεταξύ εκείνων πού γνωρίζουν και εκείνων πού δέν γνωρίζουν.⁸

Τό εύλογο έρώτημα πού τίθεται είναι: «Νά γνωρίζουν τί;» Μήπως ή άπουσία του άντικειμένου του ρήματος και τίς δύο φορές πού γίνεται ή παραπάνω διάκριση είναι σκόπιμη γιά νά τονισθεί ως προνομαική ή διαδικασία άπόκτησης γνώσης

καί όχι τόσο τό αντικείμενό της; Ἡ μήπως τό αντικείμενο καί ὁ στόχος τῆς γνώσης δέν εἶναι σαφεῖς, δηλαδή ὑπάρχει μιά ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς σέ τί συνίσταται ἡ ζητούμενη γνώση στήν νέα αὐτή κοινωνία πού φιλοδοξεῖ νά γίνει ἡ Εὐρώπη; Θά διακινδυνέσω νά πῶ ὅτι βασικά ἰσχύουν καί τὰ δύο.

Ὁ δεύτερος κίνδυνος συνδέεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας τῆς πληροφόρησης. Ἡ ἀποκέντρωση τῆς ἐργασίας γίνεται μέσα ἀπό δίκτυα ἐπικοινωνίας πού λειτουργοῦν ταυτόχρονα τόσο σέ ἐπίπεδο τοῦ ἴδιου τοῦ γραφείου ὅσο καί σέ διεθνές. Αὐτό ἀπαιτεῖ ἀφ' ἑνός τήν πρωτοβουλία καί αὐτονομία τοῦ ἐργαζομένου, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔχει ἀποτέλεσμα τῆ «μειωμένη ἀντίληψη τοῦ γενικοῦ πλαισίου τῆς δραστηριότητος αὐτῆς». Ὁ ἐργαζόμενος ἔτσι γίνεται εὐάλωτος στίς ἀλλαγές ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας διότι «ἀντιπαρατίθεται, ὡς ἀπλό ἄτομο, σέ ἓνα σύνθετο δίκτυο». ⁹ Ἡ γνώση, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει, ταυτίζεται σέ μεγάλο βαθμό μέ τῆ διαδικασία πρόσβασης στήν πληροφόρηση, δηλαδή μέ τίς τεχνικές γνώσεις, δέν ἐξαντλεῖται ὅμως ἐκεῖ. Τό κείμενο «ἀναρωτιέται» γιά τή μορφωτική ποιότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου τῶν προγραμμάτων τοῦ κόσμου τῶν πολυμέσων. «Φοβᾶται» μάλιστα ὅτι τὰ ὑπάρχοντα ἐκπαιδευτικά λογισμικά παράγουν μόρφωση χαμηλῆς ποιότητος «ὅπου τό ἄτομο θά ἔχανε ὅλα τὰ ἱστορικά, γεωγραφικά, πολιτιστικά σημεῖα ἀναφορᾶς». ¹⁰ Τό ζήτημα τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας ἀνάγεται σέ σοβαρό θέμα, τό ὁποῖο ὅμως δέν ἀπασχολεῖ ἰδιαίτερα, πέρα ἀπό τήν παραπάνω διαπίστωση καί τήν ἐπισημάνση τῆς ὑπεροχῆς τῶν ΗΠΙΑ στά ἐκπαιδευτικά πολυμέσα (ἄρα τήν ἀνάγκη ἔντασης τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μέ τήν Ἀμερική).

Παρά τήν ἐπιγραμματική διατύπωση τῶν παραπάνω κινδύνων ὑπάρχει ἓνα διαρκές ἄγχος σέ σχέση μέ τόν κοινωνικό ἀποκλεισμό πού ἀπειλεῖ τή ζητούμενη συναίνεση τῶν πολιτῶν στίς εὐρωπαϊκές πολιτικές, ἀλλά καί τό μοντέλο ἀτόμου πού διαμορφώνεται μέσα ἀπό τήν ἴδια τῆ διαδικασία μιᾶς τεχνολογικοῦ τύπου γνώσης καί ἐργασίας. Τό ἄγχος αὐτό εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένο καί ὡς πρὸς τίς δύο συνισταμένες του. Σέ μία οἰκονομία πού στηρίζεται στήν ἐξειδικευμένη μάθηση καί τήν τεχνολογία πληροφοριῶν εἶναι λογικό νά δημιουργοῦνται συνθήκες ἀποκλεισμοῦ κοινωνικῶν ὁμάδων πού δέν ἔχουν πρόσβαση σέ μία ἐκπαίδευση πού στοχεύει στή γνώση νέων τεχνολογιῶν. Τό Λευκό Βιβλίο ἐπιμένει «στό ρόλο τοῦ ἀτόμου ὡς κύριου συντελεστή» ἐπίτευξης τῆς κοινωνίας τῆς γνώσης χάρη στήν αὐτονομία καί ἐπιθυμία του γιά γνώση, ἰδιότητες τίς ὁποῖες θεωρεῖ σχεδόν ἔμφυτες, ἐνῶ εἶναι σαφές ὅτι αὐτές ἐπικαθορίζονται κοινωνικά. Εἶναι φυσικό ὅμως νά ἀποσιωπᾶ, ὅπως καί κάνει, τὰ πολιτικά καί οἰκονομικά αἷτια τῆς ἐξαθλίωσης «τῶν λιγότερο εὐνοημένων ὁμάδων», κυρίως τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν καί τῶν περιοχῶν πού ἔχει πλήξει ἡ ἀνεργία. Ἀποσιωπᾶ ὅτι τό κοινωνικό ρήγμα ἔχει ἐπεκταθεῖ «στή διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν» ὡς συνέπεια τῶν νεοφιλελεύθερων πολιτικῶν πού ἔχουν ἐφαρμοσθεῖ, μέ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπιτυχία, σέ κράτη-μέλη. Αὐτό πού προτείνει, πέρα τῶν θετικῶν διακρίσεων ὑπέρ τῶν εὐάλωτων, εἶναι ἡ ἐπανεξέταση τῶν ἀποκλεισμένων καί ἡ πρόληψη τοῦ ἴδιου τοῦ φαινομένου διά τῆς ἀρχικῆς καί διά βίου κατάρτισης. Ταυτόχρονα προωθεῖ μέσω τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀνταλλαγῶν τήν ἰσότητα εὐκαιριῶν στή γνώση ἀλλά καί τῆ διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς συνείδησης. Ὅπως ὅμως ἔχει ἀποδειχθεῖ, γιά παράδειγμα μέσα ἀπό τό πρόγραμμα Erasmus, αὐτές οἱ ἀντα-

λλαγές κατά κανόνα εὐνοοῦν τὰ παιδιά τῶν εὐπορῶν τάξεων βαθαίνοντας ἔτσι τό κοινωνικό χάσμα. ¹¹

Ὁ τρόπος πού ἀντιμετωπίζει τό μέγα πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης εἶναι ἐπομένως καθαρά τεχνολογικός διότι παραγνωρίζει τό ὅτι ὁ κοινωνικός ἀποκλεισμός εἶναι ἀλληλένδετος μέ τήν πολιτική περιθωριοποίηση. Αὐτό τό κάνει μέ τή σημασία πού δίνει στήν ἰσότητα εὐκαιριῶν στή μάθηση, δηλαδή μέ τήν ἐκπαίδευση ὡς κοινωνικό δικαίωμα σύμφυτο μέ τήν ἔννοια τοῦ πολίτη. Στό κείμενο τονίζεται ὅτι «ἡ ἀρχή τῆς ἰσότητος τῶν δικαιωμάτων σέ θέματα ἐκπαίδευσης ἐπιμαῖται ὄλο καί περισσότερο ἀπό πλευρᾶς ἰσότητος εὐκαιριῶν». ¹² Μιά τέτοια συνθήκη θά ἐξασφαλίσει μιά ἐπαρκῆ ἐπιστημονική μόρφωση «γιά τή σωστή ἀσκηση τῆς δημοκρατίας». Ἐδῶ ἐπαναδιατυπώνεται ἡ βασική ἀρχή πού διαμορφώθηκε κατά τόν 19ο αἰῶνα καί πού θεωρεῖ τό δικαίωμα στήν ἐκπαίδευση ὡς κοινωνικό δικαίωμα τοῦ πολίτη στό βαθμό πού ἡ ἐκπαίδευση διαπλάθει τούς αὐριανούς πολίτες. Αὐτοί, ὡς τό μελλοντικό ἐκλεκτορικό σῶμα ἀλλά καί ἐργατικό δυναμικό, πρέπει νά εἶναι τόσο μορφωμένοι ὅσο ἀπαιτεῖται ἀπό τή λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ συστήματος ἀλλά καί τῆ βιομηχανία. ¹³ Ἡ παιδεία ὡς κοινωνικό ἀγαθό πού ἐπιτρέπει τή διατήρηση τοῦ status quo δέν εἶναι καθόλου καινούργιος στόχος: «Ὁ 19ος αἰῶνας συνειδητοποίησε πῶς προκειμένου ν' ἀποφευχθοῦν οἱ κοινωνικές ἐκρήξεις τό κράτος ἔπρεπε νά βρεῖ τρόπους ὥστε ὀρισμένα ἀγαθά, ὅπως αὐτό τῆς παιδείας, νά προσφέρονται στούς "μὴ ἔχοντες" δωρεάν». ¹⁴ Ἐπομένως, τό συγκεκριμένο ἀγαθό δέν κατακτήθηκε μόνο μέ ἀγῶνες ἀλλά καί ἐκχωρήθηκε «ἀνωθεν». Ἀλλωστε, ὁ νεοφιλελευθερισμός, διά τοῦ στόματος τοῦ Μίλτον Φρίντμαν (Milton Friedman), ἐπίσης προσδίδει στόν σημαντικό ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης γιά μιά σταθερή δημοκρατική κοινωνία.

Αὐτό πού παραγνωρίζεται εἶναι τό ὅτι κοινωνικά δικαιώματα χωρίς τήν ἐνεργοποίηση τῶν ἀτομικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων εἶναι γράμμα κενό καί μαθηματικά ὀδηγεῖ σέ ρήξεις ἢ ἀνατροπές, ὅπως περίτρανα ἀπέδειξε ἡ πτώση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Ἡ κυριαρχία τῆς «ἐπιχειρηματικῆς κουλτούρας», μέ ἔμφαση στήν ἀτομική προσπάθεια γιά τήν ἐπίτευξη τῆς προσωπικῆς εὐημερίας καί τοῦ περιορισμοῦ τοῦ κράτους στήν ἀρωγή μόνο αὐτῶν πού ἀδυνατοῦν νά τὰ καταφέρουν, ὑποσκάπτει τὰ κοινωνικά δικαιώματα μέσω τῆς ἰδιοκτησίας τῶν τομῶν ἐκπαίδευσης, ὑγείας καί δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ταυτόχρονα περιορίζει τὰ ἀτομικά δικαιώματα καί ὀδηγεῖ στήν πολιτική περιθωριοποίηση τούς ἀσθενέστερους, οἱ ὁποῖοι πλέον θεωροῦνται πολίτες β' κατηγορίας. ¹⁵ Ἐτσι στήν οὐσία ἀποδιαρθρώνεται ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη τήν ὁποία ἡ Ε.Ε., μέ τήν ἐκπαιδευτική τῆς πολιτική, προσπαθεῖ νά δομήσει στήν εὐρωπαϊκῆ τῆς διάσταση. Ἐπομένως, ἀπειλεῖται ἀκόμα καί αὐτό πού ὁ καθόλου ριζοσπαστικός Μάρσαλ ὀνόμασε «νομιμοποιημένη κοινωνική ἀνισότητα». Ἐξ οὗ καί ἡ παλινδρόμηση τοῦ κειμένου μεταξύ τῆς διατήρησης τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς μέσω τῆς ἐνίσχυσης μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας πολίτη καί τῆς συναίσθησης ὅτι ἡ συνοχή αὐτή ἀπειλεῖται ἀπό τόν κοινωνικό ἀποκλεισμό πού ἀναπόφευκτα γεννᾶ ἡ πολιτική τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης.

Τό δεύτερο σημεῖο πού προβληματίζει τό Λευκό Βιβλίο εἶναι τό εἶδος τοῦ ἀτόμου πού διαμορφώνεται ἀπό μιά ἐργασιακή διαδικασία πού χαρακτηρίζεται ἀπό τή λέξη-κλειδί «εὐελιξία» στήν ἐργασιακή ὀργάνωση, στίς ἀγορές ἐργασίας κλπ., μέσα ἀπό ἓνα ἐκσυγχρονιστικό πλαίσιο πού καθορίζεται ἀπό

τήν έννοια της «ἀσυνέχειας» (discontinuity). Στοιχείο της τελευταίας είναι η «ἀποενσωμάτωση», δηλαδή «ή ἀπόσπαση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπὸ τὰ τοπικά πλαίσια... καὶ ἡ ἀνασυγκρότησή τους σὲ ἀπροσδιόριστα χρονικά καὶ χωρικά διαστήματα». ¹⁶ Οἱ νέες τεχνολογίες καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς δὲν προκαλοῦν ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ἔλλειψη ἐλέγχου τοῦ ἐργαζομένου στὴν ἐργασιακὴ διαδικασία, ἀλλὰ, κατὰ τὸν Στούαρτ Χώλ (Stuart Hall), καὶ τὸν κατακερματισμὸ τῆς προσωπικότητος σὲ πολλαπλὲς ταυτότητες πού διαμορφώνονται ἀπὸ διαφορετικούς κόσμους. ¹⁷ Αὐτὸ πὺ χαρακτηρίζει τὴ μεταμορφωμένη κατάστασι εἶναι ἡ χωροχρονικὴ πολυδιάσπαση τοῦ ὑποκειμένου, ἡ διάχυσή του σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα ἔξω ἀπὸ συγκεκριμένες ἱστορικές, κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς συντεταγμένες.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀπώλεια τῶν συγκεκριμένων συντεταγμένων πού δομοῦν τὴν ταυτότητα τοῦ ἀτόμου προσπαθεῖ ἡ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς Ε.Ε. νὰ προλάβει μὲ τρόπους πού θὰ δοῦμε ἀργότερα. Βασικὸ τῆς, ὅμως, μέλημα εἶναι νὰ καταπολεμήσει «τὸ μὴ ὀρθολογικὸ κλίμα» πού ἔχει διαμορφωθεῖ στὴν κοινὴ γνώμη ἐναντίον τῆς τεχνολογικῆς προόδου ἢ ὅποια ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἀπειλή». ¹⁸ Ἡ γνώση εἶναι αὐτὴ πού θὰ ἀποδείξει στὴν κοινὴ γνώμη ὅτι ἡ τεχνολογία εἶναι πρόοδος. Αὐτὸ πού δὲν λέγεται εἶναι ὅτι ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ ἀτόμου ἀπὸ σωρεῖα πληροφοριῶν συγκαλύπτει καὶ ἀποσιωπᾷ τὸ θέμα τῆς ἐξουσίας. Δηλαδή δὲν εἶναι ὀρατὸ πλέον τὸ ποιοὶ ἐλέγχουν τὴ ζωὴ μας στὸ βαθμὸ πού ὑπάρχει μιά ἀντίστοιχη ἀποκέντρωση καὶ πολυδιάσπαση τῆς ἐξουσίας, ἢ ὅποια παλιότερα ἐντοπιζόταν στὸ πρόσωπο τοῦ μονάρχου ἢ τῆς ἐκαστοτε ἀρχουσας τάξης. Ἡ ἰδεολογία τῆς ἐλευθερίας ἐπιλογῶν, π.χ. στὴν ἐκπαίδευση, στὴν πληροφόρηση κλπ., πού διαμορφώνει τὸ ἄτομο πρωτίστως σὲ καταναλωτὴ μιᾶς σειρᾶς ἀγαθῶν, δίνει τὴν ψευδαἴσθησι τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, τοῦ ἀφαιρεῖ τὴ θεώρησι τῶν πραγμάτων βάσει τῶν ὑπαρκτῶν κοινωνικῶν, οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ φιλοσοφία βασίζεται στὴ σύζευξι τῆς ἐννοίας τοῦ πολίτη μὲ αὐτὴ τοῦ «καταναλωτῆ» καὶ «χρηστῆ» πληροφοριῶν. Θεωρεῖ ὅτι τὰ σύγχρονα προβλήματα εἶναι τόσο περίπλοκα πού μόνον ἡ ἐξοικείωσι μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ/τεχνικὴ γνώση ἐπιτρέπει στὸν πολίτη νὰ λειτουργήσει «σωστά». Μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια συμβαδίζει μὲ μίαν ἀπὸ τὶς κλασικὲς ἀρχές τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, τὴ συμβατότητα τῆς ἰδιότητος τοῦ πολίτη μὲ τὸν καταναλωτισμὸ. Αὐτὴ στηρίζεται, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου νὰ ἐπιλέγει μίαν σειρὰ ἀπὸ ἀγαθὰ πού ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες του, ἕνα ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι καὶ ἡ ἐκπαίδευσι. Μία τέτοια ἀποψη καθυποτάσσει τὴν ἐκπαίδευσι στοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐπομένως ὑποβαθμίζει τὸ ρόλο τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης, ἐφόσον χρησιμοποιεῖ ὡς κριτήριον ἀξιολόγησής της τὸ πόσο ἀποτελεσματικὰ καλύπτει τὶς ἀνάγκες τοῦ καταναλωτῆ σὲ σχέση πάντα μὲ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Ἔχει ὅμως καὶ μίαν ἄλλη διάστασι: «Τὸ ἄτομο θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει πρόσβασι, σὲ διαρκὴ βάση, σὲ μίαν κλίμακα ἀγαθῶν ἐκπαίδευσης καὶ κατάρτισης... συμπληρωματικῶν ὡς πρὸς τὴ γενικὴ γνώση, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ τὰ ἀποκτήσει μόνον του, ἔξω ἀπὸ κάθε ἐπίσημο σύστημα». ¹⁹ Ἡ διὰ βίου ἐκπαίδευσι ἔξω ἀπὸ τὰ «συμβατικά» ἐκπαιδευτικὰ συστήματα συνδέεται μὲ τὴν

ἀπόκτησι μιᾶς δεξιότητος ἀπασχόλησι πού μπορεῖ νὰ παρέχεται μέσα καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις. Καὶ αὐτὸ, διότι, ὅπως τονίζεται, οἱ συνθήκες ἐργασίας καὶ ἐκμάθησι τείνουν νὰ ταυτιστοῦν.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαία, ἐπομένως, ἡ ἔμφασι στὸ ἄτομο/ἀτομικὸ πού καθορίζει τὸ λεξιλόγιον ἐνός κειμένου περὶ τὴν ἐκπαίδευσι, ἢ ὅποια, ὑποτίθεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ προάγει τὸ ἄτομο, προσφέρει μίαν σειρὰ ἀπὸ ἀναντικατάστατα κοινωνικὰ ἀγαθὰ. Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι ἀπολύτως χαρακτηριστικὸ: «Εἶναι πλέον σαφές ὅτι οἱ νέες δυνατότητες πού προσφέρονται στὰ ἄτομα ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν καθένα μίαν προσπάθεια προσαρμογῆς γιὰ νὰ οἰκοδομήσει ὁ καθένας μόνος του τὴν εἰδίκευσή του, ἀνασυνθέτοντας διάσπαρτες, στοιχειώδεις γνώσεις». ²⁰ Οἱ ἀναφορές στὴν «προσωπικὴ ἐπίδοσι», «προσωπικὴ ἀνάπτυξι», «αὐτονομία» κ. ἄ. βρῆθαι δημιουργώντας τὴν αἴσθησι ὅτι τὸ κοινωνικὸ σύνολο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ἄθροισμα ἀτόμων ριγμένων μαζί σὲ ἕναν ἀπροσδιόριστο ἱστορικὸ χώρο καὶ χρόνο πού ὑπάρχει ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ συγκεκριμένες πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς δομές. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐξαφανίζεται ἡ ἴδια ἡ ἐννοια τῆς κοινωνίας καὶ ἐπομένως τοῦ κοινωνικοῦ παρεμβατισμοῦ μὲσω θεσμικῶν πολιτικῶν, ἐφόσον τὸ ἄτομο, μὲσω τῆς πρωτοβουλίας πού ἀναπτύσσει, ἀνάγεται στὴν κινητήρια δύναμις ἐξέλιξι.

Μία τέτοια ἰδεολογικὴ ἐπιλογή ἐννοεῖται ὅτι εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς ἀνισότητος. Τὴν κοινωνικὴ ἀκρότητά της, ὅμως, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀμβλύνει ἢ σύζευξι τοῦ οὐμανιστικοῦ ἰδεώδους μὲ τὸν «ἐκσυγχρονιστικὸ» στόχο πού θέτει ἡ Ε.Ε. γιὰ τὴν ἐκπαίδευσι: «Ἡ θεμελιώδης λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης καὶ κατάρτισις εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἔνταξι καὶ ἡ προσωπικὴ ἀνάπτυξι τῶν Εὐρωπαίων, μέσα ἀπὸ τὶς κοινὲς ἀξίες πού αὐτοὶ συμμερίζονται, ἀπὸ τὴ μεταδίδωσι μιᾶς πολιτιστικῆς κληρονομίας καὶ τὴν ἐκμάθησι τῆς αὐτονομίας». ²¹ Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ταυτότητα, μεταβιβάσιμη ὄχι μόνον πλέον μόνον ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργοποίησι τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου, εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ κληρονομία, ἢ διατήρησι τῆς ἱστορικῆς μνήμης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ — ἡ ἱστορικὴ ἀμνησία σημαίνει τὴν ἀπώλεια «κοινῶν σημείων ἀναφορᾶς καὶ σταθερῶν» — καὶ, τέλος, ἡ δυνατότητα πού αὐτὸς προσφέρει στοὺς νέους νὰ ἀμφισβητήσουν «τὰ πάντα... χωρὶς νὰ θίγονται οἱ ἀτομικὲς ἀξίες». Ἡ ἀμφισβήτησι, στὴν ὅποια ἐμμένει τὸ κείμενο, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κατανόησι τοῦ κόσμου καὶ τῶν λειτουργιῶν του μέσα ἀπὸ τὴν παροχὴ γενικῆς μόρφωσι πού εἶναι καὶ ὁ βασικὸς στόχος τοῦ σχολείου.

Ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνεται, τώρα στὴν παραδοσιακὴ αὐτὴ λειτουργία τοῦ σχολείου προστίθεται καὶ μίαν ἄλλη: ἡ θεμελιώσι τῆς εὐρωπαϊκῆς συνειδήσι καὶ πολιτικῆς ἰδιότητος. Στὴν «Πράσινη Βίβλο γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Διάστασι τῆς Ἐκπαίδευσις» (1993) διατυπώνεται τὸ αἶτημα γιὰ μίαν εὐρωπαϊκὴ ἰθαγένεια πού στηρίζεται στὶς «κοινὲς ἀξίες ἀλληλεγγύης, δημοκρατίας, ἰσότητος εὐκαιριῶν καὶ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ» καὶ γίνεται σαφέστερη ἡ νέα ἀποστολή τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων πού εἶναι «νὰ ἐμφυσήσουν (στοὺς νέους) τὴν ἰδέαν τοῦ Εὐρωπαίου πολίτη». Βεβαίως, καὶ στὴν Πράσινη Βίβλο τονίζεται ὁ σεβασμὸς στὴν ἐθνικὴ καὶ πολιτιστικὴ διαφορικότητα τῶν κρατῶν-μελῶν, ἐφόσον ἡ γενικὴ ἐκπαίδευσι (πού ἀφορᾷ κυρίως τὴν ὑποχρεωτικὴ) παραμένει στὴ δικαιοδοσία τους, πράγμα πού συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ. ²² Ὅμως εἶναι σαφές ὅτι, ἐνῶ τὰ ἐθνικὰ συστήματα ἐκπαίδευ-

σης έξυπνερτοῦν τό «καλό» τοῦ ἔθνους (ὅπως αὐτό ὀρίζεται ἀπό τή διαπλοκή τῶν συμφερόντων τῶν κυρίαρχων τάξεων), ἡ Ε.Ε. οὐσιαστικά μετατοπίζει τό ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης ἀπό τήν προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος σέ αὐτή τοῦ κοινοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Γι' αὐτόν τό λόγο χρησιμοποιεῖται, μαζί μέ ἐπιχειρήματα οἰκονομικοῦ τύπου, τό ἰδεολόγημα τῆς κοινῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας ἀκριβῶς ἐπειδή ποτέ οἱ ἄνθρωποι δέν καλοῦνται νά ἐνταχθοῦν σέ κάποιον ὀργανωτικό, τεχνητό μόρφωμα χωρίς τήν κατάλληλη ἰδεολογική πειθώ.

Αὐτό πού παρατηροῦμε εἶναι ὅτι τό σχῆμα μίας ὑποτιθέμενης κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας καί κουλτούρας δέν ἐμφανίζεται νά ἀντικαθιστᾷ τήν ἔννοια τῆς ἐθνικῆς κληρονομιάς καί ἱστορίας ἀλλά νά συνυπάρχει μέ αὐτήν. Ἔτσι δέν ἀμφισβητεῖται πούθενά ὅτι ἡ ἐθνική ταυτότητα κατασκευάζεται διά τῶν ἐθνικῶν πολιτικῶν ἐκπαίδευσης. Ὅμως ἡ κατασκευή μίας «μετα-ἐθνικῆς» εὐρωπαϊκῆς ἰθαγένειας ἀποτελεῖ συστηματική πολιτιστική παρέμβαση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, διότι ὁ προβληματισμός πάνω στό θέμα τῶν συνόρων, τῶν ὀρίων ἐθνικῆς κυριαρχίας καί τῆς τοπικότητας τῆς ἐξουσίας θέτει ἐκ τῶν πραγμάτων τήν ἀναθεώρηση καί ἀναδιαμόρφωση τῆς ἱδίας τῆς ἔννοιας τοῦ πολίτη. Ἡ παρέμβαση αὐτή, μεταφρασμένη σέ ἕναν ἐξευρωπαϊσμό τοῦ περιεχομένου τῶν σπουδῶν, ἐπιχειρεῖ οὐσιαστικά νά «χτυπήσει» τό ἰδεολόγημα τῆς ἐθνικῆς κληρονομιάς στό ὅποιο εὐκόλα μπορεῖ νά ἀναδιπλώνεται ἡ ἐκπαιδευτική πολιτική τῶν κρατῶν-μελῶν. Αὐτό τό στόχο ἔχει ἡ ἀναφορά στήν Πράσινη Βίβλο στήν ἀγωγή τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ πολίτη», ἡ ὁποία δίνεται μέσω τῆς εὐρωπαϊκῆς διάστασης τῆς ἐκπαίδευσης πού ἀφορᾷ κυρίως τίς ἀνταλλαγές, συνεργασίες καί τή δημιουργία ἑνός εὐρωπαϊκοῦ curriculum — γλώσσας, περιβάλλον καί υγεία. Ἡ ἀγωγή αὐτή στηρίζεται, ἀνάμεσα στό ἀλλά, καί στήν καλύτερη κατανόηση καί γνώση τῆς πραγματικότητας τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκοδόμησης.

Ἡ κοινωνική ἔνταξη διά τῆς ἐκπαίδευσης ἀφορᾷ ἐπομένως τήν «ἐκμάθηση» μίας εὐρωπαϊκῆς συνείδησης πού καί αὐτή ὅμως, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ ἐθνική, στηρίζεται σέ μιά ἐνιαία, διστορική καί ἀδιάσπαστη συνέχεια πού εἶναι ἡ Εὐρώπη, ὅπως, καί στό ἀντίθετο ἰδεολόγημα, εἶναι τό ἔθνος. Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι κατά τόν 19ο αἰῶνα ἡ γενίκευση τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης ἐξυπνερτοῦσε τήν πολιτιστική ὁμογενοποίηση τοῦ κράτους-ἔθνους μέσα ἀπό τή διδασκαλία τῆς κυρίαρχης ἐκδοχῆς τῆς γλώσσας, ἱστορίας καί λογοτεχνίας, καί ἀντίστοιχο ἐπιχειρεῖ ἡ Ε.Ε. μέ τίς ἐκπαιδευτικές καί ἰδεολογικές πολιτικές τῆς. Στό ἐπίπεδο λόγου (discourse) δηλαδή βλέπουμε μιά ταλάντευση μεταξύ τῆς μεταμοντέρνας ρητορικῆς τῆς ἀποκέντρωσης, χωροχρονικῆς ἀσυνέχειας, αὐτονόμησης τοῦ ὑποκειμένου κλπ. καί τῆς προσφυγῆς στίς σίγουρες ἔννοιες τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ λόγου, πού γενικά χαρακτηρίζει τό κείμενο καί καταγράφει τίς ἀντιφάσεις του.²³ Ἡ γενική μόρφωση ὡς στέρεα ὑποδομή γιά τήν ἐξέλιξη «ἐνεργῶν ἀτόμων» καί τήν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς τους ἱκανότητας ἐντάσσεται, ἐπίσης, στό ἀνθρωπιστικό ἰδανικό τῆς ὀλόπλευρης ἀνάπτυξης τῆς προσωπικότητας πού γίνεται ἐπιτακτική ἐν ὄψει τῆς τεχνικοποίησης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι καί ἡ λογοτεχνία καί ἡ φιλοσοφία (ἀναφέρονται μόνο δύο φορές στό κείμενο) λειτουργοῦν ἀποτρεπτικά ἀφ' ἑνός στό νά γίνονται τά ἄτομα «ἀπλά ὄργανα γιά τήν οἰκονομία», καί ἀφ' ἑτέρου στό νά γίνονται ἔρμαια τῶν «ἀνεξέλεγκτων παιδαγωγῶν», δηλαδή τῶν ΜΜΕ. Ἡ ἀνθρωπιστική παιδεία εἶναι ἐπομένως ἀπαραίτητη διότι ἀναπτύσσει τήν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου νά κατανοήσει τή πολυπλοκότητα τῶν

πραγμάτων ἀλλά καί νά ἀμφισβητήσει τή κυρίαρχη σκέψη.²⁴ Πίσω, ὅμως, ἀπό τό γενναιόδωρο αἶτημα «ἀμφισβητήστε μας» ἀποκρύπτεται τό γεγονός ὅτι ἡ κριτική σκέψη καί ἡ ἐλευθερία τῆς γνώμης ἔχουν σχετική ἀξία ἂν δέν ἔχεις τά μέσα νά ἀκουστεῖς.²⁵ Ἐπομένως, ἡ ρητορική περί ἀμφισβήτησης ὡς δικαιώματος ἀλλά καί ὑποχρέωση τοῦ ἀτόμου (κατάκτηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ) ὅπως καί ἡ ρητορική περί τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολίτη οὐσιαστικά ἀποσιωποῦν τήν ἔλλειψη πολιτικῆς συμμετοχῆς τῶν Εὐρωπαίων στίς ἀποφάσεις καί τήν ἀσκησιμότητα ἐξουσίας ἀλλά καί τήν ταξική διάσταση τῆς.

1. Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή, *Λευκό Βιβλίο. Διδασκαλία καί Μάθηση πρὸς τήν Κοινωνία τῆς Γνώσης*. Λουξεμβούργο: Ἐπιθεώρηση Ἐκδόσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, 1996. Εἰς τό ἐξῆς καί γιά λόγους συντομίας θά χρησιμοποιοῦνται τά ἀρχικά Ε.Ε. ἀντί «Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή».

2. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 18. Τά πλάγια γράμματα θά χρησιμοποιοῦνται γιά λόγους δικῆς μας ἐμφασης.

3. António Nóvoa, "L' Europe et l' éducation: Elements d' analyse socio-historique des politiques éducatives européennes", σ. 48-49, στό *Challenges to European Education: Cultural Values, National Identities and Global Responsibilities*, ed. Thyge Winther-Jensen. Frankfurt: Peter Lang, 1996.

4. Γιώργος Πασιάς, «Κοινωνική πολιτική καί ἐκπαίδευση. Μία περιοδολόγηση», σ. 623, στό *Ἑλληνική ἐκπαίδευση: Προοπτικές ἀνασχηματισμοῦ καί ἐκσυγχρονισμοῦ*, ἐκδ. Ἀντρέας Καζαμιάς καί Μιχαήλης Κασσωτάκης, Ἀθήνα: Σείριος, 1995.

5. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 16.

6. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 21-22.

7. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 27.

8. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 51-53.

9. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 23.

10. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 24.

11. Nóvoa, σ. 57-58.

12. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 45.

13. T.H. Marshall, T. Bottomore, *Ἰδιότητα τοῦ πολίτη καί κοινωνική τάξη*, εἰς. καί μετ. Ὀλγα Στασινοπούλου, Ἀθήνα: Gutenberg, 1995, σ. 59.

14. Τζίνα Πολίτη, «Στοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα», *Πολίτης* 43 (1997), σ. 27.

15. T. Bottomore, σ. 154-155.

16. Antony Giddens στόν Καζαμιά, σ. 559-60.

17. Καζαμιάς, σ. 567.

18. Τό κείμενο παραλληλίζει τήν ἀνασφάλεια καί ἀποστροφή πού αισθάνονται οἱ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τήν τεχνολογία μέ «τό χάσμα μεταξύ προόδου καί συλλογικῆς συνείδησης πού ὑπῆρχε ἐπίσης κατά τή μετάβαση ἀπό τόν Μεσαίωνα στήν Ἀναγέννηση», σ. 25.

19. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 56.

20. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 16.

21. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 18.

22. Πασιάς, σ. 642.

23. Ἡ ἀσταθής αὐτή ἰσορροπία φαίνεται π.χ. στήν ἐπισημάνση ὅτι οἱ «λεωφόροι τῆς πληροφορίας» εἶναι συχνά φορεῖς ἐξευτελιστικῶν μηνυμάτων καί γι' αὐτό τό λόγο ἐπαφίεται στήν ἐκπαίδευση τῶν ἐρευνητῶν νά ἐνσωματώσει «τὴν ἠθική τῆς ὑπευθυνότητας» (*Λευκό Βιβλίο*, σ. 26).

24. *Λευκό Βιβλίο*, σ. 27, 29.

25. Ἀκριβῶς αὐτό ἐπισημαίνει ὁ Marshall σέ σχέση μέ τό δικαίωμα στήν ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης (σ. 69).

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΑΣΥΛΟ

του Κώστα Σταμάτη

Τό πανεπιστημιακό άσυλο καθιερώθηκε στη χώρα μας και ισχύει σήμερα βάσει του νόμου 1268/1982. Δικαιολογητικός λόγος του πανεπιστημιακού ασύλου είναι η κατοχύρωση ελεύθερης από κρατικό έλεγχο διακίνησης ιδεών, ή ελεύθερη καλλιέργεια της επιστήμης και της φιλοσοφίας, ή ακαδημαϊκή ελευθερία. Γι' αυτόν τόνό λόγο κατέστη αναγκαία ή διά παντός άπουσία τής αστυνομικής δύναμης από τούς χώρους στούς όποιους αναπτύσσεται ελεύθερα επιστημονικό πνεύμα και φρόνημα. Διότι σέ όλόκληρη τήν περίοδο από τή δικτατορία Μεταξά μέχρι και τήν κατάρρευση τής στρατιωτικής δικτατορίας του 1974 ή αστυνομική δύναμη παρακολουθούσε, τότε φανερά και τότε μυστικά, τίσ συζητήσεις και τίσ αναζητήσεις μέσα στό έλληνικό Πανεπιστήμιο.

Τό νόημα του πανεπιστημιακού ασύλου, επομένως, άντλείται βάσει του νομοθετήματος αυτού και έρμηνεύεται όπως και κάθε άλλη ρύθμιση τής ισχύουσας νομοθεσίας στη χώρα μας. Στην έρμηνεία του προσμετρώνται, συνεπώς, οι ιστορικές συνθήκες υπό τίσ όποιες κρίθηκε αναγκαία ή ρητή νομοθετική κατοχύρωση του ασύλου και θεαίως συνεκτιμάται ή έθιμική ακαδημαϊκή πρακτική πού έχει αναπτυχθεί στό μεταξύ. 'Επίσης, όμως, στην έρμηνεία του πανεπιστημιακού ασύλου προσμετρώνται κατ' ανάγκη και δεδομένα ως προς τίσ δυνατότητες έμπρακτης τήρησης του ασύλου, πού ό ιστορικός νομοθέτης του 1982 δέν ήταν δυνατόν νά έχει προβλέψει.

Τέτοια δεδομένα έχουν προκύψει τά τελευταία περίπου δέκα χρόνια, μέ τήν εκδηλη αύξηση τής εγκληματικότητας μέσα στό 'Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, ενώ προηγουμένως ή εγκληματικότητα μέσα σέ αυτό ήταν άνύπαρκτη. Τό γεγονός αυτό γίνεται πρόξενος κάποιας άνασφάλειας, πού δέν πρέπει νά υποτιμάται. Τήν άνασφάλεια αυτή βιώνουν πρωτίστως όσοι και όσες έννοούν νά προσέρχονται στό πανεπιστήμιο άκόμη και τίσ πρώτες νυχτερινές ώρες, άκριβώς προκειμένου νά διδάξουν, νά στοχασθούν, νά έρευνήσουν, νά συζητήσουν, νά πολιτευθούν. 'Η άνασφάλεια αυτή λειτουργεί έξ άντικειμένου σέ βάρος τής ελεύθερης διακίνησης ιδεών, άφου άποτρέπει τούς άνθρώπους νά προσέλθουν ή νά μείνουν μέχρι άργά στό πανεπιστήμιο. Δικαίωμα όποιοδήποτε είναι νά έθελουφυλεί ως προς αυτό τό φαινόμενο. Κανείς όμως δέν νομιμοποιείται νά καλεί τήν πανεπιστημιακή κοινότητα νά άδιαφορήσει στό σύνολό τής γύρω από αυτό.

'Αξίζει νά σημειωθεί ότι σέ άλλα ελληνικά πανεπιστήμια τό φαινόμενο αυτό σχεδόν καθόλου δέν παρατηρείται, για τόν

άπλό λόγο ότι εκείνα κατά κανόνα στεροούνται δικού τους υπαίθριου χώρου. Τά περισσότερα από τά ελληνικά ΑΕΙ περιορίζονται σέ όρισμένα κτίρια μέσα στην πόλη πού τά φιλοξενεί, δίχως προάυλιο. Σέ αυτά άρκεί, ως επί τό πλείστον, ή παρουσία νυκτοφυλάκων τών κτιρίων τους. Μία δεύτερη ομάδα πανεπιστημιακών ιδρυμάτων διαθέτουν κάποιον υπαίθριο χώρο, συγχρόνως, όμως, είναι έπαρκώς περιφραγμένα (όπως τό Πάντειο Πανεπιστήμιο, τό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, τό Καποδιστριακό στού Ζωγράφου κ.ά.). Και σέ αυτά επίσης ή φύλαξη τών χώρων τους είναι σχετικώς εύχερης, μέ φροντίδα του ίδιου του πανεπιστημίου. Μία τρίτη ομάδα ΑΕΙ, τέλος, καταλαμβάνουν μέν κάποιον campus, άλλ' εύρίσκονται εκτός πόλεων (όπως τό Πανεπιστήμιο Πατρών και 'Ιωαννίνων), όποτε τή νύκτα εκ τών πραγμάτων έρμηνώνουν.

Στίς δύο πρώτες κατηγορίες πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ή παρουσία αστυνομικής δύναμης άπαγορεύεται άπολύτως και θά άντέκειτο εύθέως στό πανεπιστημιακό άσυλο. Παρέμβαση τής αστυνομικής δύναμης θά ήταν θεμιτή μονάχα σέ περίπτωση αυτόφωρης διάπραξης κακουργήματος, σύμφωνα μέ τό νόμο 1268. Στην τρίτη κατηγορία ιδρυμάτων, ώστόσο, δέν αποκλείεται νά δημιουργηθούν κρούσματα εγκληματικότητας στό ελεύθερο πρόσβασης campus καθενός. 'Η πιθανότητα αυτή, έντούτοις, είναι πρακτικώς περιορισμένη, άφου οι χώροι τους κείνται εκτός πόλεως.

Τό πρόβλημα καθίσταται κατ' έξοχήν όξύ, όσάκις τό πανεπιστήμιο σχηματίζει μία εκτεταμένη πανεπιστημιούπολη και εύρίσκεται μάλιστα στό κέντρο τής πόλης. Αυτή είναι ή μοναδική, από όσο είμαι σέ θέση νά γνωρίζω, τοπογραφική ιδιαιτερότητα του 'Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Διόλου τυχαίως, άκριβώς σέ αυτό τό πανεπιστήμιο —και σέ κανένα άλλο— άνακινήθηκε προσφάτως ζήτημα πανεπιστημιακού ασύλου.

Τό νόημα του ασύλου

Τό πανεπιστημιακό άσυλο τοπικώς ισχύει σέ όλους τούς χώρους του πανεπιστημίου, στεγασμένους και υπαίθριους. Χρονικώς ισχύει διηνεκώς και ένιαίως σέ όλη τή διάρκεια τής ημέρας και του έτους, άκόμη και σέ ήμέρες και ώρες κατά τίσ όποιες τό πανεπιστήμιο είναι κλειστό. Τό νόημα του πανεπιστημιακού ασύλου έγκειται σέ διασφάλιση τής ακαδημαϊκής ελευθερίας, σέ ελεύθερη επιστημονική και φιλοσοφική άναζη-

τηση, στήν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀπόψεων ὁποιοδήποτε, ἀκόμη καὶ ἀνατρεπτικῶν ἢ αἰρετικῶν. Ἀπεναντίας, τὸ νόημα τοῦ ἀσύλου δὲν συνίσταται διόλου σὲ μία γενικευμένη καὶ ἀδιακρίτως ἰσχύουσα ἀσυλία ὡς πρὸς πράξεις πού εἶναι τελείως ἀσχετες πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς.

Τὸ πανεπιστημιακὸ ἄσυλο δὲν μπορεῖ νὰ μετατρέπει τὸ πανεπιστήμιο σὲ χώρο ἀνομίας καὶ ἀτιμωρησίας γιὰ ἐγκληματικές πράξεις ξένες πρὸς τὴν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἰδεῶν, τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ διδασκαλία. Δὲν εἶναι δυνατόν, ἐν ὀνόματι τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου, νὰ ὑποθάλονται ἐγκληματικές πράξεις, πλημμελήματα ἢ κακουργήματα, καὶ νὰ ἀφήνονται αὐτὲς ἀκαταδίωκτες ἀπὸ τὰ ἀρμόδια ὄργανα ἐνὸς δημοκρατικοῦ κράτους δικαίου.

Τὸ πανεπιστήμιο δὲν εἶναι πειρατικὸ καταφύγιο. Φερ' εἰπεῖν, ἡ διακίνηση παρὰνομων προϊόντων, ὅπως κλεψίτυπων κασετῶν, ἡ διενέργεια παρὰνομων οικονομικῶν δραστηριοτήτων, ὅπως ἡ ἀνεξέλεγκτη πώληση νόμιμων προϊόντων, ἡ διακίνηση ναρκωτικῶν ἢ ὄπλων κλπ. εἶναι πράξεις πού δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὸ πανεπιστημιακὸ ἄσυλο, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ δρᾶστης. Εἴτε δηλαδή ὁ δρᾶστης εἶναι μέλος τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας εἴτε ἀσχετος πρὸς αὐτήν, εἴτε Ἑλληνας εἴτε ἀλλοδαπός, παρόμοιες πράξεις ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ποινικοῦ ἐλέγχου.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ αἰτίες τόσο τῆς ἐγκληματικότητας ὅσο καὶ τῆς φτώχειας εἶναι βαθύτατα κοινωνικές. Ἐάν τυχόν καθίστατο ἐφικτὴ ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ ἓνα πανεπιστημιακὸ campus εἴτε ὅσων παρᾶνομων ἐνὸς παρὰνομης πράξεως μέσα σὲ αὐτὸ εἴτε ὅσων ἀπελπισμένων ἀνθρώπων καταφεύγουν σὲ αὐτὸ, ἄραγε τοῦτο θὰ σήμαινε ὅτι τὸ πρόβλημα ἐξαιλεῖται; Ἀσφαλῶς ὄχι. Παρὰ ταῦτα, ἀρμόζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἓνα ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα οὔτε διωκτικὸ μηχανισμό διαθέτει, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν πρώτη δμάδα ἀνθρώπων. Οὔτε μηχανισμό κοινωνικῆς πρόνοιας μπορεῖ νὰ στήσει γιὰ μὴ μέλη του, ὥστε νὰ βοηθήσει μὲ ἐνεργὸ τρόπο τὴν δεύτερη δμάδα ἀνθρώπων. Τουλάχιστον ὄχι ἀπὸ μόνο του, ἀλλὰ μόνον σὲ συνεργασία μὲ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ κράτους ἢ μὲ τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση.

Φορεῖς τοῦ δικαίωματος στοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου εἶναι κατ' ἀρχὰς ὅλα τὰ μέλη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας, πανεπιστημιακοὶ, φοιτητές καὶ φοιτήτριες, διοικητικὸ καὶ λοιπὸ προσωπικὸ. Κατὰ δεύτερο λόγο, ὅμως, *δυναμικὰ εἶναι καὶ ὅλοι οἱ πολῖτες* πού ἐπιθυμοῦν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν πανεπιστημιόπολη, εἴτε γιὰ νὰ συμμετάσχουν καὶ οἱ ἴδιοι σὲ ἐλεύθερη διακίνηση ἰδεῶν, σὲ ἐκδηλώσεις κάθε εἶδους, εἴτε γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουν τοὺς δημόσιους χώρους τοῦ πανεπιστημίου, τοὺς δρόμους καὶ τὸ πάρκο του. Λόχου χάριν, τὸ νὰ ἀναζητᾶ κανεὶς ἀστεγὸς συνάνθρωπος, εἴτε Ἑλληνας εἴτε ξένος, μέρος γιὰ νὰ διανυκτερεύσει σὲ ὑπαίθριο χώρο τοῦ πανεπιστημίου, αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ φυσικὰ κολάσιμη πράξη. Τοῦτο ἄλλωστε οὔτε καὶ ἐκτὸς τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ἀξιόποινη πράξη.

Ἐξάλλου, καλὸ εἶναι νὰ μὴ λησμονεῖται ὅτι εἰδικὰ τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, πρῶτον, φιλοξενεῖ στοὺς κόλπους του ἓνα μεγάλο δημόσιο καὶ δὴ πανεπιστημιακὸ νοσοκομεῖο. Καὶ δεύτερον, διατρέχεται ἀπὸ ἓναν δημόσιο δρόμο, πού ἐνώνει δύο λεωφόρους. Ἦδη γιὰ αὐτοὺς τοὺς δύο λόγους — ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους, ὅπως θὰ δοῦμε — ἡ πρόσβαση σὲ αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερη διαρκῶς. Ἐπομένως μία γενικευμένη καὶ ἐντελής περιφραξὴ τῶν ὑπαίθριων χώρων του θὰ ἦταν πολλα-

πλῶς ἐσφαλμένη ἐπιλογή. *Τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο δὲν πρέπει νὰ καταστῆ σιδερόφρακτος χώρος, ἐντελῶς ἀποκομμένος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.*

Οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὑπάρξει κάποιος ἐλεγχὸς πλημμελημάτων καὶ κακουργημάτων, πράξεων ἀσχετων πρὸς τὴν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἰδεῶν, κατ' ἀρχὴν ὁποιοδήποτε καὶ ὁποτεδήποτε διαπράττονται ἐντὸς τῆς πανεπιστημιούπολης. Ἡ κοινὴ πείρα, πάντως, μᾶς ἔχει μάθει ὅτι τέτοιες πράξεις διαπράττονται συνήθως σὲ ἡμέρες καὶ σὲ ὧρες κατὰ τίς ὁποῖες οἱ ὑπηρεσίες τοῦ πανεπιστημίου καὶ τὰ τμήματά του ἔχουν κλείσει. Καὶ διαπράττονται συνήθως σὲ ὑπαίθριους χώρους τοῦ πανεπιστημίου, ἀφοῦ οἱ στεγαζόμενοι χώροι κλειδώνονται, ἄρα μποροῦν νὰ φυλάσσονται. Ὡς ἐκ τούτου, κατ' ἐξοχίαν σὲ αὐτοὺς τοὺς χώρους καὶ σὲ αὐτὲς τίς ὧρες ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη κάποιου διακριτικοῦ ἐλέγχου. Ὅρισμένες παρὰνομες πράξεις διαπράττονται ἐντούτοις καὶ στὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας, ὅπως ἡ ἐκτεταμένη κασετοπειρατεία.

Ἐάν ἀφεθεῖ ἡ ἀνασφάλεια καὶ ἐπικρατήσῃ σὲ αὐτοὺς τοὺς χώρους καὶ σὲ αὐτὲς τίς ὧρες μέσα στὴν πανεπιστημιόπολη, τότε κάτι τέτοιο θὰ ἀποθαρρύνει τὴν προσέλευση τῶν ἀνθρώπων μέσα στοῦ πανεπιστήμιο. Μὲ ἐπίπτωση ἀκριβῶς ἓναν ἔμπρακτο περιορισμὸ στὴν ἐλευθερία διακίνησης ἰδεῶν, στὴν ἐλεύθερη ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση. Ἐξάλλου, ὁποιαδήποτε ἐγκληματικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση σήμερα στοῦ πανεπιστημίου, αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι πού τὴ χρεώνεται, προφανῶς ἀδίκως. Ἐάν ἀντιθέτως ὑπῆρχε κάποιος φορέας θεμιτῆς καὶ συνετῆς ἀστυνόμευσης μέσα στοῦ πανεπιστήμιο, μὲ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη ιδιότητα, τότε αὐτὸς θὰ ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὸν ἐλεγχὸ τῶν τυχόν ἀξιόποινων πράξεων.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ διανοίγονται οἱ ἐξῆς ἐναλλακτικὲς λύσεις: α) Συγκρότηση πανεπιστημιακῆς ἀστυνομίας. β) Προσφυγὴ σὲ ἀμειδόμενες ὑπηρεσίες κάποιου ἰδιωτικῆς ἐταιρείας ἀστυνόμευσης. γ) Προσφυγὴ στὴ δημόσια δύναμη, μὲ ὅλες τίς ἀναγκαῖες ἐγγυήσεις ἐνὸς δημοκρατικοῦ κράτους δικαίου.

Ἡ πρώτη λύση εἶναι ἀναμφίβολα ἀτελέσφορη, προκειμένου γιὰ πανεπιστημιόπολη μὲ ἐκτεταμένους ὑπαίθριους χώρους. Τὰ ὄργανα πανεπιστημιακῆς ἀστυνομίας δὲν θὰ δικαιούταν οὔτε νὰ ὀπλοφοροῦν οὔτε νὰ προβαίνουν σὲ συλλήψεις. Ἄρα ἡ ὁποια ἀποτρεπτικὴ ἐπίδραση τῆς παρουσίας τους θὰ ἦταν μηδαμινὴ. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, οὔτε καὶ θὰ βοηθοῦσε ἡ αὐξημένη φωταγωγία τῶν ὑπαίθριων χώρων. Ἡ δεύτερη λύση, πάλι, ἐμφανίζεται ἀποκρουστέα, ἐνδεχομένως καὶ ἀποκρουστικὴ, γιὰ περισσότερους, εὐνόητους λόγους. Ἡ τρίτη λύση μοιάζει ἡ μόνη πού, ὑπὸ αὐστηρῆς προϋποθέσεις, θὰ ἦταν ἀνεκτὴ, ὡς ἀναγκαῖο κακὸ.

Ἀπεναντίας, δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ λύση νὰ περιφραχθεῖ τὸ πανεπιστήμιο καὶ νὰ κλειδώνεται μία κεντρικὴ πύλη του κατὰ τίς νυκτερινὲς ὧρες, ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλα πανεπιστήμια τῆς χώρας. Συμβολικὰ αὐτὸ θὰ σήμαινε, πράγματι, ὅτι ἡ ἐλεύθερη διακίνηση ἰδεῶν καὶ ἡ πνευματικὴ ἔρευνα ὑπόκεινται σὲ κάποιον αὐστηρὸ ὥραριο ἐργασίας, ὅπερ ἄτοπον. Ἐξάλλου πανεπιστήμιο πού διαθέτει ἐκτεταμένους ὑπαίθριους χώρους, ὅπως τὸ Ἀριστοτέλειο, ὀφείλει νὰ ἀφήνει τοὺς χώρους αὐτοὺς σὲ δημόσια χρῆση συνεχῶς, τόσο στὰ μέλη του ὅσο καὶ στοὺς ὑπόλοιπους πολῖτες.

Είναι ευνόητο ότι χρειάζονται κάποιες καιρίες ασφαλιστικές δικλίδες, αν προκριθεί ή λύση υπέρ της διακριτικής και σποραδικής περιτολίας δημόσιας δύναμης στους υπαίθριους χώρους του πανεπιστημίου κατά τις νυχτερινές ώρες. Καί κατ' αρχάς μία αυτόνομη, άρα κανονικά περιττή, διασαφήνιση. Η λύση αυτή σε καμία περίπτωση και με καμία έννοια δεν συνεπάγεται απαγόρευση κυκλοφορίας των πολιτών μέσα στην πανεπιστημιούπολη, όπως εσφαλμένως πιστεύουν όρισμένοι. Έντελώς άνυπόστατη είναι επίσης η φοβία ότι παρόμοιο μέτρο θα επέτρεπε μελλοντικά σε μία δικτατορική κυβέρνηση μία νομιμοφανή κατάργηση του πανεπιστημιακού ασύλου. Μία δικτατορική κυβέρνηση προφανώς θα έχει συσταθεί καταλύοντας τό ίδιο τό Σύνταγμα, ως θεμέλιο της δημοκρατικής έννομης τάξης. Η περιφρόνηση απλού νόμου του κράτους θα είναι ακόμη πιο άπλη υπόθεση γι' αυτήν!

Γιά την καλύτερη δυνατή υλοποίηση του συζητούμενου μέτρου,

1. απαιτείται η έποπτεία της εισαγγελικής αρχής.
2. Η παρουσία της δημόσιας δύναμης να γίνεται κατ' αποκλειστικότητα σε υπαίθριους χώρους. Σε καμία περίπτωση σε στεγασμένους χώρους, στους οποίους, ως επί τό πλείστον, γίνεται η διακίνηση των ιδεών.
3. Θα άφορά σε χρόνο εκ των προτέρων αυστηρώς καθορισμένο, π.χ. από τις 11 τό βράδυ μέχρι 6 τό πρωί.
4. Δραστηριότητες που σχετίζονται με την ελεύθερη διακίνηση ιδεών, όπως υπαίθρια θεατρική παράσταση, είναι νόμιμες εκδηλώσεις, ανεπίδεκτες έλέγχου. Όμοίως είναι νόμιμες δραστηριότητες όσες συνδέονται με την ελεύθερη έκφραση του φρονήματος, όπως υπαίθρια πολιτική συγκέντρωση, άφισκόλληση ή κατάληψη κάποιου πανεπιστημιακού χώρου ως εκδήλωση διαμαρτυρίας. Άκόμη και αν συλλογικές εκδηλώσεις αυτού του είδους λαμβάνουν χώρα σε υπαίθριους χώρους του πανεπιστημίου, κανένα αστυνομικό όργανο εν προκειμένω δεν έχει δικαιοδοσία έλέγχου οποιασδήποτε μορφής.

Επιφυλάξεις ως προς την αποτελεσματικότητα όσων θα έπωμιζονταν τή φύλαξη των υπαίθριων χώρων του πανεπιστημίου ή ως προς την άκραιότητα τους θέτουν προφανώς ζήτημα άλλης τάξεως. Καί εν πάση περιπτώσει τέτοιο (πραγματικό) ζήτημα ανακύπτει λογικώς ύστερα από τήν άπάντηση στό ζήτημα αρχής κατά πόσον επιβάλλεται η φύλαξη αυτή με τόν έναν ή άλλο τρόπο. Έπ' αυτού οι άκαδημαϊκοί πολίτες ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου άξιόνομε τόσο τήν αποτελεσματικότητα όσο και τή νομιμότητα στή δράση των όργάνων της δημόσιας δύναμης. Έφόσον τυχόν άποδειχθεί στήν πράξη ότι η δράση των όργάνων αυτών ύπολείπεται αυτών των δύο αίτημάτων, νομιμοποιούμεσε να άντιδράσουμε όπως ό νόμος και τό άκαδημαϊκό ήθος επιβάλλει.

Βαρύνοσα εθύνη και στό ζήτημα αυτό θα έχει όπωσδήποτε η Σύγκλητος, ως οίονει Κοινοβούλιο του Πανεπιστημίου. Αύτή, ως γνωστόν, άποτελείται μονάχα από αίρετά μέλη — πανεπιστημιακούς και φοιτητές — από όλα τά πανεπιστημιακά τμήματα και όχι από διορισμένα μέλη, όπως συνέβαινε επί της δικτατορίας. Όποιαδήποτε ενέργεια για βίαιη διάλυση συνεδρίασης της Συγκλήτου, σε περίοδο δημοκρατικής όμαλότητας, είναι ενέργεια άντιδημοκρατική και καταδικαστέα. Άκόμη και αν μεγάλη μερίδα της πανεπιστημιακής κοινότητας διαφωνεί με κάποια άπόφαση της Συγκλήτου, δεν νομιμοποιείται να επιβάλλει διά της βίας τή βούλησή της στό σύνολο της πανεπιστημιακής κοινότητας.

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΡΚΑΡΗΣ

Άμυνα ζώνης

ΘΟΔΩΡΗΣ ΚΑΛΛΙΦΑΤΙΔΗΣ

Αγάπη

Επτά ημέρες στόν παράδεισο

ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΕΡΟΝΤΑΣ

Ηλίου φαεινότερον

ΘΟΔΩΡΟΣ ΠΑΝΑΓΟΣ

Ποιός δαίμονας σκότωσε τον Άγγελο

ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΓΑΡΗΣ

Κ.Γ. Καρυωτάκης - Φύλλα πορείας

HUGO CLAUS

Ο Ζίλ και η νύχτα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Μαυρομιχάλη 18, Αθήνα 106 80

Τηλ. & Fax 36 36 514

ΟΙ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

του Κωνσταντίνου Τοιτσελίκη

Τό έγχειρημα πού ανέλαβε τό Κέντρο Έρευνών Μειονοτικών Όμάδων (ΚΕΜΟ) κατά τή διάρκεια του τρέχοντος έτους νά φέρει στό ίδιο τραπέζι κοινωνικούς επιστήμονες διαφορετικών κλάδων μαζί μέ όμιλητές των μειονοτικών γλωσσών πού χρησιμοποιούνται σήμερα στην Έλλάδα ήταν, πράγματι, τόσο δύσκολο και περίπλοκο νά πραγματοποιηθεί, όπως περίπου τό φαντάζεται κανείς. Ίδιως εκείνος πού ξέρει καλά τήν ελληνική ιστορία και τούς τρόπους μέ τούς όποιους τό ελληνικό κράτος διαχειρίστηκε τή γλωσσική ποικιλότητα μέσα από μία σταθερή έθνοποιητική διαδικασία μέ στόχο τήν εξάλειψη κάθε έθνογλωσσικής ετερότητας.

Ή ιδέα ήταν άκρως δελεαστική και τό πείραμα ιδιαίτερα ένδιαφέρον, όχι μόνο γιά τήν ανάλυση των αντιδράσεων των προσκεκλημένων, αλλά και γιά τίς όποιες συνέπειες μιάς τέτοιας συνάντησης. Μέσω του επιστημονικού δυναμικού του ΚΕΜΟ και μέ τήν ύλοποίηση του προγράμματος «Γλώσσα και Διαφορά» (πού συγχρηματοδοτήθηκε από τή Γενική Διεύθυνση ΧΧΙΙ τής Εύρωπαϊκής Έπιτροπής) διοργανώθηκαν τέσσερις διήμερες συναντήσεις, άφαιρωμένες στις έξις θεματικές:

- α) *γλώσσες πού χρησιμοποιούνται από τούς μουσουλμάνους τής Θράκης (τουρκικά και πομάκια),*
- β) *βλάχικα,*
- γ) *άρβανίτικα και*
- δ) *σλαβικές διάλεκτοι τής Μακεδονίας.*

Τά διήμερα έλαβαν χώρα αντίστοιχα στην Κομοτηνή, τή Λάρισα και τά δύο τελευταία σέ χώρο του Πάντειου Πανεπιστημίου (συνδιοργανώθηκαν μάλιστα μέ τό Τμήμα Πολιτικής Έπιστήμης και Ίστορίας). Οί συναντήσεις έγιναν μέ τή μορφή συζήτησης βάσει προκαθορισμένης άτζέντας, όπου οί συμμετέχοντες —όχι περισσότεροι από δεκαπέντε κάθε φορά— τοποθετούνταν σέ όλα τά ζητήματα ανάλογα μέ τή θέλησή τους. Τό περιεχόμενο τής συζήτησης διαρθρώθηκε σέ τρεις ενότητες: *γεωγραφικά, δημογραφικά και ιστορικά στοιχεία, κατάσταση και χρήση τής γλώσσας και, τέλος, στάση των όμιλητών.*

Θά ήταν κοινοτοπία νά λέγαμε ότι τό κενό στην ελληνική επιστημονική παραγωγή είναι τεράστιο. Τό πρόβλημα είναι άκόμη βαθύτερο και είναι ριζωμένο στις πολιτικές επιλογές πού έπηρέασαν τήν ιστορική πορεία των γλωσσών αυτών και βέβαια έμπόδισαν τή σχετική επιστημονική έρευνα. Όχι μόνο ή ύπαρξη τέτοιων γλωσσών σέ όρισμένες περιπτώσεις δρiσκε-

ται υπό άμφισβήτηση, αλλά και ή μελέτη γύρω από τίς κοινωνιογλωσσικές, πολιτικές και νομικές εκφάνσεις του φαινομένου σέ νηπιακό στάδιο εξέλιξης. Έτσι τό ΚΕΜΟ έπιχείρησε νά προσεγγίσει τό όλο ζήτημα, μέσα από τήν ύλοποίηση του προγράμματος, σέ πείσμα του κλίματος κρηψιγνωσίας πού κρατά άπομονωμένη τήν επιστημονική ένασχόληση και πού επιβάλλει κοινωνική άπαξία στους όμιλητές των γλωσσών αυτών.

Τό έγχειρημα βρήκε από ένθουσιώδεις ύποστηρικτές μέχρι φανατισμένους ύπονομευτές σέ όλα τά επίπεδα (Τύπος και κοινή γνώμη, πολιτικός κόσμος, επιστημονική κοινότητα). Οί αντιδράσεις ήταν ποικίλες και άνομοιόμορφες, ανάλογα και μέ τή γλώσσα άναφορής. Ή μόνη γενική παρατήρηση πού θά μπορούσε νά έχει καθολική ισχύ και γιά τίς τέσσερις περιπτώσεις είναι ότι ή συζήτηση γύρω από τά ζητήματα τής γλωσσικής διαφοράς στην Έλλάδα προκαλεί άκόμη και σήμερα πάθη. Πολλοί είναι εκείνοι πού θεωρούν ότι οί μή άποκλειστικά ελληνόφωνοι Έλληνες πολίτες κάτι ύποπτο θά πρέπει νά αντιπροσωπεύουν, άπειλώντας μάλιστα τήν εθνική άκεραιότητα και τό κοινωνικό σύνολο. Τό εθνικό φαντασιακό έρχεται νά πάρει σάρκα και όστά άποκλείοντας μέ δυναμικό τρόπο όχι μόνο τήν έκφραση τής ετερότητας, αλλά στην περίπτωση μας τήν επιστημονική συζήτηση και τό διάλογο γύρω από τό γεγονός τής γλωσσικής διαφοράς. Οί τραμπούκοι πού εισέβαλαν στον συνεδριακό χώρο τής (δεύτερης σέ σειρά) συνάντησης στή Λάρισα τερμάτισαν τον διάλογο, σύμφωνα μέ τήν επιθυμία των έντολών τους. Αντίστοιχα ύπονομευτικό ρόλο έπαιξε μερίδα του τοπικού και άθηναϊκού Τύπου, μέ τά ψεύδη πού διέσπειρε σχετικά μέ τά διήμερα, μέ κύριο άξονα έπιχειρημάτων τό επικίνδυνο τής συζήτησης, τήν προδοτική στάση των διοργανωτών ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, τήν άφέλειά τους. Μέ λίγα λόγια, τό σύνθημα ήταν «σταματήστε νά άσχολείστε μέ τίς μειονοτικές γλώσσες, ή Έλλάδα άπειλείται». Φαίνεται ότι έχουμε πολύ δρόμο νά διανύσουμε γιά νά άπεγλωδιστούμε από τά εθνικά πρότυπα τής μονογλωσσίας και νά διώσουμε τή γλωσσική ποικιλότητα ως κοινό πολιτισμικό πλοΰτο.

Ή συνεύρεση επιστημόνων και όμιλητών δέν ήταν εύκολο νά έπιτευχθεί, καθώς συχνά έκφράστηκε άμοιβαία δυσπιστία ως προς τά προσόντα του συνομιλητή και ως προς τά όφέλη μιάς τέτοιας συνάντησης. Τελικά ή περιέργεια έπικράτησε και

ή συντριπτική πλειοψηφία των καλεσμένων συμμετείχε στα διήμερα. Κατά μέσο όρο 15 συζητητές συμμετείχαν στην κάθε συνάντηση.

Από την πλευρά των επιστημόνων, επιδιώξαμε μία διακλαδική προσέγγιση του ζητήματος. Έτσι, γλωσσολόγοι, ανθρωπολόγοι, κοινωνιολόγοι, εκπαιδευτικοί, ιστορικοί και νομικοί συμμετείχαν στις συζητήσεις, συνεισφέροντας ο καθένας ανάλογα με την επιστημονική του σκευή και τη γνώση του αντικειμένου. Από την άλλη πλευρά, οι όμιλητές επιλέχθηκαν βάσει της κοινωνικής, πολιτιστικής ή πολιτικής τους δράσης στην περιοχή χρήσης της μειονοτικής γλώσσας. Προτιμήθηκαν, δηλαδή, άτομα με θέση στην τοπική αυτοδιοίκηση ή με δραστηριότητα σχετικά με την προβολή του πολιτισμού και της γλώσσας. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ή ανταπόκριση στην πρόσκληση ήταν έντυπωσιακή (όπως σχετικά με τὰ αρβανίτικα ή τις γλώσσες της Θράκης), ενώ άλλου (βλάχικα, σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας) ή συμμετοχή των ομιλητών χαρακτηρίστηκε από καχυποψία και φόβο.

Τὰ αποτελέσματα ήταν έντυπωσιακά και αντανακλούν την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης. Στή συνάντηση της Κομοτηνής, πού έγινε μάλιστα υπό την αιγίδα του Δήμου, η συζήτηση διεξήχθη χωρίς τις συνήθεις εντάσεις για τὰ τουρκικά και τὰ πομάκικα μαζί, παρ' όλη την αντιπαλότητα και την πολιτικοποίηση της γλωσσικής συνύπαρξης πού έχει εδραιωθεί στο έσωτερικό της μειονότητας από ένδογενείς και έξωγενείς παράγοντες. Τονίστηκε και έγινε αντιληπτή απ' όλους η κοινωνική αξία των γλωσσικών ποικιλιών των τουρκικών και σλαβικών διαλέκτων πού χρησιμοποιούνται από τή μουσουλμανική μειονότητα. Αντίθετα, στή συνάντηση για τὰ βλάχικα έντονη υπήρξε η αντίδραση μερους των ομιλητών και όρισμένων (άκροδεξιών) πολιτικών κύκλων, με αποτέλεσμα να απειληθούν οι ίδιοι οι συζητητές και διοργανωτές. Έγινε φανερό ότι οι πάτρωνες της βλαχικής κοινότητας πού μονοπωλούν τήν «προστασία» της ένιωσαν απειλή από μία επιστημονική συνάντηση στην οποία προσκλήθηκαν για να καταθέσουν τήν άποψή τους. Αντ' αυτού άρνήθηκαν και υπέσκαψαν τό διάλογο με δόλια μέσα.

Στὰ αρβανίτικα κοινή υπήρξε η έκφραση βούλησης να διατηρηθεί η γλώσσα, να ενισχυθεί από τήν ευρωπαϊκή και τήν κρατική συνδρομή και να άνακοπεί η φθίνουσα πορεία της γλώσσας. Αναφορικά με τις σλαβικές διαλέκτους της Μακεδονίας ίσως για πρώτη φορά ξεπεράστηκε ο φόβος δεκαετιών και δρέθηκαν επιστήμονες και όμιλητές να συζητήσουν ψύχραιμα για μία γλώσσα πού η χρήση της μέχρι και πρόσφατα ήταν υπό περιορισμό. Έντυπωσιακή ήταν η άμχηγανία των όμιλητών να διατυπώσουν ένα αίτημα — έστω σε άτομική επίπεδο, καθώς δεν θά μπορούσε να γίνει άποδεκτή όποιαδήποτε εκπροσώπηση μίας τόσο «πολυταυτοτικής» ομάδας — ως προς τὰ μέτρα και τις προϋποθέσεις για τήν προαγωγή της γλώσσας.

Σημαντική επίσης συμβολή στην έρευνα των μειονοτικών γλωσσών άποτελεί και η συλλογή του υλικού πού προέκυψε από τή διοργάνωση των διημερίδων. Η καταγραφή των συζητήσεων πού έγιναν στο πλαίσιο των τεσσάρων συναντήσεων ήδη είναι αντικείμενο έπεξεργασίας και υπό έκδοση σε έργο πού περιλαμβάνει και τις τέσσερις θεματικές. Ένα τέτοιο έγχείρημα θά συμπληρώσει τὰ κενά της βιβλιογραφίας στον τομέα αυτό και θά άποτελέσει γόνιμο έδαφος για περαιτέρω συζήτηση.

Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, της επιστημονικής

κοινότητας και του πολιτικού κόσμου γύρω από τό φαινόμενο των όλιγότερο διαδεδομένων γλωσσών άποτελεί έναν ακόμη στόχο της προσπάθειας. Τό ζήτημα αυτό συνιστά ίσως και τή μεγαλύτερη πρόκληση του έγχειρήματος. Ήδη κατά τή διοργάνωση των εκδηλώσεων διαπιστώθηκε ότι πολλή δουλειά μένει να γίνει. Ο αντίκτυπος των διημερίδων διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με τήν περίπτωση. Ός προς τήν άπήχηση πού είχαν, μεγάλη έπιτυχία παρουσίασε η συνάντηση της Κομοτηνής σχετικά με τις γλώσσες πού χρησιμοποιούνται στην Θράκη, όπου έγινε απ' όλους κατανοητό ότι πρέπει να γίνονται τέτοιες συναντήσεις με στόχο τήν άμοιβαία κατανόηση και άποδοχή της πολιτισμικής διαφοράς. Ιστορικής σημασίας γεγονός ήταν άναμφισβήτητα και μόνο η διοργάνωση της συνάντησης σχετικά με τὰ σλαβομακεδονικά. Για πρώτη φορά — τουλάχιστον στή μεταπολεμική Ελλάδα — τέθηκε τό ζήτημα αυτής της γλώσσας, της όποιας οι όμιλητές κληγήθηκαν κάτω από διαφορετικά καθεστώτα και διαφορετικές πολιτικές συνθήκες. Η συνύπαρξη στον ίδιο χώρο εκπροσώπου του Ούρτανιου Τόξου, όργανωση πού τήν έχουν άπομονώσει στο πολιτικό περιθώριο, και ανθρώπων του ευρύτερου περιβάλλοντος του ύπουργείου Έξωτερικών δεν πρέπει να μείνει άπαρατήρητη. Η συνάντηση, τέλος, σχετικά με τὰ αρβανίτικα έστειλε μήνυμα αισιοδοξίας για τις ισχύουσες συνθήκες μέσα στις όποιες η γλώσσα αυτή τυγχάνει περιορισμένης — έστω — προσοχής και επιστημονικής μελέτης.

Τό έρώτημα, όμως, πού άφορά τήν έλευθερία της έκφρασης και μάλιστα της επιστημονικής έρευνας αίωρείται ακόμη. Δεν είχαμε αντίληφθει ότι η εποχή της φήμωσης του επιστημονικού λόγου για ιδεολογικούς σκοπούς όχι άπλώς έχει αφήσει όρισμένα έπιμένοντα κατάλοιπα, αλλά έρπει σε κάθε γωνιά του κοινωνικού ίστού. Η άρνηση του διαλόγου δεν όδηγεί πουθενά και βέβαια δημιουργεί τό έδαφος για άλλες καταστάσεις. Είναι καιρός να μπορούμε στην ουσία της συζήτησης, να άπομυθοποιήσουμε και να άπνεχοποιήσουμε τήν όποια διαφορετικότητα στην Ελλάδα: σε πείσμα όσων άρνοούνται όχι μόνο τό δικαίωμα στή διαφορά αλλά και τό δικαίωμα στή συζήτηση για τή διαφορά.

Εἰς τὴν Σύμην Διοικοῦν Αἱ Γυναῖκες

Πέρσι καὶ φέτος τὰ Δωδεκάνησα γιορτάζουν τὰ πενήντάρχρονα ἀπὸ τὴν Ἐνσωμάτωσίν τους (1947/48)¹ στὴν Ἑλλάδα

τῆς Ἑλένης Συρίγου - Ρήγου

Βισκόμαστε στὸ 1922 μ.Χ. Οἱ Ἑλληνίδες εἶναι ἀποκλεισμένες ἀπὸ τὰ πολιτικά δρώμενα τοῦ τόπου.² Ὅλες; Ὅχι! Σ' ἓνα νησί ἀντιστέκονται...

Καλοκαίρι 1922 τὰ Δωδεκάνησα βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν α' περίοδο (1912-1923) τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς ἢ κατὰ τὸν Ζαχαρία Τσιροπανλή³ περίοδο «προσωρινῆς κατοχῆς καὶ μονίμων βλέψεων». Οἱ στρατιωτικοὶ διοικητὲς τῶν Δωδεκανήσων ἔχουν ἀναγνωρίσει τὶς ντόπιες ἀρχές καὶ διατήρησαν τὰ προνόμια πού εἶχαν τὰ νησιά στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, μὲ τὴν παρόδο ὅμως τοῦ χρόνου ἀρχισαν νὰ παρεμβαίνουν στὸ ἔργο καὶ τὴ δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν ἀρχῶν μὲ στόχο τὴν κατάρρευση τοῦ προνομιακοῦ τους καθεστώτος.⁴

Κατὰ τὸν Μάιο - Ἰούνιο τοῦ 1922 ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις πιέζει τοὺς Σύμιους καθὼς καὶ ὅλα τὰ Δωδεκάνησα γιὰ τὴν ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων τους. Οἱ κάτοικοι τῆς Σύμης, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι Δωδεκανήσιοι, ἐξεπλάγησαν καὶ ἀναρωτιοῦνταν τί ἄραγε νὰ ὑποκρίπτεται αὐτὸ τὸ νέο μέτρο τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησις.⁵ Οἱ Σύμιοι ζήτησαν ἐπίμονα ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς ἀρχές νὰ ἐξηγήσουν τὸν σκοπὸ τῆς ἀπογραφῆς. Ὁ κ. Ζερβὸς μᾶς ἐξιστορεῖ στὸ *Ἐλεύθερο Βῆμα* 17.8.1922 τί ἀκριβῶς ἔγινε: «Ὁ κ. Μποσδάρι, ἀμίμητος εἰς ἐφευρετικότητα καὶ διπλωματικὴν εὐστροφίαν, κοινοποιεῖ διὰ τοῦ Ἰταλοῦ Διοικητοῦ Σύμης κ. Alexandro Gobbo τὸ ὑπ' ἀριθμ. 448 ἔγγραφόν του, ὡς ἀπάντησιν εἰς τοὺς Σύμιοιους, διαθεδαιῶν αὐτοὺς ἐπὶ λέξει: "ὅλα τὰ πεπολιτισμένα Κράτη ἐκτελοῦσιν τὴν ἀπογραφὴν, ὅπως γνωρίζωσιν ἀκριβῶς τὸν πληθυσμόν", ὅτι "ἡ ἀπογραφὴ τῆς Δωδεκανήσου δὲν γίνεται οὔτε διὰ τὸ στρατιωτικόν, οὔτε διὰ φόρους, οὔτε δι' ἄλλο τι, ἀλλὰ δι' ὅν λόγον ἐκτελεῖται ταύτην καὶ σύμπας ὁ λοιπὸς πεπολιτισμένος κόσμος καὶ διότι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις πρέπει νὰ γνωρίσῃ ποῖοι εἶνε οἱ κάτοικοι τῆς Σύμης ὅπως ὑπερασπίζεται αὐτοὺς εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, ἐν Ἑλλάδι, Αἰγύπτῳ κλπ."». Πρὸς τὸ τέλος Μαΐου οἱ δήμαρχοι, ἐξιστορεῖ ὁ κ. Ζερβὸς, τῆς Σύμης καὶ κυρίως οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ λαὸς, δυσανασχετώντας, δὲν ἤθελαν γιὰ κανένα λόγο τὴν ἀπογραφὴν, ἀρνήθησαν νὰ τὴν ἐκτελέσουν. Ὁ κ. Μποσδάρι μὲ τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμ. 957, τὸ ὁποῖο κοινοποίησε στοὺς κατοίκους ὁ διοικητὴς τοῦ νησιοῦ κ. Gobbo, ἀνέλαβε ὑπεύθυνα «τὴν ἐξασφάλισιν τῶν προνομίων τῆς Σύμης καὶ τῶν Δωδεκανήσων, τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀπολύτως προνόμιον θίγει».

Στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου 1922 οἱ δήμαρχοι τῆς Σύμης σὲ δημόσια συζήτηση ἐξέφρασαν τὴν ἀποψηὶ ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ἀποκρύ-

πτει κίνδυνος ἡ ἀπογραφὴ γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάστασι τῆς Σύμης καὶ τὴν ἔνωσι τῆς Δωδεκανήσου μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα. Ὅλος ὁ ὑπόλοιπος λαὸς τῆς Σύμης διαμαρτυρήθηκε ἐντονα... κατὰ τῶν δημάρχων. Μερικοὺς λιθοβόλησαν, ὅπως τοὺς Ι. Φαρμακίδη, Μ. Κλαδάκη καὶ Π. Πετρίδη, ἄλλους κακοποίησαν καὶ ἀνάγκασαν ὅλους νὰ παραιτηθοῦν τοῦ δημαρχιακοῦ ἀξιώματος, διότι δὲν ἦταν ἄξιοι ἀντιπρόσωποι καὶ ἦταν τελείως ἀνίκανοι νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη καὶ τὰ ὑψίστα πολιτικά συμφέροντα τῆς Σύμης.

Τότε συνέβη τὸ ἐξῆς πρωτότυπο — γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ — γεγονός: Μετὰ τὴν καθάραιση τῶν αἰρετῶν δημάρχων ἀνέλαβε ἀμέσως τὴν πολιτικὴ καὶ δημοτικὴ ἐξουσία τῆς Σύμης δωδεκαμελὲς *συμβούλιο γυναικῶν*, μετὰ ἀπὸ ἐκλογές, μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: Καθεμία ἀπὸ τὶς δώδεκα συνοικίαις ἐξέλεξε δημοσίως τὴ δική της ἀντιπρόσωπο καὶ ὅλες μαζί ἀποτέλεσαν τὴ διοικητικὴ καὶ δημαρχιακὴ ἀρχὴ τοῦ νησιοῦ, ἡ ὁποία καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά της.

Ἀμέσως μετὰ ἐσπευσμένα ἀποδιβάσθηκε νέα ἰσχυρὴ ἰταλικὴ δύναμις πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἰταλικῆς φρουρᾶς τῆς Σύμης. Ἡ δημαρχιακὴ ἀρχή, πού ὅπως προαναφέραμε ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπὸ γυναῖκες, ἐξακολούθησε νὰ διευθύνει καὶ νὰ διοικεῖ τὸ νησί ἄριστα.

Τριμελὴς ἐπιτροπὴ τῆς γυναικείας δημαρχίας παρουσιάσθηκε μετὰ ἀπὸ λίγες ἡμέρας στὸν Ἰταλὸ διοικητὴ τῆς νήσου κ. Gobbo καὶ τοῦ ἐπέδωσε τὸ ἐξῆς ἔγγραφο, τὴν 30ῆ Ἰουλίου, ἀφοῦ τοῦ ἀνέπτυξαν καὶ διὰ ζώσης τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ἀποφύεις τῶν δημοτῶν τους:

«Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Διοικητὴν Σύμης Κύριον Alexandro Gobbo, ἐνταῦθα. Ἐξοχώτατε. Γινώσκουσαι πληρέστατα τὰ πατριὰ Ὑμῶν αἰσθήματα, καταφεύγομεν σήμερον ὑπὸ τὸν τίτλον τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ἀδικουμένου λαοῦ μίᾳ ἐξ ἐκάστης συνοικίας, ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς ὑψηλῆς ὑμῶν προστασίας καὶ παρακαλοῦμεν θερμότερα δύο τινα.

Αον. Τὴν κατάργησιν τῆς ἀπογραφῆς,⁶ διότι τὸ πτωχὸν λαϊκὸν πνεῦμα ἀδυνατεῖ νὰ ἐννοήσῃ τὸν ἐκπολιτιστικὸν σκοπὸν ταύτης καὶ τὴν νομίζει ὡς θίγουσιν τὰ προνόμιά του.⁷ Βον. Τὸν καταρτισμόν μιᾶς ἐπιτροπείας, τὴν ὁποίαν ἀμέσως θά καταρτίσωμεν ὅταν ἡ Σὴ Κυβέρνησις ἐπίσημως γνωστοποιήσῃ διὰ προκηρῦξεώς της εἰς τὸν λαὸν τὴν θεράπειαν τῆς πληγῆς, τὴν ὁποίαν ἀστόργως ἡ πανθεῖσα Δημαρχία ἤνοιξεν.

Πιστεύουσαι ὅτι ἡ Σὴ Διοίκησις θά λάβῃ ὑπ' ὄψιν της τὰς

θερμάς ἡμῶν παρακλήσεις καί θά συντελέση προτίτως εἰς τήν ταχεῖαν κατάργησιν τῆς ἀπογραφῆς, διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ καί ὑπολήψεως αἱ ἀντιπρόσωποι τῶν συνοικιῶν Σύμης». Ἔπονται οἱ δώδεκα ὑπογραφές, ὁ κ. Ζερβός δὲν ἀναφέρει τὰ ὀνόματα.

Ὁ κ. Σκεῦος Ζερβός πού ἀντέγραψε ὀλόκληρο τό ἔγγραφο θεωρώντας το «ἐξαιρετικῆς σημασίας καθὼς καί ἐνδιαφέροντος διὰ τήν Ἱστορίαν», καθὼς ἐπίσης καί τήν ἐκκλήση τῶν κυριῶν ἀντιπροσώπων τῆς Σύμης, τήν ὁποία ἔλαβε⁸ γιά νά τήν ἀπευθύνει «πρός τήν μητέρα μας Ἑλλάδα», παραθέτει τὰ σπουδαιότερα μέρη:

«Φιλτάτη Πατρίς. Ἀντλοῦσαι θάρρος ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ Σύ ἢ σεβαστή μας Μήτηρ Ἑλλάς ἀδυνατεῖ δυστυχῶς νά στείλῃς τήν μεγάλην σοῦν τῆς ἱερᾶς σημαίας τῆς Ἁγίας Λαύρας καί εἰς τήν Δωδεκανήσον Σοῦ ἔνεκεν τῶν τρικυμιῶν τὰς ὁποίας διέρχεσαι, ἀναλαμβάνομεν ἡμεῖς σήμερον νά διαμαρτυρηθῶμεν ἐνώπιον σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐν ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ μετὰ τῆς Ἀνάγης δεσμοῦ, ὁ ὁποῖος μᾶς συνδέει, διότι καί ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐλάβομεν μέρος εἰς τόν κοινόν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Δικαιοσύνης, καί οἱ Συμαιοὶ καί οἱ Δωδεκανήσιοι οἱ ἐκπατρισθέντες ἐπολέμησαν παρὰ τό πλεῖρον καί ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἀγαπητῶν μας Συμμάχων.

Τό ζήτημα τῆς ἀπογραφῆς, Σεπτῆ Μήτηρ, μασιτίζει δυστυχῶς σήμερον τήν Σύμην καί ὅλην τήν Δωδεκανήσον, διότι οἱ σύζυγοί μας ξενιτευμένοι μακράν ἐργάζονται εἰς τὰς ἀξένα τῆς Ἀφρικῆς πελάγη ὡς σπογγαλιεῖς,⁹ καιόμενοι ἀπό τόν Ἀφρικανικόν ἥλιον, ἐξαντλούμενοι εἰς τὰ κανδυνώδη βάθη τῶν θαλασσῶν ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων θηρίων τοῦ πόντου καί οὕτως ἀδυνατοῦσι νά προσέλθωσι εἰς ἡμᾶς ἀρωγοί.

Τό γυναικεῖον φύλον τῆς Σύμης ἐπαναστατήσαν κατά τοῦ τυράννου ἔκλεισε τήν Δημορχίαν τῆς νήσου, διότι ἐνάρκωσε τόν Λαόν μας, λέγουσα ὅτι δῆθεν ἡ ἀπογραφή ἡμῶν ἔχει ἐκπολιτιστικόν σκοπόν καί ὅτι δῆθεν αὕτη γίνεται ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν τῆ συνεαίσει τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως () (!) Sic.

Ὁ Λαός μας, Μήτηρ, ἀντιπροσωπεύεται σήμερον ὑπὸ τῶν γυναικῶν, αἵτινες ἐκδιώξασι τοὺς Δημάρχους καί καθαιρέσασι αὐτοὺς παρέλαβον τὰς κλείδας τοῦ Δημορχείου παρὰ τοῦ Ἰταλοῦ Διοικητοῦ, καί θά κατέχωμεν ταύτας, διοικοῦσαι δεόντως, μέχρι οὐ ἐκτελεσθῶσι τὰ αἰτήματά μας, ἅτινα εἶνε ἡ κατάργησις τῆς ἀπογραφῆς καί ὁ καταρτισμός μιᾶς λαϊκῆς Ἐπιτροπείας μέχρι τῆς ἀφίξεως τῶν συζύγων μας.

Τό Λαϊκόν πνεῦμα ἐπαναστατεῖ διὰ τακτικῶν γυναικειῶν διαδηλώσεων καί ὅλοι ἡμεῖς οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Σύμης, γυναῖκες καί ἄνδρες ἀνευ οὐδεμίας ἐξαιρέσεως, ἐρχόμεθα ἐνώπιόν Σοῦ, σεπτῆ Μήτηρ Ἑλλάς, καί Σέ παρακαλοῦμεν θερμότητα, ὅπως μᾶς εὐσπαγχνισθῆς καί σπεύσης πρὸς δόθειαν τῶν τέκνων Σοῦ, ἅτινα μαρτυροῦσι καί εὐρίσκονται ὑπὸ τήν πτέρην τοῦ Νέρονος.

Ἡμεῖς αἱ γυναῖκες τῆς Σύμης ὑπακούουσαι εἰς τήν φωνήν τῆς συνειδήσεώς μας καί ἀκούουσαι τήν ἠχὴν τῆς πολυχιλιετοῦς ἱστορίας μας, Σᾶς παρακαλοῦμεν θερμότητα, ὅπως σπεύσητε νά σώσητε τὰ τέκνα Σας καί τὰ τέκνα τῆς Δωδεκανήσου καί νά προλάβητε οὕτω κακόν, χειρότερον τοῦ ὁποῖου δέν διέπραξε ποτέ ὁ αἰμοδόρος Ὄθωμανός καί ὁμως ἤδη πράττει ὁ εὐγενής Ἰταλὸς Φαρισσαῖος.

Ἐλπίζουσαι πεποισθῶς ὅτι Σεπτῆ Σύ καί φιλόστοργος, ὁ Μήτηρ Ἑλλάς, θά συγγινηθῆς διὰ τὰ μαρτύριά μας καί τοὺς πόντους μας καί θά σπεύσης πρὸς ἄμεσον ἐνίσχυσιν καί δόη-

θειάν μας, διατελοῦμεν, ὡ Ἱερά καί πάνσεπτος Μήτηρ, μετὰ θαυμάτου σεβασμοῦ ἐκ βάθους ψυχῆς εὐγνωμονοῦσαι αἱ Δήμαρχοι καί αἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν δώδεκα συνοικιῶν Σύμης».

Τό ἄρθρο τοῦ κ. Ζερβοῦ καταλήγει μέ τὰ ἐξῆς λόγια: «Ἦ καρδία ἀθάνατος καί ψυχὴ ἀθάνατος τῆς ἀθανάτου Δωδεκανήσου Σᾶς χαιρετῶ εὐλαθέστατα. Ἀποκαλύπτομαι πρὸ Ὑμῶν εὐλαδῶς ὁ μικρὸς ἐγὼ Δωδεκανήσιος καί κλίνω ἐδαφιαῖως τό γόνυ. Δρ Σκεῦος Ζερβός».

Σήμερα στή Σύμη ζοῦν, ὅπως προαναφέρθηκε, 2.500 κάτοικοι. Στὶς πρόσφατες ἐκλογές κατέβηκαν τρεῖς συνδυασμοὶ καί οἱ τρεῖς εἶχαν στὰ ψηφοδέλτιά τους γυναῖκες, στοὺς 45 συνολικά ὑποψήφιους οἱ 8 ἦταν γυναῖκες. Ἐγγεγραμμένοι 2.828, ψήφισαν 2.066. Σέ τηλεφωνημά μου σήμερον τὸ πρωῒ, 13.10.98, στή Δημορχία Σύμης ἡ ἀπάντησι στήν ἐρώτησή μου ἂν ἐκλέχτηκε καμία γυναίκα ἦταν: «Δυστυχῶς, καμία γυναίκα δέν ἐκλέχτηκε». Ἐβδομήντα ἕξι χρόνια (76) μετὰ τό ἄρθρο τοῦ κ. Ζερβοῦ μποροῦμε νά ποῦμε: Στή Σύμη δυστυχῶς δέν ἐκλέχτηκε καμία γυναίκα!

1. Ἡ πλήρης ἐνσωμάτωσι τῶν Δωδεκανήσων μέ τήν Ἑλλάδα πραγματοποιήθηκε στίς 7 Μαρτίου 1948 καί ἔκτοτε τὰ Δωδεκάνησα, ἔπειτα ἀπὸ πολύχρονη δδνηγρῆς περιπέτειες, ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς Ἑλλάδας. Βλέπε Σ. Λουκάτος: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σελ. 372.

2. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι μόλις τήν δεκαετία τοῦ 1930 ἀπέκτησαν δικαίωμα ψήφου στίς δημοτικῆς ἐκλογές καί μέ τοὺς ἐξῆς περιορισμούς: α) νά εἶναι ἄνω τῶν 30 καί β) νά γνωρίζουν γραφῆ καί ἀνάγνωσι (τό 65% ἦταν ἀναλφάβητες). Τό 1949 ἐκδίδεται ὁ Ἀναγκαστικός Νόμος Α.Ν. 959 πού δίνει τό δικαίωμα στίς Ἑλληνίδες νά ψηφίζουν στίς δημοτικῆς ἐκλογές ἀπὸ 21 ἐτῶν καί τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι μόνο σέ θέσεις δημοτικῶν καί κοινοτικῶν συμβούλων καί ὄχι δημάρχων. Τό 1952 μέ τό νόμο 2151 κατοχυρώνονται τὰ πλήρη πολιτικά δικαιώματα τῶν Ἑλληνίδων.

3. Βλ. Τσιφτανλῆς Ζ., Ἰταλοκρατία στὰ Δωδεκάνησα 1912-1943, ἔκδοσι Γραφείου Μεσαιωνικῆς Πόλεως Ρόδου, 1998.

4. Βλ. Λουκάτος Σ., ὁ.π., σελ. 464.

5. Βλ. Ζερβός Σκεῦος, Ἐλεύθερο Βῆμα, 17.8.1922, σελ. 1.

6. Οἱ ἀπογραφές πού ἀναφέρονται στό Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ἐλευθερουδάκη στό συμπλήρωμα τοῦ Δ' τόμου, στό λῆμμα Δωδεκάνησα, σελ. 867, ἀναφέρονται γιά τή Σύμη οἱ ἐξῆς: τό 1912 κάτοικοι 22.450, τό 1936 κάτοικοι 6.182, τό 1946 κάτοικοι 4.000, τό 1951 κάτοικοι 4.003, τό 1961 κάτοικοι 3.126. Βλέπουμε ὅτι ἡ μεγαλύτερη μείωσι πληθυσμοῦ εἶναι τήν περίοδο τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς. Σήμερα ἡ Σύμη ἀριθμεῖ γύρω στοὺς 2.500 μόνιμους κατοίκους, ὅπως ἀναφέρει ἡ κα Μ. Θεοδοσοπούλου στήν Καθημερινή, Ἑπτὰ Ἡμέρες, τόμος ΙΓ, σελ. 50.

7. Προνόμια: αὐτοδιοίκησι, διοικητικά καί δικαστικά προνόμια τῶν δημογερόντων. Οἱ δήμαρχοι διορίζονταν ἀπὸ τήν Ἰταλική διοίκησι μετὰ τό 1924. Βλ. Λεξικό Ἐλευθερουδάκη στό Δωδεκάνησος, ὁ.π., σελ. 868.

8. Ὑποθέτω ὅτι οἱ γυναῖκες ἀντιπρόσωποι τῆς Σύμης ἔστειλαν αὐτά τὰ ἔγγραφα στόν κ. Σκεῦο Ζερβό α) ἐπειδὴ ἦταν Δωδεκάνησιος καί β) ἐπειδὴ εἶχε ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μέ τὰ Δωδεκάνησα. Βλ. τήν Ἱστορία τῆς Δωδεκανήσου (ἐκδόσεις ἀγγλικῆ, 1919, γαλλικῆ, 1919, καί ἑλληνικῆ, 1920), τοῦ ἰδίου White Book: The Dodecanese Resolutions and Documents concerning the Dodecanese 1912-1919 (Β' ἔκδοσι μέ χάρτη, Λονδίνο 1919), τοῦ ἰδίου, The Dodecanese and the British Press, 4th December 1918-January 27th 1919 (Λονδίνο 1919), πολλὰ βιβλία γιά θέματα τῆς Δωδεκανήσου στὰ γαλλικά καθὼς καί στήν Ἀλεξάνδρεια ἐπίσης πολλὰ ἄρθρα στόν ἡμερησιο Τύπο.

9. Οἱ ἄντρες τοῦ νησιοῦ καταγίνονταν μέ τὰ σφουγγάρια, ἐνῶ τὸ νησί τό ἐφενταν βόλτα οἱ γυναῖκες. Βλ. Μ. Θεοδοσοπούλου, Καθημερινή, ὁ.π., σελ. 50.

Ο ΚΑΝΤ ΜΕ ΤΟΝ ΣΑΝΤ (B' μέρος)

τοῦ Ζάκ Λακάν

Μετάφραση-σημειώσεις: Γιώργος Φαράκλας ἀπό τά *Écrits* 2, Seuil, Παρίσι 1971

Αλλ' ἄμετε Schwärmereien,¹ μαῦρα σμήνη! Σᾶς διώχνω καί ἐπανέρχομαι στή λειτουργία τῆς παρουσίας μέσα στή σαδική φαντασίωση.

Στή δομή αὐτῆς τῆς φαντασίωσης, πού θά θεματίσω ἀργότερα, τό ἀντικείμενο εἶναι μόνον ὁ ἕνας ἀπό τούς ὄρους ὅπου μπορεῖ νά σβῆσει ἡ ἀναζήτηση πού ἡ φαντασίωση παριστᾷ. Τό ἀντικείμενο, ὅταν ἡ ἀπόλαυση πετρώνει μέσα του, γίνεται ἐκεῖνο τό μαῦρο φετίχ ὅπου θ' ἀναγνωρίσουμε τή μορφή πού προσφέρεται ὄντως σέ ὀρισμένο χρόνο καί τόπο, ὡς καί στίς μέρες μας, γιά νά λατρεύεται σ' αὐτήν ὁ θεός.²

Ἔτσι καταλήγει ὁ ἐκτελεστής στή σαδική ἐμπειρία, ὅταν ἡ παρουσία του συνοψίζεται ὀριακά στό ὅτι δέν ἀποτελεῖ πιά παρά μόνον ὄργανό της.

Ὅμως, καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἀπόλαυσή του ἀδρανοποιεῖται ἔτσι δέν τήν ὑπεξαιρεῖ ἀπό τήν ταπεινότητα μιᾶς πράξης, πού ὁ ἐκτελεστής δέν μπορεῖ νά τήν ἀποφύγει, ἐφόσον εἶναι σάρκα καί δούλος τῆς ἡδονῆς μέχρι τό μεδοῦλι.

Ἔχουμε ἐδῶ ἕναν ἀναδιπλασιασμό πού δέν ἔχει σχέση ἀντανάκλασης, ἀμοιβαιότητας (γιατί ὄχι καί ἀλληλίας;) μ' αὐτόν πού πραγματώνεται στόν ἄλλο ἀπό τίς δύο ἑτερότητες τοῦ ὑποκειμένου.

Ἡ ἐπιθυμία, ὁ δαίμων αὐτοῦ τοῦ σχισίματος τοῦ ὑποκειμένου, θά συμβιβαζόταν ἀναμφίβολα μέ τήν ἐπιθυμία «βούληση γιά ἀπόλαυση». Ὅμως αὐτή ἡ ὀνομασία δέν θά καθιστοῦσε τήν ἐπιθυμία περισσότερο ἀντάξια τῆς βούλησης πού ἡ ἴδια ἐπικαλεῖται στόν ἄλλο, ὑποβάλλοντάς της τόν πειρασμό νά χωρισθεῖ μέχρι τέρμα ἀπό τό πάθος της: γιατί σ' αὐτό τό ἐγγεῖρημά της ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἐκ προοιμίου ἠττημένη, ὀδηγεῖται ἀφεύκτως στήν ἀνικανότητα.

Καί τοῦτο ἐπειδή ἡ ἐπιθυμία ὑποτάσσεται ἐξαρχῆς στήν ἀπόλαυση ἐνῶ ἀποτελεῖ νόμο τῆς ἀπόλαυσης, ὅτι ἡ ἀπόληξη τῆς ἐπιθυμίας εἶναι πάντα πρόωρη σέ σχέση μέ τήν ἀπόδλεψή της. Ἡ ἐπάνοδος τῆς ὁμοιόστασης τοῦ ἐμβίου στό κατώτατο κατώφλι τῆς ἔντασης ἀπό τήν ὁποία φυτοζωεῖ εἶναι πάντοτε ἐσπευσμένη. Ἡ πτώση τοῦ πτερυγίου μέ τό ὁποῖο δύναται νά ἐπισφραγίσει τήν ἀναπαραγωγή τῆς μορφῆς του εἶναι πάντοτε πρόωμη.³ Ἐντούτοις αὐτό τό πτερύγιο ὀφείλει ἐδῶ νά λειτουργεῖ ὡς παράσταση τοῦ δεσμοῦ τοῦ φύλου μέ τόν θάνατο. Ἄς τό ἀφήσουμε νά κείται κάτω ἀπό τό ἐλευσίνιο πέπλο του.

Ἡ ἡδονή, ἀπό ἐκεῖ πού ἦταν ὁ διεγερτικός ἀντίζηλος τῆς βούλησης, κατανατᾷ λοιπόν ἐδῶ ὁ ἀνάξιος συνεργάτης της. Τήν ὥρα ἀκριβῶς τῆς ἀπόλαυσης, ἡ ἡδονή θά ἦταν ἀπλούστατα ἀμέτοχη, ἂν δέν παρενέβαινε ἡ φαντασίωση, πού στηρίζει τήν ἡδονή στήν ἀσυμφωνία ἐκεῖνη πού εἶναι καταλυτική γιά τήν ἡδονή.

Μ' ἄλλα λόγια, ἡ φαντασίωση συνιστᾷ τήν ἰδιαίτερη ἡδονή τῆς ἐπιθυμίας. Ἐπαναλαμβάνω λοιπόν ὅτι ἡ ἐπιθυμία δέν ἀποτελεῖ ὑποκείμενο, ἐφόσον δέν εἶναι πουθενά ὑποδείξιμη σ' ἕνα σημαῖνον μίας ὁποιασδήποτε ζήτησης, ἐφόσον δέν μπορεῖ ν' ἀρθρωθεῖ μέσα σ' ἕνα τέτοιο σημαῖνον, ἂν καί εἶναι συναρθρωμένη μ' αὐτό.

Ἐδῶ εἶναι εὐληπητή ἡ λήψη τῆς ἡδονῆς στή φαντασίωση.

Ἡ ἐμπειρία τῆς φυσιολογίας ἀποδεικνύει πῶς ὁ κύκλος τοῦ πόνου διαρκεῖ καθ' ὅλα περισσότερο ἀπό τόν κύκλο τῆς ἡδονῆς, ἐφόσον ἕνας ἐρεθισμός προκαλεῖ πόνο στό σημεῖο ὅπου τελειώνει ἡ ἡδονή. Ὅσο μακρὺς καί ἂν ὑποθεθεῖ αὐτός ὁ κύκλος, ἔχει ὡστόσο τό τέρμα του, ὅπως καί ἡ ἡδονή: τόν ἀφανισμό τοῦ ὑποκειμένου.

Ἡ φαντασίωση ἐπωφελεῖται αὐτοῦ τοῦ ζωικοῦ δεδομένου, γιά νά καταστήσει αἰσθητή, στή σαδική ἐμπειρία, τήν ἐπιθυμία πού ἐμφανίζεται στόν δρόσση της.

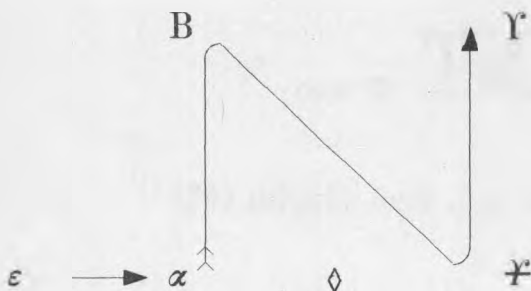
Ἡ φαντασίωση ὀρίζεται μέ τή γενικότερη μορφή πού τῆς προσδίδει μία ἄλγεβρα πού κατασκευάσα ἐπὶ τοῦτῳ, δηλαδή μέ τόν τύπο $\Psi \square a$, ὅπου ἡ ἐγκοπὴ \square διαβάζεται «ἐπιθυμία τοῦ», πρέπει νά διαβάζεται ὁμοίως καί στήν ἀντίστροφη κατεύθυνση, καί εἶναι ἕνας τύπος πού εἰσάγει μιά ταυτότητα θεμελιωμένη σέ μιά ἀπόλυτη ἀναμοιβαιότητα. (Σχέση ἴσης ἔκτασης μέ τά μορφώματα τοῦ ὑποκειμένου.)

Ὅπως καί νά ἔχει τό πρᾶγμα, αὐτή ἡ μορφή ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα εὐχρηστή στήν προκειμένη περίπτωση. Γιατί ἐδῶ αὐτή συναρθρώνει τήν ἡδονή, πού ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα σκεῦος (ἀντικείμενο a τοῦ τύπου), μέ τό συγκεκριμένο εἶδος ἐπισταμένης διαίρεσης τοῦ ὑποκειμένου πού ἐπιτάσσει ἡ ἐμπειρία.

Αὐτό τό ἀποτέλεσμα ἀπαιτεῖ ὁ φαινομενικός δρόσσης ν' ἀδρανοποιεῖται, νά γίνεται ἄκαμπτos σάν ἀντικείμενο, ἐνῶ ἀποβλέπει στό νά τοῦ ἐπιστραφεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ μέρους τοῦ ἄλλου ἡ συγκεκριμένη διαίρεση πού τόν καθιστᾷ ὑποκείμενο.

Όταν ξεκινάμε από τό άσυνείδητο, είναι πάντα θεμιτό ν' άπαιτούμε ή κατασκευή μιās ύποκειμενικής διάταξης νά έχει τετραμερή δομή. Στην άπαίτηση αυτή άνταποκρίνονται τά διδακτικά σχήματά μου.

Παραλλάσσω τή σαδική φαντασίωση μέ ένα καινούργιο άπό αυτά τά σχήματα:

Σχήμα 1:

Η κάτω γραμμή ίκανοποιεί τή διάταξη τής φαντασίωσης εφόσον στηρίζει τή ουτοπία τής επιθυμίας.

Στήν κεκαμμένη γραμμή έγγράφεται ή άλυσίδα πού επιτρέπει έναν ύπολογισμό του ύποκειμένου. Είναι προσανατολισμένη, και ό προσανατολισμός της συγκροτεί μιá διάταξη, όπου ή εμφάνιση του άντικειμένου α στή θέση τής αιτίας ξεηγείται άπό τό καθόλου πού χαρακτηρίζει τή σχέση του άντικειμένου μέ τήν κατηγορία τής αιτιότητας, ένα καθόλου τό όποιο, άν παραβιάζαμε τό κατώφλι τής υπερβατολογικής παραγωγής του Κάντ, θά έγκαθιδρουε στό γόμφο του μή καθαρού μιá νέα Κριτική του Λόγου.

Μένει τό Β, πού σ' αυτή τήν έπηρμένη θέση φαίνεται νά επιβάλλει τήν κυρίαρχη σ' όλη τήν υπόθεση βούληση, αλλά συγχρόνως τό σχήμα του (V) άνακαλεί τήν ένωση τών όραν πού διαξευγνύει συγκρατώντας τα μ' ένα είτε (vel), εφόσον άκριδώς επιλέγεται έδώ αυτό πού θά συγκροτήσει τό ϕ (διεγραμμένο Υ (\$)) του πρακτικού λόγου εν άντιθέσει προς τό άκατέργαστο Υ, τό ύποκείμενο τής ήδονής («παθολογικό» ύποκείμενο).

Έτσι όντως άπαντάται ή βούληση του Κάντ στή θέση τής συγκεκριμένης βούλησης, τήν όποία μπορούμε νά άποκαλούμε «βούληση για άπόλαυση» μόνο άν διευκρινίζουμε ότι συνίσταται στό ύποκείμενο, έτσι όπως αυτό έχει άνασυγκροτηθεί μέ άφετηρία τήν άλλοτρίωση,⁴ μέ τό τίμημα νά είναι μόνο τό σκεύος τής άπόλαυσης. Έτσι, όταν τόν υπάγουμε στήν «μέ τόν Σάντ» δάσαο — όπου δηλαδή ό Σάντ, στή σκέψη μας όπως και στό σαδισμό του, εκτελεί χρέη όργάνου—, ό Κάντ όμολογεί τά ύπονοούμενα του έρωτήματος «Τί θέλει;», ενός έρωτήματος πού δέν λείπει πιά άπό κανέναν.

Άς χρησιμοποιήσουμε τώρα αυτό τό διάγραμμα μέ τή συντομευμένη μορφή του για νά προσανατολισθούμε στό δάσος τής φαντασίωσης, πού ό Σάντ τήν άναπτύσσει στό έργο του σέ επίπεδο συστήματος.

Διαπιστώνουμε τήν ύπαρξη μιās στατικής τής φαντασίωσης· αυτή επιβάλλει τήν επ' άόριστον φαντασιακή μετάθεση του σημείου άφανίσεως (aphanisis) πού βρίσκεται έξ ύποθέσεως εις ϕ. Αυτή ξεηγεί τήν άπίθανη ικανότητα επιβίωσης μέ τήν όποία προικίζει ό Σάντ τά θύματα τών κακονυχίων και μαρ-

τυρίων, πού τούς επιβάλλει στή μυθοπλασία του. Μοναδικό κίνητρο για τήν έπιλογή τής στιγμής του θανάτου τους άποτελεί, όπως φαίνεται, ή άνάγκη άντικατάστασής τους σ' έναν λογισμό συνδυασμών, πού μόνον αυτός άπαιτεί νά είναι πολλά. Μοναδικό (Ίουστίνη) ή πολλαπλό, τό θύμα είναι μονότονο όπως ή σχέση του ύποκειμένου μέ τό σημαίνον, δεδομένου ότι συνίσταται σ' αυτή τή σχέση, άν έμπιστευθούμε τό διάγραμμα μας. Τό άγγμα τών βασανιστών (δές τήν Ίουλιέττα) μπορεί νά έχει μεγαλύτερη ποικιλία, καθ' ότι είναι τό άντικείμενο α τής φαντασίωσης, πού άνήκει στό πραγματικό.

Η άπαίτηση τό σχήμα τών θυμάτων νά εμφανίζει ένα κάλλος παγίως άξιολογημένο ως άπαράμιλλο (και άλλωστε άναλλοίωτο, όπως μόλις είπα) είναι άλλο θέμα· δέν έξοφλούμε μ' αυτό άν σοφισθούμε άκόπως μερικές τιμαριωτικές παραδοχές περί γενετήσιας έλξης. Σ' αυτή τήν άπαίτηση πρέπει μάλλον νά δούμε τό μορφασμό τής λειτουργίας πού έχω δείξει ότι επιτελεί τό ώραίο στήν τραγωδία: Τό κάλλος είναι ό άκραίος φραγμός μπροστά σέ μιá θεμελιώδη φρίκη. Αναλογισθείτε τήν Άντιγόνη του Σοφοκλή και τή στιγμή όταν ξεσπά τό Έρωσ άνίκατε μάχαν.⁵

Αυτή ή παρέκβαση θά ήταν άνάρμοση έδώ, άν δέν εισήγαγε κάτι πού μπορεί νά όνομασθεί ή άσυμφωνία τών δύο θανάτων, άσυμφωνία πού τήν εισάγει ή καταδίκη. Τό «μεταξύ» τών δύο θανάτων στό ενθάδε είναι κάτι ουσιώδες, επειδή αυτό μάς δείχνει πώς δέν διαφέρει άπό εκείνο τό «μεταξύ» πού δίνει τό έρεισμά του στό έπέκεινα.

Αυτό διαπιστώνεται σαφώς όταν έξετάζουμε τό παράδοξο τής θέσης του Σάντ για τήν κόλαση. Η ιδέα τής κόλασης, πού εκατό φορές τήν άνασκευάζει και τήν καταράσσεται επειδή τή χρησιμοποιεί ή θρησκευτική τυραννία ως μέσον ύποταγής, επανακάμπτει περιέργως ως κίνητρο τών πράξεων ενός ήρωά του, όνομαστικώς του άπαισίου Άγίου Πάτου (Saint-Fond), μολονότι αυτός συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους έραστές τής έλευθέριας άνατροπής υπό τή λελογισμένη μορφή της.⁶ Οι πρακτικές υπό τίς όποίες μαρτυρούν μέχρις έσχάτων τά θύματά του αιτιολογούνται άπό τήν πίστη του, ότι μπορεί νά καταστήσει τόν ίδιο βασανισμό τους αίώνιο στό υπερπέραν. Τό πρόσωπο ύπογραμμίζει τήν αυθεντικότητα τής συγκεκριμένης συμπεριφοράς μιá και τήν άποκρύπτει εν μέρει άπό τούς συναυτουργούς του, αλλά προδίδει και τήν αυθεντικότητα τής πίστης του μέ τήν άμηχανία του νά ξεηγηθεί σχετικά. Έτσι, λίγες σελίδες πιά πέρα τόν άκούμε νά προσπαθεί νά καταστήσει εύλογες τήν πρώτη και τή δεύτερη στό λόγο του, προσφεύγοντας στό μύθο μιās έλξης πού ύποτίθεται ότι τείνει νά ένώνει τά «σωματίδια του κακού».

Αυτή ή άσυνέπεια στόν Σάντ, πού τήν παραβλέπουν οί σαδολόγοι, λίγο άγιογράφοι και αυτοί, ίσως ξεηγείται άν παρατηρήσουμε τόν όρο «δεύτερος θάνατος», πού εκφράζεται ρητά άπό τή γραφίδα του. Δεύτερος θάνατος του όποιου ή προσδοκούμενη έγγύηση ενάντια στή φοικτή ρουτίνα τής φύσης (αυτήν πού τό έγκλημα έχει ως λειτουργία νά σπάσει, όπως λέει άλλου) θά άπαιτούσε αυτός ό θάνατος νά φθάσει μέχρι ένα άκρο όπου θά διπλασιαζόταν ό άφανισμός του ύποκειμένου: Αυτόν συμβολίζει ό Σάντ, μέ τήν ευχή έκμηδενισμού ως και τών άποσυντεθειμένων στοιχείων του σώματός μας, προκειμένου ν' άποτραπεί ή άνασύνταξή τους.

Τό γεγονός ότι ό Φρόντ άναγνωρίζει παρά ταύτα τό δυναμισμό αυτής τής ευχής⁷ σέ όρισμένες περιπτώσεις τής πρακτικής του, ότι περιορίζει τή λειτουργία της μέ μεγάλη σαφήνεια,

ἴσως ὑπερβολική, σέ μίαν ἀναλογία πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, ὑπάγοντάς τινε σέ μιά «ὄρμη» (ζήτησι) «θανάτου», αὐτὸ θά ἀρνηθεῖ νά τό παραδεχθεῖ εἰδικά ἕνας πού δέν κατόρθωσε κἀν νά διδαχθεῖ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ πού χρωστᾷ στὸν Φρόντ, μήτε ἀπὸ τὰ μαθήματά του, ὅτι ἡ γλώσσα ἔχει ἄλλα ἀπὸ χρησιμὰ ἢ τό πολὺ πολὺ διακοσμητικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Φρόντ τοῦ χρησιμεύει στὰ συνέδρια.

Ἀσφαλῶς, γιὰ τὴν ὑπόληψη παρόμοιων νευρόσπαστων οἱ ἑκατομύρια ἄνθρωποι, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ πόνος τοῦ ὑπάρχειν εἶναι τό πρωτογενῶς προφανές ἐν ὄψει τῶν πρακτικῶν σωτηρίας πού στηρίζουν στὴν πίστη τους στὸν Βούδα, εἶναι ὑπανάπτυκτοι ἢ μᾶλλον, ὅπως γιὰ τὸν Μπυλόζ (Buloz), διευθυντὴ τῆς *Revue des Deux Mondes* (Ἐπιθεώρηση τῶν δύο κόσμων), πού τό λέει ἀπερίφραστα στὸν Ρενάν, ὅταν ἀρνεῖται τό ἄρθρο του γιὰ τὸν βουδισμό, καί τοῦτο μετὰ τὸν Μπυρνούφ (Burnouf), ἧτοι κάπου στὴ δεκαετία τοῦ '50 (τοῦ περασμένου αἰῶνα), «δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν τόσο ἠλίθιοι ἄνθρωποι».

Δέν ἀκουσαν τάχα, αὐτοὶ πού θεωροῦν τὰ ὄψα τους εὐηκόετρα ἀπὸ τῶν ἄλλων ψυχιάτρων, αὐτὸν τὸν ἀμιγῆ πόνο νά διαπλάθει τό ἄσμα κάποιων ἀσθενῶν πού λέγονται μελαγχολικοί;

Οὔτε κατέγραψαν ἕνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὄνειρα πού ἀφήνουν συγκλονισμένο τὸν ὄνειρευόμενο, ἐπειδὴ ὅταν δοκίμαζε τὴν κατάστασι μῆς ἀστείρευτης ἀναγέννησις ἦταν θυθισμένος στὸν πόνο τῆς ὑπαρξίς;

Ἡ μήπως, γιὰ νά ἐπαναφέρουμε στὴ θέση τους τὰ μαρτύρια τῆς κόλασις, πού κανεῖς δέν τὰ φαντάσθηκε ποτέ χειρότερα ἀπὸ τὰ πατροπαράδοτα τῶν ἀνθρώπων στὸν κόσμον τοῦτο, θά τοὺς ἐξορκίσουμε τάχα νά λογιζοῦναι τὴν καθημερινὴ ζωὴ μας ὡς κάτι πού μέλλει νά διαρκέσει ἔσασι;

Μὴν ἐλπίζετε τίποτα, οὔτε καί ἀπὸ τὴν ἀπελπισία, ἀπέναντι σέ μιά τέτοια, κοινωνιολογικὴ ἐν τέλει, βλακεία, πού ἀναφέρω μόνο γιὰ νά μὴν περιμένουν πολλὰ οἱ ἀπ' ἔξω σχετικὰ μέ τὸν Σάντ ἀπὸ μέρους κύκλων οἱ ὁποῖοι διαθέτουν ἀσφαλέστηρη ἐμπειρία τῶν μορφῶν τοῦ σαδισμού.

Ἀναφέρομαι ἰδίως στὰ διαφορούμενα πού διαχέουν αὐτοὶ οἱ κύκλοι γιὰ τὴ σχέση ἀναστροφῆς πού δῆθεν ἐνώνει τό σαδισμό μέ μιά ἰδέα τοῦ μαζοχισμού, ἰδέα πού στεγάζει ἕνα φύρδην μίγδην, τό ὁποῖο δύσκολα φαντάζεται κανεῖς ἀπ' ἔξω. Κάλιο νά θεωρήσουμε ὅτι αὐτὰ τὰ διαφορούμενα μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν ἀξία μῆς περιφρησις ἱστοριούλας γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ὡς γνωστὸ ὄρισμό τοῦ καπιταλισμοῦ. «Καί ὁ σοσιαλισμός; Εἶναι τό ἀντίθετο».

Ἀκουσίο χιοῦμορ· μ' αὐτὸν τὸν τόνο τίθεται ἐν ἰσχύι μιά ὀρισμένη διάδοσις τῆς ψυχανάλυσις. Τόνος ὑποβλητικὸς, καθὼς μένει ἐπιπλέον ἀπαράτητος.

Ἐπάρχουν, ὅμως, θεράποντες τοῦ δόγματος πού καταβάλλουν προσπάθειες γιὰ ἕναν πιὸ φροντισμένο καλλωπισμό. Ἰδοὺ ὁ ὑπαρξιστὴς μόδιστρος ἢ, γιὰ κάτι πιὸ λιτό, τὰ περσοναλιστικὰ ready made.⁹ Συμπέρασμα: ὁ σαδιστὴς «ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξή τοῦ Ἄλλου». Ὁμολογουμένως αὐτὸ ἀκριδῶς μόλις προέκλυψε ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή μου.

Ἀκολουθώντας τὴν τελευταία, ὁ σαδισμός ἐπιρρίπτει μᾶλλον στὸν Ἄλλο τὸν πόνο τοῦ ὑπάρχειν, ἀλλὰ παραβλέπει ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται ὁ ἴδιος «αἰώνιο ἀντικείμενο», ἂν ὁ κ. Γουάιτχεντ (Whitehead) δέχεται νά μᾶς ἐπιστρέψει τὸν ὄρο.

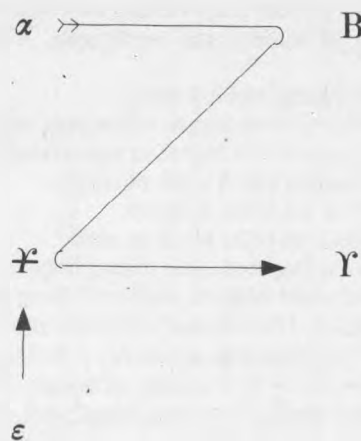
Μήπως αὐτὸ ἀποτελεῖ κοινὸ μας ἀγαθὸ; Ἡ λύτρωσις, ἢ ἄθανάτη ψυχῆ δέν εἶναι τάχα τό καθεστῶς τοῦ χριστιανοῦ; Ἄς

μὴν προχωρᾶμε τόσο γρήγορα, γιὰ νά μὴ φθάσουμε καί τόσο μακριά.

Ἄς ἀντιληφθούμε καλύτερα ὅτι ὁ Σάντ δέν ἀπατᾶται ἀπὸ τὴ φαντασίωσή του, ἐν ὅσῳ ἡ αὐστηρότητα τῆς σκέψις του μεταφράζεται στὴ λογικὴ τῆς ζωῆς του.

Γιατί ἐδῶ προτείνω μιά ἄσκησι στὸν ἀναγνώστη μου.

Ἡ πληρεξούσια ἀναγνώρισις σέ ὅλους τοῦ δικαιώματος στὴν ἀπόλαυσή ἀπὸ τὸν Σάντ στὴ Δημοκρατία του δέν μεταφράζεται στὸ διάγραμμά μας μέ καμιά ἐκ συμμετρίας ἀντιστροφῆς, ἀξονικῆ ἢ κεντρικῆ, ἀλλὰ μόνο μέ μιά περιστροφῆ ἐνός τετάρτου τοῦ κύκλου, δηλαδή:

Σχήμα 2:

Τό Β, ἡ βούλησις γιὰ ἀπόλαυσή, ἀρνεῖται πλέον τὴ διαμψισθήτησι τῆς φύσις τῆς, ὅτι μεταβαίνει δηλαδή στὸν ἠθικὸ καταναναγκασμό; αὐτὸν πού ἀσχεῖ ἀνηλεῶς ἢ Πρόεδρος τοῦ Μοντρέιγ¹⁰ ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ διαίρεσις τοῦ ὁποῖου δέν ἀπαιτεῖ, ὅπως βλέπουμε, τὴν ἐνοποίησίν τῆς σ' ἕνα μοναδικὸ Σῶμα.

(Παρατηρῶ πῶς μόνον ὁ Πρῶτος Ὑπατος¹¹ ἐπισφραγίζει αὐτὴ τὴ διαίρεσις μέ τό διοικητικῶς ἐπικυρωμένο ἀποτέλεσμά της παραφροσύνης καί ἀλλοτριώσις).¹²

Αὐτὴ ἡ διαίρεσις συνεχώνει ἐδῶ ὡς Υ' τό ἀκατέργαστο ὑποκείμενο, πού ἐνσαρκώνει τὸν προσίδιο ἠρωισμό τοῦ παθολογικοῦ, ἐδῶ τό ὅτι θά μείνουν πιστοὶ στὸν Σάντ ὅσοι δέχθηκαν νά ὑποστοῦν τίς παρεκτροπές του, ἢ σύζυγος, ἢ κουνιάδα του — ὁ ὑπρέτης του, γιατί ὄχι; —, ἄλλοι πού τὴν ἀφοσίωσίν τους δέν κατέγραψε ἡ ἱστορία του.

Ὅσο γιὰ τὸν Σάντ, δηλαδή τό Ψ (διεγραμμένο Υ), βλέπουμε ἐν τέλει ὅτι, ὡς ὑποκείμενο, ὑπογράφει ἀφανιζόμενος, τετελεσμένων τῶν πραγμάτων. Ὁ ἐκλιπὼν Σάντ δέν μᾶς ἀφήνει τίποτε ἀπὸ τὴν εἰκόνα του, ὅσο ἀπίστευτο καί ἀνεῖναι, λιγότερα καί ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ, ἀφοῦ στὴ διαθέτη του διέταξε ἕνας θάμνος νά σῆσει ἔως καί τό ἔχνος στὴν πέτρα ἐνός ὀνόματος πού σφράγισε τὴ μοῖρα του.

Μὴ φῦναι,¹³ νά μὴν ἔχεις γεννηθεῖ· ἢ κατάρα τοῦ Σάντ, λιγότερο ἁγία ἀπὸ τοῦ Οἰδίποδα, δέν τὸν πάει στοὺς Θεούς, παρά διαωνίζεται: α) στὸν ἔργο πού μέ μιά ἀνάποδι ὁ Ζυλ Ζανέν (J. Janin) μᾶς καταδεικνύει τὴν ἀβύθιστη πλεύσι του, βάζοντάς το νά χαιρετίζει ἔργα πού θεωρεῖ ὅτι τό κρύβουν ἐξ

κάθε αξιοπρεπή βιβλιοθήκη, τόν άγιο Ίωάννη τόν Χρυσόστομο ή τίς Σκέψεις (του Πασκάλ).

Βαρετό τό έργο του Σάντ, κατά τά λεγόμενά του, κύριε δικαστά και κύριε ακαδημαϊκέ, οί δύο συνεννοημένοι· άρκετό, όμως, γιά νά ένοχλείσθε ό ένας από τόν άλλο, ό ένας και ό άλλος, ό ένας εντός του άλλου.¹⁴

Μία φαντασίωση είναι όντως πολύ ένοχλητική, μάς βγάξει από τή συνηθισμένη τάξη πραγμάτων άφου είναι άταξινόμητη, έτσι όπως παρίσταται άτόφια στή φύση της ως φαντασίωσης, πού δέν έχει πραγματικότητα παρά μόνο λεκτική και δέν περιμένει τίποτε από τίς έξουσίες σας, παρά ζητά αυτή από εσάς νά ρυθμίσετε τίς έκκρεμότητές σας μέ τίς επιθυμίες σας.

Ής πλησιάζει τώρα μέ δέος ό άναγνώστης τά ύποδειγματικά σχήματα στό σαδικό μπουντουάρ πού διαπλέκονται και άπεμπλέκονται μέ τελετουργία πανήγυρης. «Ή στάση λύνεται».¹⁵

Παύση στήν τελετή, ιερός ρυθμός.

Χαιρετίστε εδω τά άντικείμενα του νόμου, πού θά σας μείνουν άγνωστα, έφόσον δέν ξέρετε νά προσανατολισθείτε στίς επιθυμίες των όποιων αυτά είναι οί αιτίες.

Καλό νά είσαι έλεήμων

Ήλλά τό θέμα είναι μέ ποιόν

Ένας όνόματι κ. Βερντού λύνει τό πρόβλημα κάθε μέρα ψήνοντας γυναίκες στόν φούρνο, ώσπου ό ίδιος κάθεται στήν ηλεκτρική καρέκλα. Πίστετε πώς οί οικείοι του επιθυμούσαν νά ζουν άνετη ζωή. Πιό πεφωτισμένος, ό Βούδας προσφερόταν πρós θρώση στους άγνωστους τό δρόμο. Παρά τή διαπρεπή αϊγίδα του Βούδα, πού ίσως στηρίζεται μόνο σέ παρεξήγηση (δέν είναι δέβαιο πώς άρέσει στήν τίγρη νά τρώει Βούδες), ή άυταπάρηση του κ. Βερντού όφείλεται σέ σφάλμα άξιο άύστηρης αντιμετώπισης γιατί θά τό απέφυγε μέ έλάχιστο κόστος, άν έβασε λίγο μυαλό από τήν *Κριτική*. Κανείς δέν άμφιβάλλει πώς ή πρακτική του Λόγου θά είχε ύπάρξει οικονομικότερη και ταυτόχρονα νομιμότερη, και άς τήν πηδούσαν λίγο οί οικείοι του.

«Ήλλά τί είναι, θά πείτε, όλες αυτές οί μεταφορές και πρós τί...»

Τά μόρια, τερατώδη όταν συζευγνύονται εδω γιά τήν άλυσιδωτή λαγνική άπόλαυση,¹⁶ έφιστούν τήν προσοχή μας στήν ύπαρξη άλλων μορίων, όχι τόσο έκτακτων, πού συναντούμε στή ζωή, τής όποιας μόλις άνέφερα τά διαφορούμενα. Αϊφνης τά πρώτα γίνονται άξιότερα σεβασμού από τά δεύτερα, δεδομένου ότι αποτελούν καθαρότερο δείγμα σ' ό,τι άφορά τά σθένη των άτόμων τους.

Ήπιθυμίες... αυτές είναι έν προκειμένο οί μόνοι δεσμοί, και τελούν έν έξάρσει έπειδή φανερώνουν εδω πώς ή επιθυμία είναι ή επιθυμία του Άλλου.

Ήν μέ διαβάσατε ως εδω ξέρετε πώς ή επιθυμία στηρίζεται, άκριβέστερα, σέ μία φαντασίωση, ή όποία έχει τουλάχιστον πόδι στόν Άλλο, και μάλιστα τό σημαντικό πόδι, άκόμη και άν τύχει νά χωλαίνει, κυρίως τότε.

Τό άντικείμενο, τό έδειξα στήν φροϋδική έμπειρία, τό άντικείμενο τής επιθυμίας όπου αυτό προσφέρεται γυμνό, δέν είναι παρά τό άποκαϊδι μάς φαντασίωσης, κατά τήν όποία τό ύποκείμενο δέν συνέρχεται από τή συγκοπή του. Πρόκειται γιά περίπτωση νεκροφιλίας.

Ό κλονισμός του άντικείμενου είναι συμπληρωματικός του κλονισμού του ύποκειμένου, στή γενική περίπτωση.

Τούτο καθιστά τό άντικείμενο έξίσου άπιαστο μέ τό άντικείμενο του Νόμου κατά τόν Κάντ. Ήλλά' εδω γεννιέται ή ύποψία πού μάς επιβάλλει αυτή ή σύγκριση. Ήσως ό ήθικός νόμος παριστά τήν επιθυμία σέ περίπτωση εκλειψης του άντικείμενου, όχι πιά του ύποκειμένου.

Προφανώς ένα τέτοιο ύποκείμενο, πού μένει μόνο παρόν —ύπό μορφή τής φωνής, μέσα, φωνής χωρίς είρμό άν κρίνουμε από τά συνηθέστερα λόγια της—, δηλώνεται έπαρκώς από τή διαγραφή μέ τήν όποία νοθεύεται στό σημαίνον Ψ, σημαίνον πού εκπίπτει από τή φαντασίωση (Ψ □ α) ως άποτελέσμα της αλλά και ως άπόκλιση από αυτήν.

Ξαναβάζοντας στή θέση της τή μύχια επιταγή πού θαυμάζει ό Κάντ, αυτό τό σύμβολο μάς πονηρεύει σχετικά μέ τή σύμπτωση του Νόμου και τής επιθυμίας, μία σύμπτωση πού, τόσο από τή μία όσο και από τήν άλλη πλευρά, δέν περιορίζεται στήν ύπεξάιρηση του άντικείμενου τους.

Πρόκειται γιά τή σύμπτωση όπου ενεργεί ή άμφισημία τής λέξης «έλευθερία»: Αύτην πού όταν ό ήθικολόγος τήν ιδιοποιείται μάς φαίνεται όχι μόνο άπερισκεπτος, αλλά πάντοτε άκόμη περισσότερο άναϊδής.

Ής άκούσουμε καλύτερα τόν ίδιο τόν Κάντ πού παρουσιάζει αυτή τήν άμφισημία γιά άλλη μία φορά: «Ήποθέστε», μάς λέει, «ότι κάποιος διατείνεται πώς δέν μπορεί διόλου ν' άντισταθεί στή λαγνεία του όταν εμφανίζονται τό έρώμενο άντικείμενο και ή κατάλληλη εύκαιρία· άραγε, άν τοποθετείτο μία κρεμάλα μπροστά στό σπίτι όπου του προσφέρεται αυτή ή εύκαιρία, προκειμένου νά κρεμασθεί άμέσως άφου άπολαύσει τήν ήδονή, πάλι δέν θά μπορούσε νά συγκρατήσει τήν επιθυμία του; Εύκολα μαντεύουμε τήν άπάντηση. Ρωτήστε τον όμως άν δέν θεωρεί κάλλιστα έφικτό νά καταικήσει τήν όσοδηποτε μεγάλη άγάπη του γιά τή ζωή σέ περίπτωση πού ό ήγεμόνας του τόν διατάξει, υπό τήν άπειλή τής ίδιας άμησης θανατικής ποινής, νά ψευδομαρτυρήσει εναντίον ενός τίμιου άνθρώπου έπειδή εκείνος προτίθεται νά τόν καταστρέψει μέ άνυπόστατες προφάσεις; Ήσως δέν τολήσει νά σεβαιώσει ότι θά έπραττε έτσι ή όχι, αλλά θά παραδεχθεί άταλάντευτα πώς κάτι τέτοιο είναι έφικτό. Κρίνει λοιπόν πώς μπορεί νά πρξεί κάτι έπειδή έχει συνείδηση ότι τό όφείλει, και άναγνωρίζει μέσα του τήν έλευθερία πού είδάλως, χωρίς τόν ήθικό νόμο, θά του είχε μείνει άγνωστη».¹⁷

Ή πρώτη ύποτιθέμενη εδω άπάντηση ενός ύποκειμένου, σχετικά μέ τό όποιο έχουμε προΐδεασθεί ότι πολλά σ' αυτό γίνονται στά λόγια, μάς ύποβάλλει τή σκέψη πώς ή άπάντηση δέν αναφέρεται κατά γράμμα, παρ' όλο πού αυτό ήταν τό σημαντικό. Τούτο συμβαίνει έπειδή ό Κάντ προτίμησε ν' αναθέσει τή συγγραφή της σ' ένα πρόσωπο, πού θά κινδυνεύαμε νά προσβάλλουμε τήν αϊδημοσύνη του σέ κάθε περίπτωση, γιατί σέ καμία περίπτωση δέν θά καταδεχόταν νά συμπεριφερθεί έτσι. Ένωώ εκείνον τόν ιδανικό αστό ένώπιον του όποιου ό Κάντ δηλώνει ότι ύποκλίνεται, προφανώς ενάντια στόν Φοντενέλ (Fontenelle), τόν πολύ γαλαντόμο αϊωνόδιο.¹⁸

Ήπαλλάσουμε λοιπόν τόν άσωτο από τήν ένορκη κατάθεση. Όμως κάποιος φίλος του πάθους, άρκετά τυφλός, ώστε νά συνδυάζει τό πάθος μέ τό φιλότιμο, ίσως προβληματίσει τόν Κάντ, γιατί θά τόν άναγκάσει νά διαπιστώσει πώς καμία εύκαιρία δέν ώθει όρισμένους μέ μεγαλύτερη σεβαιότητα πρós τόν στόχο τους, όσο τό γεγονός ότι τους προσφέρεται μέ κίνδυνο ή και μέ τίμημα τήν κρεμάλα.

Γιατί ἡ ἀγχόνη δέν εἶναι ὁ Νόμος, οὔτε μπορεῖ νά διοχετευεῖται ἐδῶ ἀπό τό Νόμο. Ὁχημα ὑπάρχει μόνο τῆς ἀστυνομίας, ἡ ὁποία ἴσως εἶναι τό κράτος, ὅπως λέγεται, ἀπό τή μεριά τοῦ Ἐγγελου. Ἀλλά ὁ Νόμος εἶναι κάτι ἄλλο, ὅπως ξέρουμε μετά τήν Ἀντιγόνη.

Ἄλλωστε ἡ ἠθοπλαστική ἱστορία τοῦ Κάντ δέν ἀντιλέγει σ' αὐτό: Εἰσάγει τήν ἀγχόνη μόνο γιά νά κρεμάσει, μαζί μέ τό ὑποκείμενο, τήν ἀγάπη του γιά τήν ζωή.

Ὅμως, σ' ἕνα ἠθικό ὄν, ἡ ἐπιθυμία μπορεῖ νά φθάσει ὡς ἐκεῖ, μέ τό γνωμικό *Et non propter vitam vivendi perdere causas*¹⁹ καί ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτό τό ὄν εἶναι ἠθικό, ἡ ἐπιθυμία μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό ἐπίπεδο κατηγορικής προσταγῆς, ἀρκεῖ τό ἠθικό ὄν νά μήν ἔχει ἄλλη ἐκλογή. Κατάσταση στήν ὁποία ἀκριβῶς ὠθεῖται ἐδῶ.

Ἡ ἐπιθυμία, αὐτό πού λέγεται ἔτσι, ἀρκεῖ, ὥστε ἡ ζωή νά μήν ἔχει νόημα ἀνεῖσαι δευλός. Ὅταν πάλι ὁ νόμος εἶναι πραγματικά παρών, ἡ ἐπιθυμία ὑποκύπτει, ἀλλά ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὁ νόμος καί ἡ ἀπαθνημένη ἐπιθυμία εἶναι ἕνα καί τό αὐτό· τοῦτο μάλιστα εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντ. Γράφουμε πόντο στό ἡμίχρονο, καθηγητά.

Ἄς ἀποδώσουμε τήν ἐπιτυχία μας στούς πεζικάριους, κυρίαρχους τοῦ παιχιδιοῦ ὅπως ξέρουμε. Γιατί δέν χρησιμοποίησαμε ἀκόμη οὔτε τό ἄλογό μας, μ' ὄλο πού προσφερόταν, ἀφοῦ πρόκειται γιά τόν Σάντ, πού τόν θεωρῶ σχετικά ἀρκετά ἀρμόδιο — οὔτε τόν Τρελό μας, οὔτε τόν Πύργο μας, τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἐλευθερία σκέψης, τό σῶμα σου πού σοῦ ἀνήκει, οὔτε τή Βασίλισσά μας, σχῆμα πού δηλώνει μέ κατάλληλο τρόπο τά κατορθώματα τοῦ αὐλικοῦ ἔρωτα.

Θά μετακινούσαμε πολύ κόσμο γιά ἕνα λιγότερο βέβαιο ἀποτέλεσμα.

Γιατί ὅταν θά συναγάγω πῶς ὁ Σάντ, γιά μερικές διασκεδάσεις, διέτρεξε ἐν ἐπιγνώσει του (δεῖτε πῶς ἐκμεταλλεύεται τίς νόμιμες ἤ μή «ἐξόδους» του) τόν κίνδυνο νά φυλακισθεῖ τό ἕνα τρίτο τῆς ζωῆς του — διασκεδάσεις ἀσφαλῶς κάπως ἐπισταμένες, ἀλλά ἀναλόγως ἀποδεικτικότερες ὡς πρός τήν ἐπιδράση — θά ἐπισύρω τή μῆνη τοῦ Πινέλ (Pinel)²⁰ καί τῶν πινελόπουλων πού καταφθάνουν. Γνωμοδοτοῦν: ἠθική παράκρουση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τίποτε σημαντικό. Νά πού ἐπαναφέρομαι στό σεβασμό πού ὀφείλουμε στόν Πινέλ, πού τοῦ χρωστοῦμε μία ἀπό τίς εὐγενέστερες προόδους τῆς ἀνθρωπότητας. — Πράγματι, τά δεκατρία χρόνια τοῦ Σάντ στό φρενοκομεῖο τοῦ Σαραντόν ἀνήκουν σ' αὐτή τήν πρόοδο. — Μά δέν ἦταν ἐκεῖ ἡ θέση του. — Ἴδου τό πρόβλημα. Αὐτή ἡ πρόδος τόν ὀδηγεῖ ἐκεῖ. Διότι, ὅσον ἀφορᾷ τή θέση του, ἦταν ἄλλοῦ, ὅσοι σκέφτονται συμφωνοῦν σ' αὐτό. Πλὴν ὁμως ἐκεῖνοι πού σκέφτονται καλά φρονοῦν πῶς ἡ θέση του ἦταν ἔξω, ἐνῶ οἱ «ὀρθοφρονούντες», μετά τόν Ρουαγιέ-Κολλάρ (Royer-Collard)²¹ πού τό ἀπαίτησε τότε, τήν ἐντοπίζουν στό κάτεργο, ἄν ὄχι στό ἰκρίωμα. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ Πινέλ ἀποτελεῖ στιγμή τῆς σκέψης. Ἐκὼν ἄκων κυρῶνει τήν ἐκπτώση στό θέμα τῶν ἐλευθεριῶν πού μόλις προκήρυξε ἡ Ἐπανάσταση, ἐκπτώση ἡ ὁποία παρατηρεῖται στή σκέψη, τόσο στά δεξιά ὅσο καί σ' ἄριστερά, μέ ἀποτελεσμα οἱ ἐλευθερίες νά γίνονται ἐλευθερία κατ' ὄνομα.

Γιατί ἂν ἐξετάσουμε τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ὀπτική τῆς φιλοσοφίας, θά διαπιστώσουμε ὅτι προκύπτει κάτι, πού ὄλοι ξέρουν ἄλλωστε τώρα, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀλήθειά τους. Ἀνάγονται στήν ἐλευθερία τῆς μάταιης ἐπιθυμίας.

Σιγά τά λάχανα· εἶναι, ὁμως, ἡ εὐκαιρία ν' ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτή τήν ἐλευθερία νά ἐπιθυμοῦν μάταια τήν παραπάνω αὐθόρμητη ἐλευθερία μας, ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι ὄντως πρόκειται γιά τήν ἐλευθερία νά πεθάνεις.

Εὐκαιρία, ὁμως, καί νά ἐπισύρουμε τήν κατήφεια ὅσων θεωροῦν μία τέτοια ἐλευθερία ἐλάχιστη θρηπτική. Πολλῶν στήν ἐποχή μας. Ἀνανεώνεται ἡ διένεξη ἀναγκῶν καί ἐπιθυμιῶν, στήν ὁποία, ὅλως τυχαίως, ὁ Νόμος λύνει τή λεπίδα.²²

Ὁ αὐλικός ἔρωτας προσφέρει μίαν ἐξίσου δελεαστική ὁδὸ γιά τή δέουσα ἀνασκευή τῆς ἠθοπλαστικῆς ἱστορίας τοῦ Κάντ, ὁμως αὐτή ἡ ὁδὸς ἀπαιτεῖται νά εἶναι λόγια. Ἀλλά ἡ ἐκ θέσεως λογιόσυνη προσελκύει τούς λογίους, καί ἡ εἴσοδος λογίων σ' αὐτό τό πεδίο εἶναι εἴσοδος γελατοποιών.

Ἡδὲ ὁ Κάντ δέν θέλει πολύ γιά νά σκορπίσει τή σοβαρότητα μας, μήν ἔχοντας τήν παραμικρὴ αἰσθησι τοῦ κωμικοῦ (ἀπόδειξη τὰ ὅσα λέει στό σχετικό σημεῖο).

Ὅμως, ἕνας ἄλλος πού στερεῖται τῆς αἰσθησι τοῦ κωμικοῦ, τοῦτος δέ ἐντελῶς ἀπόλυτα, εἶναι ὁ Σάντ, ἂν δέν τό παρατηρήσατε. Μία τέτοια πρόσβαση ἴσως ἀπέβαινε μοιραία γι' αὐτόν, καί ἕνας πρόλογος δέν γράφεται γιά νά καταρρακώσει.²³

Περνῶ λοιπόν στόν δεύτερο χρόνο τῆς ἠθοπλαστικῆς ἱστορίας τοῦ Κάντ. Δέν εἶναι περισσότερο συμπερασματικὸς γιά τό σκοπὸ του. Γιατί ἀρκεῖ ὁ εἰλωτῆς του νά εἶναι ἐλάχιστο ἐτοιμολόγος καί θά τόν ρωτήσει ἂν εἶναι τυχόν καθήκον του νά καταθέσει μίαν ἀληθινὴ μαρτυρία, σέ περίπτωση πού αὐτὴ θά ἀποτελοῦσε τό μέσον γιά νά ικανοποιηθοῦν οἱ ὀρέξεις τοῦ τυράννου.

Μήπως θά ἔπρεπε νά πεῖ πῶς ὁ ἀθῶος εἶναι Ἐβραῖος, λ.χ. ἂν ὄντως εἶναι, ἐνώπιον ἐνός δικαστηρίου, τό εἶδαμε καί αὐτό, πού θεωρεῖ τό γεγονός ἐπιλήψιμο; Μήπως θά ἔπρεπε νά πεῖ πῶς εἶναι ἄθεος, ὅταν ἀκριβῶς ὁ ἴδιος εἶναι ἐνδεχομένως καλύτερος κριτῆς γιά τήν ἐμβέλεια τῆς κατηγορίας, παρά μία σύνοδος πού ζητᾷ μόνο μιά δικογραφία. Ἡ μήπως θά ὑποστηρίξει ὅτι αὐτός δέν παρέκκλινε ἀπὸ «τῆ γραμμῆ» σέ μία στιγμή καί ἕναν τόπο ὅπου ὁ κανόνας τοῦ παιχιδιοῦ εἶναι ἡ αὐτοκριτική; — Τί ἄλλο θ' ἀκούσομε; Στό κάτω κάτω, ἕνας ἀθῶος εἶναι τάχα ποτέ ἐντελῶς ὀσπῖλος, θά πεῖ ὅλα ὅσα ξέρει;

Μποροῦμε νά ὀρίσουμε ὡς καθήκον τό γνωμικό ὅτι ὀφείλουμε ν' ἀντιτασσόμαστε στήν ἐπιθυμία τοῦ τυράννου, ἂν τυράννος εἶναι αὐτός πού σφετερίζεται τό δικαίωμα νά ὑποδουλῶναι τήν ἐπιθυμία τοῦ ἄλλου.

Ἐτσι ἡ ἐπιθυμία δέν ἀποδεικνύεται μόνο τό ἴδιο ἐπιτυχῆς, ἀλλά καί πῶς δικαιολογημένα ἐπιτυχῆς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ καί τά δύο μῆκη (καί τήν ἀσταθὴ μεσολάβησή τους) ὅπου ὁ Κάντ τοποθετεῖται ὡς μοχλός, ὅταν θέλει νά δείξει ὅτι ὁ Νόμος ἀντισταθμίζει ὄχι μόνο τήν ἡδονὴ ἀλλά καί τόν πόνο καί τήν εὐτυχία, ἡ ἐξίσου καί τήν πίεση τῆς ἐνδεας, μέχρι καί τήν ἀγάπη τῆς ζωῆς, δηλαδή ὄλο τό «παθολογικό».

Τό γεγονός ὅτι συμπαρασύρθηκα ἀπὸ τήν ἐπιχειρηματολογία τῆς Κριτικῆς ὀφειλόταν ἐν μέρει στήν ἐπιθυμία μου νά μάθω πού θέλει νά καταλήξει, ὁμως ἡ ἐπιτυχία τῆς εἶναι διφορούμενη, ἄρα ἴσως πρέπει ν' ἀναστραφεῖ ἡ κίνησή της καί ν' ἀναθεωρήσω ὅσα εἶχα καλόπιστα παραδεχθεῖ.

Ν' ἀναθεωρήσω λ.χ. τήν ἀπαξίωση πού ἐπλήξε κάπως ἐσπευσμένα ὅσα ἀντικείμενα διατίθενται ὡς ἀγαθὰ ἐπειδὴ ἀδυνατοῦν νά ἐπιφέρουν τή συμφωνία τῶν βουλήσεων: Ἡ ἀπαξίωση προϋπέθετε ὅτι ὑπάρχει σ' αὐτὰ ἀνταγωνισμός. Ὅπως σχε-

τικά μέ τό Μιλάνο, πού ὁ Κάρολος Ε' καί ὁ Φραγκίσκος Α' ἔμαθαν τί τούς κόστισε πού τό αντιλαμβάνονταν καί ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος ὡς τό ἴδιο ἀγαθό.²⁴

Πρόκειται γιά σαφή παραγνώριση τοῦ πῶς ἔχει τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας.

Κάτι πού δέν μπορῶ νά εἰσαγῶ ἐδῶ παρά μόνον ὑπενθυμίζοντας ὁ, τι διδάσκω γιά τήν ἐπιθυμία, πού πρέπει νά λέγεται ἐπιθυμία τοῦ Ἄλλου, ἐφόσον εἶναι καταγωγικά ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπιθυμίας του. Ἔτσι μποροῦμε νά διανοηθοῦμε τή συμφωνία τῶν ἐπιθυμιῶν, ἂν καί δέν τήν θεωροῦμε ἀκίνδυνη. Δέν εἶναι ἀκίνδυνη γιατί οἱ ἐπιθυμίες ταξιθετοῦνται σέ μιά ἀλυσίδα πού μοιάζει μέ τήν πομπή τῶν τυφλῶν τοῦ Μπρέγκελ: Σίγουρα ἡ καθεμιά ἔχει τό χέρι στό χέρι τῆς προπορευομένης, ἀλλά καμιά δέν ξέρει πού πᾶνε ὅλες μαζί.

Ἄναδρομικά, ὅλες ἔχουν ὄντως τήν ἐμπειρία ἐνός καθολικοῦ κανόνα, ἀλλά αὐτή ἡ ἐμπειρία σημαίνει ὅτι δέν ξέρουν τίποτε παραπάνω.

Ἡ λύση πού θά συμφωνοῦσε μέ τόν πρακτικό Λόγο θά ἦταν ἄραγε ὅτι κινούνται κυκλικά;

Τό βλέμμα, ἀκόμη καί ὅταν λείπει, εἶναι πραγματικά τό κατάλληλο ἀντικείμενο, ἐν προκειμένῳ, γιά νά παρουσιάζει σέ κάθε ἐπιθυμία τόν καθολικό κανόνα τῆς, καθῶς τό βλέμμα ὑλοποιεῖ τήν αἰτία τῆς ἐπιθυμίας συνδέοντάς τήν μέ τή διαίρεση «μεταξὺ κέντρου καί ἀπουσίας» τοῦ ὑποκειμένου.

Ἄς ἀρκεστοῦμε λοιπόν στό νά ποῦμε ὅτι μιά πρακτική ὁπως ἡ ψυχανάλυση, πού ἀναγνωρίζει ὅτι ἀλήθεια τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἡ ἐπιθυμία, δέν μπορεῖ νά παραδέλεται τά ἀκόλουθα, γιατί μιά τέτοια παράδλεψη θά ἀποδείκνυε αὐτό πού θά ἀπωθοῦσε.

Ἡ ψυχανάλυση ἀναγνωρίζει ἐκ πείρας πῶς ἀπωθοῦμε τήν ἐπιθυμία μέ ἀφορμή τῆ δυσαρέσκεια πού προκύπτει στήν πορεία πρὸς τήν ἱκανοποίηση, καί πῶς ἡ δυσαρέσκεια εἶναι καί ἡ μορφή τῆς ἴδιας ἱκανοποίησης στήν ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου.

Ἄν εὐδαιμονία εἶναι τό νά ἀρέσκειται τό ὑποκείμενο ἀδιάκοπα στή ζωή του, ὅπως τήν ὀρίζει κλασικότερα ἡ *Κριτική*,²⁵ προφανῶς δέν εἶναι προσιτή σέ ὅποιον δέν παραιτεῖται τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπιθυμίας. Αὐτή ἡ παραίτηση εἶναι ἐνδεχομένως ἠθελήμενη, ἀλλά μέ τίμημα τήν ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καταδεικνύει ἐπαρκῶς τό γεγονός ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι, ἂν ὄχι καί οἱ Στωικοί, ἀποδοκιμάστηκαν σέ ἀναφορά μέ τό κοινό ιδεῶδες. Ἡ ἀταραξία τους ἐκθρονίζει τή σοφία τους. Τό γεγονός ὅτι ὑποβιάζουν τήν ἐπιθυμία δέν προσμετράται διόλου ὑπέρ τους· γιατί αὐτό ὄχι μόνον δέν ἀναβαθμίζει ἀντίστοιχα τό Νόμο, παρά νιώθουμε, ἐπιγνώστως ἢ μή, ὅτι αὐτός ὁ ὑποβιασμός τῆς ἐπιθυμίας ἀποτελεῖ κατάρριψη τοῦ Νόμου.

Ὁ ἐνώπιον ἡμῶν Σάντ διορθώνει τόν Σαίν Ζύστ ἐκεῖ πού πρέπει. Ὅτι ἡ εὐτυχία ἐγίνε παράγοντας τῆς πολιτικῆς δέν συνιστᾷ ἐγκυρη πρόταση.²⁶ Αὐτή ἦταν ἀνέκαθεν παράγοντας τῆς πολιτικῆς, ἐμελλε δέ νά ἐπαναφέρει τό στέμμα καί τά ράσα²⁷ πού συμβιδάζονται κάλλιστα μαζί τῆς. Νέος παράγοντας εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐπιθυμῆν, ὄχι ἐπειδή ἐνέπνευσε μιά ἐπανάσταση —πάντα γιά μιά ἐπιθυμία ἀγωνιζόμαστε καί πεθαίνουμε— ἀλλά ἐπειδή αὐτή ἡ ἐπανάσταση θέλει ν' ἀγωνίζεται γιά τήν ἐλευθερία τῆς ἐπιθυμίας.

Τοῦτο συνεπάγεται πῶς ἡ ἐπανάσταση θέλει ἐλεύθερο καί τό νόμο, τόσο ἐλεύθερο ὥστε τόν θέλει γῆρο, ὅπως ἡ λαίμητ-

μος,²⁸ πού σοῦ πετάει τό κεφάλι στό καλάθι μόλις αὐτό ἐκφράσει τό παραμικρό παράπονο ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἄν τό κεφάλι του συνέχισαν νά κατοικοῦν οἱ φαντασιώσεις τοῦ Ὁργάν,²⁹ ἴσως ὁ Σαίν Ζύστ εἶχε μετατρέψει τόν Θερμιδώρ³⁰ σέ θρίαμβό του.

Τό δικαίωμα στήν ἀπόλαυση, ἂν ἀναγνωρίζονταν, θά καθιστοῦσε στό ἐξῆς παρωχημένη περίοδο τήν κυριαρχία τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Διατυπώνοντας αὐτό τό δικαίωμα, ὁ Σάντ μετατοπίζει γιά τούς πάντες τόν παλαιό ἄξονα τῆς ἠθικῆς κατὰ ἕνα ἀνεπαίσθητο κλάσμα, ἄξονα πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν ἐγωισμό τῆς εὐτυχίας.

Δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Κάντ ἔσβησε κάθε ἀναφορά στόν ἐγωισμό τῆς εὐτυχίας, ἀπόδειξη ἡ ἴδια ἡ οἰκειότητα μέ τήν ὁποία τόν περιβάλλει καί ἀκόμη περισσότερο οἱ ἀπαιτήσεις πού ἐπικαλεῖται ὅταν συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ἀμοιβῆς στόν ἄλλονκόσμο ἀλλά καί τῆς προόδου σέ τοῦτον, ἀπαιτήσεις πού εἶναι γέννημα καί θρόμμα τοῦ ἐγωισμοῦ τῆς εὐτυχίας.

Μόλις διαφανεῖ μιά ἄλλη εὐδαιμονία, αὐτή πού κατονομάσα πρῶτα, τό καθεστῶς τῆς ἐπιθυμίας ἀλλάζει καί ἐπιβάλλει τήν ἐπανεξέτασή της.

Ὅμως ἐδῶ πρέπει νά κριθεῖ κάτι. Πόσο μακριά μᾶς ὀδηγεῖ ὁ Σάντ στήν ἐμπειρία αὐτῆς τῆς ἀπόλαυσης, ἢ ἔστω τῆς ἀλήθειας τῆς;

Γιατί ἐκείνες οἱ ἀνθρώπινες πυραμίδες, μυθῶδεις ἀποδείξεις τῆς καταρρακτώδους φύσης τῆς ἀπόλαυσης, ἐκεῖνα τά συντριβάνια τῆς ἐπιθυμίας μέ τά ὁποῖα ἡ ἀπόλαυση ἰριδίζει τούς περίτεχνους κήπους³¹ μιᾶς μπαρόκ λαγνείας, προκαλοῦν τό ἐρώτημα —πού δέν θά τό προκαλοῦσαν λιγότερο ἂν τήν ἀνέβλυζαν ὡς καί στόν οὐρανό, ἀντιθέτως—: Τί εἶναι αὐτό πού παρίσταται ἐδῶ ἐκχύνον;

Τά ἀπρόβλεπτα κβάντα πού ποικίλλουν τό ἄτομο ἀγάπης-μίσους κοντά στό Πράγμα ἀπό τό ὁποῖο ἀναδύεται ὁ ἀνθρώπος μέ μιά κραυγή³² ἐμποιοῦν κάτι πού, πέρα ἀπό κάποια ὄρια, δέν ἔχει τίποτε κοινό μέ τό ἔρεισμα τῆς ἐπιθυμίας μέσα στή φαντασίωση, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἀκριβῶς ἀπ' αὐτά τά ὄρια.

Ἔερονμε πῶς ὁ Σάντ ὑπερέβη αὐτά τά ὄρια στή ζωή του. Εἰδάλλως μᾶλλον δέν θά μᾶς ἔδινε αὐτή τῆ διατομή τῆς φαντασίωσής του στό ἔργο του.

Ἴσως προκαλέσω ἐκπληξη ἀμφισβητώντας τί μετακινήθηκε καί στό ἔργο ἀπό τούτη τήν πραγματική ἐμπειρία.

Ἄν περιορισθοῦμε στό μουντουάρ, κοντά σέ μιά ἀρκετά ζωηρή σύννοση τῶν συναισθημάτων πού τρέφει μιά κόρη γιά τή μητέρα της, ἡ κακία, πού ὁ Σάντ τῆς ἀποδίδει πολύ σωστά τήν ὑπερβατικότητα πού τῆς ἀνήκει, δέν μᾶς διδάσκει ἐν προκειμένῳ τίποτα πολύ καινούργιο σχετικά μέ τίς καρδιακές μετατροπές της.

Ἐνα ἔργο πού θέλει νά εἶναι κακό μέ τήν ἔννοια τῆς μοχθηρότητας δέν μπορεῖ νά ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό του νά εἶναι ποιοτικά κακό, καί πρέπει νά πῶ πῶς ἡ Φιλοσοφία εἶναι εὐάλωτη σ' αὐτή τήν αἰχμή ἐπειδή ἔχει μιά ὀλόκληρη πλευρά ἀγαθοεργίας.

Τό παρακάνει στό κήρυγμα.

Βέβαια πρόκειται γιά μιά πραγματεία περί ἀγωγῆς τῶν κορασίδων³³ καί ὑπακούει ὡς τέτοια στούς νόμους ἐνός εἰδούς. Ἔχει μέν τό πλεονέκτημα ὅτι ἀποκαλύπτει τό «σαδιστικό-πρωκτικό»³⁴ πού συσκοτιζε τό θέμα μέ τήν ψυχαναγκαστική ἔμμονή του κατὰ τούς δύο προηγούμενους αἰῶνες, ὅμως πα-

ραμένει μία πραγματεία περί αγωγῆς. Τό κήρυγμα εἶναι πληκτικό γιά τό θῦμα, αὐτάρεσκο ἀπό μέρους τοῦ παιδαγωγοῦ.

Ἡ ἱστορική ἢ καλύτερα λόγια ἐνημέρωση εἶναι ἄχρωμη καί μπροστά τῆς νοσταλογοῦμε ἕναν Λά Μότ Λέ Βαγιέ (La Mothe Le Vayer).³⁵ Ἡ φυσιολογία ἀνάγεται σέ συνταγές τροφῶν. Γιά ὅ,τι τυχόν ἀφορᾷ τή σεξουαλική ἀγωγή, εἶναι σάν νά διαβάξεις σημερινό ἱατρικό σύγγραμμα, αὐτό τά λέει ὅλα.

Ἄν θέλουμε νά σκανδαλίσουμε μέ μεγαλύτερη συνέπεια, θά ταυτίζαμε τήν ἀνικανότητα πού χαρακτηρίζει συνήθως τήν ἐκδίπλωση τῆς παιδαγωγικῆς πρόθεσης μέ τήν ἀνικανότητα ἐναντία στήν ὁποία δουλεύει ἐδῶ ἡ φαντασίωση: Ἐκεῖνο πού ἐμποδίζει κάθε ἐγκυρη ἀναφορά τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τά ἀποτελέσματά της ὀφείλονται στό ἀνομολόγητο μέρος τῆς πρόθεσῆς τῆς.

Ἐνα τέτοιο καρφί θά ἦταν ξεκαρδιστικό, «περί τῶν ἀξέπαινων ἐπιπτώσεων τῆς σαδικῆς ἀνικανότητος». Δέν εἶναι ἀδιάφορο ὅτι ὁ Σάντ δέν τό σκέφθηκε.

Τήν ἔλλειψη του ἐπιβεβαιώνει μιά ἄλλη, ἐξίσου ἀξιοσημείωτη: Τό ἔργο δέν μᾶς παρουσιάζει ποτέ τή συγκεκριμένη ἐπιτυχία μᾶς ἀποπλάνησης πού θά δλοκλήρωνε τή φαντασίωση: Τήν ἀποπλάνηση πού θά κατέληγε στήν συναίνεση τοῦ θύματος, ἔστω στόν ἔσχατο σπασμό του, μέ τήν πρόθεση τοῦ βασανιστῆ του ἢ καί στήν στρατευσιμότητα τοῦ ὑπέρ τοῦ τελευταίου κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τῆς συναίνεσης.

Τοῦτο ἀποδεικνύει ἀπό ἄλλη σκοπιά ὅτι ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νόμου. Στή σαδική φαντασίωση διαπιστώνουμε πῶς τό ἕνα ὑποστηρίζει τό ἄλλο. Γιά τόν Σάντ, εἴμαστε πάντα ἀπό τή μιά πλευρά, τήν καλή ἢ τήν κακή: εἶναι κάτι πού καμία προσβολή δέν τό ἀλλάζει. Ἄρα πρόκειται γιά τό θρίαμβο τῆς ἀρετῆς: Αὐτό τό παράδοξο εἶναι ἀπλῶς μιά ἄλλη μορφή τοῦ γελοίου πού ἀποπνέει τό ἐποικοδομητικό εἶδος διβλίου, ἕνα εἶδος πού ἡ Ἰουστίνη ἔχει τόσο πολύ στό στόχαστρο, ὥστε μοιραία τό ἀγκαλιάζει.

Ἐκτός ἀπό μιά μύτη πού σαλεύει, πού τή βρῖσκουμε στό τέλος τοῦ *Διαλόγου ἐνός ἱερέα καί ἐνός ἐτοιμοθάνατου* (*Dialogue d'un prêtre et d'un moribond*), ἔργου δημοσιευμένου μετά θάνατον (παραδεχθεῖτε πῶς ἕνα παρόμοιο θέμα δέν εὐνοεῖ ἄλλες χάρες ἀπό τήν Θεία Χάρι), αἰσθανόμαστε πότε πότε στό ἔργο τήν ἔλλειψη ἐνός εὐφυολογηματος καί, μπορῶ νά πῶ, γενικά τήν ἔλλειψη τοῦ wit³⁶ ἐκείνου πού ὁ Πόουπ (Pope) εἶχε θεωρήσει ἀπαραίτητο κοντά ἕναν αἰώνα νωρίτερα.³⁷

Προφανῶς αὐτό λησμονεῖται ἐξαιτίας τῆς εἰσβολῆς τοῦ σοβαροφανοῦς λογωτατισμοῦ πού βαρραίνει τά γαλλικά γράμματα μετά τόν W.W.II.³⁸

Ὅμως, ἂν καί χρειάζεται κανεῖς γερό στομάχι γιά νά παρακολουθήσει τόν Σάντ ὅταν πρῆσθεύει τή συνοφαντία, πρῶτο ἄρθρο τῆς ἠθικότητος πού πρέπει νά θεσπιστεῖ στή δημοκρατία του, θά προτιμούσαμε νά εἶχε τήν καυστικότητα ἐνός Ρενάν. «Ἦταν εὐχῆς ἔργον», γράφει ὁ τελευταῖος, «ὅτι ὁ Ἰησοῦς δέν βρέθηκε ἀντιμέτωπος μέ κανέναν νόμο πού νά τιμωρεῖ τήν προσβολή μιάς τάξης πολιτῶν. Οἱ Φαρισαῖοι θά ἦσαν τότε ἀπαραβίαστοι».³⁹ Καί συνεχίζει: «Τά ἐξαισια σκώμματα του, οἱ μαγικές προκλήσεις του δέν ἀστοχοῦσαν ποτέ. Τό γελοῖο, αὐτή ἡ πέδη⁴⁰ πού ὁ Ἐδραῖος, τέκνο τῶν Φαρισαίων, σέρνει καταρρακωμένη δεκαοκτώ αἰῶνες τώρα, ὑφάνθηκε ἀπό τόν Ἰησοῦ μ' ἕνα θεϊκό τέχνασμα. Ἀριστούργημα ὑψιπετοῦς χλεύης, τά βέλη του γράφηκαν διά πυρός στή σάρκα τοῦ ὑποκριτῆ καί τοῦ ἀνειλικρινοῦς πιστοῦ. Βέλη ἀσύγκριτα, βέλη ἀντάξια ἐνός Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ! Μόνον ἕνας θεός ξέρε

νά σκοτώνει ἔτσι. Ὁ Σωκράτης καί ὁ Μολιέρος ἀπλῶς γράτουνον. Αὐτός βυθίζει τό πῦρ καί τή μανία βαθιά στά κόκαλα».⁴¹

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις ἀντλοῦν βέβαια τήν ἀξία τους ἀπό τή γνωστή συνέπεια, ἐννοῶ τό κάλεσμα τοῦ Ἀποστόλου ἀπό τήν τάξη τῶν Φαρισαίων⁴² καί τόν οἰκουμενικό θρίαμβο τῶν φαρισαϊκῶν ἀρετῶν. Ἐτσι προσφέρεται ἕνα ἐπιχείρημα ὁμολογουμένως ἰσχυρότερο ἀπό τή μᾶλλον εὐτελή δικαιολόγηση, στήν ὁποία ἀρκεῖται ὁ Σάντ ὅταν πλέκει τό ἐγκώμιο τῆς συνοφαντίας: «Ὅτι πάντα ὁ τίμιος θά τήν ὑπερνικᾷ».⁴³

Ἡ κοινοτοπία αὐτή δέν ἀφαιρεῖ τό ζοφερό κάλλος πού ἐκπέμπει τοῦτο τό μνημεῖο προκλήσεων. Ζοφερό κάλλος πού μαρτυρεῖ τήν ἐμπειρία πού ἀναζητῶ πίσω ἀπό τή μυθοπλασία τῆς φαντασίωσης. Ἐμπειρία πού θά τήν πῶ τραγική, γιά νά φωτίσω ἐδῶ τή συνθήκη τῆς πέρα ἀπό κάθε φόβο καί ἔλεος.⁴⁴

Κατάπληξη καί σκότος, αὐτή εἶναι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τό εὐφυολόγημα,⁴⁵ ἡ συζυγία πού σ' αὐτές τίς σκηνές μᾶς ἐκθαμβώνει μέ τήν ἀνθρακώδη λάμψη τῆς.

Αὐτό τό τραγικό εἶναι ἐνός εἶδους πού θά προσδιορισθεῖ ἀργότερα στόν αἰῶνα σέ ἀρκετά ἔργα, ἐρωτικό μυθιστόρημα ἢ θρησκευτικό δράμα. Θά τό ἔλεγα «τραγικό τῆς ἄνοιας», καί πρῖν ἀπό ἐμὸν δέν ἦταν γνωστό —ἐκτός ἀπό τά σχολικά ἀνέκδοτα— ὅτι ἀπέχει ἐλάχιστα ἀπό τό εὐγενές τραγικό. Γιά νά μέ ἐννοήσετε δεῖτε τήν τριλογία τοῦ Κλωντέλ.⁴⁶ Ὁ Ταπεινωμένος πατέρας (*Le père humilié*). (Γιά νά μέ ἐννοήσετε μάθετε ἐπίσης ὅτι κατέδειξα σ' αὐτό τό ἔργο τά γνωρίσματα μίας αὐθεντικότερης τραγωδίας. Χούφταλο εἶναι ἡ Μελομένη, μαζί μέ τήν Κλειώ,⁴⁷ καί δέν εἶναι σαφές ποιὰ θά θάψει τήν ἄλλη).

Νά πού ὀχλοῦμαι ν' ἀνακρίνω τό Σάντ, ὁ πλησίον μου (*Sade, mon prochain*)⁴⁸ τοῦ ὁποίου τήν ἐπίκληση ὀφείλουμε στή διορατικότητα τοῦ Πιέρ Κλοσοβσί. Μέγιστη διορατικότητα πού τόν γλιτώνει ἀπό τίς ἐξυπνάδες τῶν λογίων.⁴⁹

Βέβαια ἡ διακριτικότητά του τοῦ ἐπιβάλλει νά στεγάζει τήν διατύπωσή του ὑπό τήν αἰγίδα μίας παραπομπῆς στόν ἅγιο Λάβρο (Labre). Παρά ταῦτα δέν εἶμαι πρόθυμος νά τῆς προσφέρω τήν ἴδια σκέπη.

Μέ τά δομικά σημεῖα ἀναφορᾶς πού ἔδωσα εἶναι εὐκόλο νά καταλάβουμε γιὰ τή σαδική φαντασίωση στήνεται καλύτερα ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς παρά ἄλλου.

Ἄλλά πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Σάντ, ἀπό τή μεριά του, ἀρνεῖται νά εἶναι ὁ πλησίον μου: ὄχι γιά νά τοῦ τό ἀρνηθοῦμε καί ἐμεῖς, ἀλλά προκειμένου ν' ἀναγνωρίσουμε τό νόημα αὐτῆς τῆς ἀρνήσεως.

Πιστεύω πῶς ὁ Σάντ δέν συμπίπτει ἀρκετά μέ τήν ἴδια τήν κακία του, γιά νά συναντήσει μέσα της τόν πλησίον του. Μοιράζεται αὐτό τό γνώρισμα μέ πολλούς ἄλλους καί εἰδικά μέ τόν Φρόνυτ. Γιατί αὐτό εἶναι πραγματικά ὁ μόνος λόγος γιά τόν ὁποῖο προῖδεα σμένα ἐνίοτε ὄντα ὑποχωροῦν μπροστά στή χριστιανική ἐντολή.

Θεωρῶ κρίσιμη βάσανο σχετικά μ' αὐτό τό θέμα τήν ἀρνήση τῆς θανατικῆς ποινῆς ἀπό τόν Σάντ, μᾶς ποινῆς πού ἡ ἱστορία της θά ἀπεδείκνυε ἐπαρκῶς ἂν ὄχι τή λογική της, πάντως ὅτι ἀνήκει στή συμπαρομαρτοῦντα τοῦ Ἐλέους.

Ὁ Σάντ σταμάτησε λοιπόν ἐδῶ, στό σημεῖο συμπλοκῆς τῆς ἐπιθυμίας μέ τόν νόμο. Τίς τόν λίθο βαλέτω ἐπειδή κάτι μέσα του ἔμεινε δέσμο τοῦ νόμου καί ἐκμεταλλεῖτο ἔτσι τήν εὐκαιρία —πού ἀναφέρει ὁ ἅγιος Παῦλος— νά εἶναι ἀμετρα ἀμαρτωλός; Ὅμως δέν προχώρησε παρά πέρα.

Δέν είναι μόνον ότι σ' αυτόν όπως στον πασαένα ή σάρξ είναι άσθενής, είναι ότι τό πνεύμα παραείναι πρόθυμο γιά νά μήν άπατάται. Τό εγκώμιο του έγκλήματος τόν άθρει μόνο σέ έμμεση όμολογία του Νόμου. Στην Διαβολή άποκαθίσταται τό ύψιστο Όν.

Άκούστε πώς εκθειάζει τήν τεχνική του, ότι εφαρμόζει εύθυσ ό,τι τόν έξάπτει, ενώ συνάμα νομίζει ότι έχει ξεμπερδέψει μέ τόν έσωτερικό νόμο επειδή αντικαθιστά τήν μετάνοια μέ τήν επανάληψη. Γιά νά μās ένθαρρύνει νά τόν άκολουθήσουμε δέν έχει τί καλύτερο νά μās προσφέρει από τήν υπόσχεση ότι ή φύση, μαγικά, επειδή είναι γυναίκα, θά μās παραχωρεί όλοένα περισσότερα.

Θά ήταν λάθος άν έμπιστευόμασταν αυτό τό τυπικό όνειρο παντοδυναμίας.

Πάντως άρκει γιά νά μās δείξει πώς δέν ύπάρχει περίπτωση νά ισχύει αυτό πού ύπαινίσσεται ό Π. Κλοσοδοσκι — σημειώνοντας παράλληλα πώς δέν τό πιστεύει—, ότι δηλαδή ό Σάντ έφθασε τό είδος άπάθειας πού προσφέρει δήθεν «ή επάνοδος στον κόλπο τής φύσης, έν έργηγόρσει, μέσα στον κόσμο μας»⁵⁰ πού κατοικεί ή γλώσσα.

Μου άπαγόρευσα νά πώ μία λέξη σχετικά μ' αυτό πού λείπει έδω στον Σάντ. Διαισθανθείτε αυτή τή λέξη στην κλιμάκωση τής Φιλοσοφίας, από τό γεγονός ότι ή άγαπητή στους ήρωες του Μπουνιονέλ σακοράφα καλείται έν τέλει νά λύσει στή θυγατέρα ένα —ελαφρώς άσύνδετο— Penisneid.⁵¹

Όπως και νά 'ναι, φαίνεται πώς δέν κερδίσαμε τίποτα δάζοντας έδω στην θέση τής Διοτίμας τόν Ντολμανσέ,⁵² πρόσωπο πού ή κανονική όδός φαίνεται νά φοβίζει ύπέρ τό δέον⁵³ και τό όποιο —τό παρατήρησε άραγε ό Σάντ;— κλείνει τήν υπόθεση μ' ένα Μή άππου τής μητρος.⁵⁴ Συφιλιδική⁵⁵ και ραμμένη, ή μητέρα μένει άπαγορευμένη. Η έτυμολογία μου γιά τήν ύποταγή του Σάντ στον Νόμο επιβεβαιώνεται.

Έχουμε λοιπόν ελάχιστα πράγματα έδω σχετικά μέ μία πραγματεία πού θά είχε πραγματικά ως θέμα τήν επιθυμία, ίσως στην πράξη τίποτα.

Ό,τι αναγγέλλεται σχετικώς σ' αυτή τήν εκ συντυχίας λοβοδρόμηση είναι τό πολύ ένας λελογισμένος τόνος.

1. Παραληρήματα. Βλ. ΚΠΛ, Α 100, Α 126 (Σ.τ.μ.)
2. Έννοεί προφανώς τή μαύρη λίθο τής Μέκκας (Σ.τ.μ.)
3. Τό πέος (Σ.τ.μ.)
4. Η: παραφροσύνη, aliénation. (Σ.τ.μ.)
5. Άντιγόνη, στ. 781.
6. Βλ. *Histoire de Juliette*, εκ. Jean-Jacques Pauvert, τ. β', σ. 196 κ.έ.
7. Υποκειμενικός δυναμισμός: Ό σωματικός θάνατος παρέχει τό αντικείμενο στην εύχή του δεύτερου θανάτου.
8. Βλ. τόν Πρόλογο του Ρενάν στίς *Nouvelle études d'histoire religieuse (Nées μελέτες θρησκευτικής ιστορίας)* του 1884. (E. Renan, 1823-1892, φιλόσοφος, φιλόλογος, θρησκευολόγος. Διώκεται γιά άθεία τό 1863. Σ.τ.μ.)
9. Έτοιμη κατασκευή (έδω θά λέγαμε «έτοιματζίδικα»). Άναφέρεται στην έκθεση ως έργου τέχνης ενός ήδη κατασκευασμένου, αλλά γιά άλλο σκοπό, αντικειμένου. (Σ.τ.μ.)
10. Presidente de Montreuil. Πεθερά του Σάντ. (Σ.τ.μ.)
11. (Ό Ναπολέον Βοναπάρτης, Σ.τ.μ.) Δέν έννοώ ότι δέχομαι τό μύθο σύμφωνα μέ τόν όποιο παρενέβη προσωπικά γιά τήν κράτηση του Σάντ. Βλ. Gilbert Lély, *Vie du Marquis de Sade* (Gallimard, Παρίσι 1953-1957), τ. β', σ. 577-580, και σημ. 1 τής σελ. 580.
12. Aliénation. Έπί Ναπολέοντος θά κλεισθεί στο φρενοκομείο. (Σ.τ.μ.)

13. Χορός του Οιδίποδος επί Κολωνών, στ. 1225.

14. (Η: τό ένα μέσα στ' άλλο. Σ.τ.μ.) Βλ. Maurice Garçon, *L'affaire Sade*, J.-J. Pauvert, Παρίσι 1957. Παραθέτει τή συνηγορία του J. Janin από τή *Revue de Paris* του 1834, σ. 84-90. Δεύτερη παραπομπή σ. 62: Ό Ζ. Κοκτώ καταθέτει γραπτώς ως μάρτυρας ότι ό Σάντ είναι βαρετός, άν και πρώτα άναγνώρισε τόν φιλόσοφο και τόν ήθικολόγο.

15. Φράση πού επαναλαμβάνεται στο τέλος κάθε όμαδικής συνουσίας στον Σάντ. (Σ.τ.μ.)

16. Jouissance spinthrienne, βλ. Σουητώνιος, *Τιβέριος*, 43. (Σ.τ.μ.)

17. Barni, σ. 173. Είναι τό σχόλιο του δ' προδλήματος (Aufgabe) του γ' θεωρήματος του πρώτου κεφαλαίου τής *Αναλυτικής*, εκδ. Vorländer, σ. 25. (ΚΠΛ, Α 54. Μεταφράσθηκε από τό πρωτότυπο μέ άποτέλεσμα όρισμένες άποκλίσεις από τό γαλλικό κείμενο. Σ.τ.μ.)

18. Βλ. σ. 253 τής μτφ. Barni, σ. 90 τής εκδ. Vorländer. (ΚΠΛ, Α 136. Fontenelle, 1657-1757, φιλόσοφος και ποιητής. Σ.τ.μ.)

19. Πρόβλ. Ίουβενάλης 8, 84: Μήν εγκαταλείπει τούς λόγους νά ζεις προς όφελος τής ζωής. (Σ.τ.μ.)

20. Ph. Pinel, 1745-1826, κατήργησε τίς δίαιτες θεραπευτικές μεθόδους ψυχασθενειών. (Σ.τ.μ.)

21. A.A. Royer-Collard, άρχίατρος του Charenton όπου κρατήθηκε ό Σάντ. (Σ.τ.μ.)

22. qui vide l' écaille. Βλ. *Καινή Διαθήκη*, Πράξεις, Θ' 18. (Σ.τ.μ.)

23. Τι θά έγγραφα σ' ένα επίμετρο;

24. ΚΠΛ, Α 50. (Σ.τ.μ.)

25. Β' θεωρήμα του πρώτου κεφαλαίου τής *Αναλυτικής*, στην εκδ. Vorländer, σ. 25, κάκιστα μεταφρασμένο από τόν Barni, σ. 159 (ΚΠΛ, Α 40, Σ.τ.μ.)

26. Le obnheur est une idée neuve en Europe, «ή εύτυχία είναι μία νέα ιδέα στην Ευρώπη», γνωστή φράση του Σαιν Ζυστ. (Σ.τ.μ.)

27. Le sceptre et l' encensoir, ένν. τήν Παλινόρθωση. Πρόβλ. *La Philosophie*, δ.π., σ. 190: «Γάλλοι, ή Ευρώπη περιμένει νά τήν άπαλλάξει συνάμα από τό sceptre» και τό encensoir. βλ. μτφ. σ. 146. (Σ.τ.μ.)

28. Il la lui faut neuve, la Veuve par excellence: ή λέξη Veuve δήλωνε τή λαμητόμο. (Σ.τ.μ.)

29. *Organt*, 1789, πρώτο έργο του Σαιν Ζυστ, έλευθέριο ποίημα πού σατιρίζει τά έκλυτα ήθη τής αύλής και περιέχει λεπτομερή περιγραφή άμαδικού διασμού μοναχών. (Σ.τ.μ.)

30. Όταν καρατομήθηκε ως πρωτεργάτης τής Τρομοκρατίας. (Σ.τ.μ.)

31. Jardins d'Est. Όνομαστοί κήποι τής Βίλας ντ' Έστε μέ περιήφηση συντριβάνια του 18ου αϊ. στο Τίβολι τής Ιταλίας. (Σ.τ.μ.)

32. Τό γυναικείο αιδούο. (Σ.τ.μ.)

33. Ό Σάντ τό επισημαίνει ρητά στον πλήρη τίτλο. (*La Philosophie dans le boudoir* ou *Les Instituteurs immoraux*, Η Φιλοσοφία στο μπουντουάρ ή Οι άνήθικοι παιδαγωγοί: ό υπότιλος δέν αναφέρεται στην μτφ. Σ.τ.μ.)

34. Β' στάδιο λιβιδινικής ανάπτυξης, 2-4 ετών, πρωτείο άφόδευσης, έδραίωση άλγολαγνείας. (Σ.τ.μ.)

35. F. de la Mothe Le Vayer, 1588-1672, σκεπτικός, έλευθέριος, δάσκαλος του Λουδοβίκου ΙΔ'. (Σ.τ.μ.)

36. Τό γεγονός ότι ό Λ. δέν ύπογραμμίζει ως όφειλε αυτήν τή ξένη λέξη ίσως δηλώνει πρόθεση παρομοίωσης μέ τήν όμώνυμη γαλλική νιτ, πέος: τυπική περίπτωση εύφυλογήματος (Witz). (Σ.τ.μ.)

37. Βλ. A Pope, *The Epilogue to the Satires*, 1738. (Σ.τ.μ.)

38. World War II: Β' παγκόσμιος πόλεμος. (Σ.τ.μ.)

39. Βλ. *Vie de Jésus*, 17η εκδ., σ. 339.

40. Tunique de Nessus, χιτόνας του Νέσσου (πού σκότωσε τόν Ηρακλή) σέ μεταφορική χρήση. (Σ.τ.μ.)

41. Ό.π., σ. 346.

42. Του Παύλου. (Σ.τ.μ.)

43. *La Philosophie*, δ.π., σ. 211: μτφ. σ. 164. (Σ.τ.μ.)

44. Άναφέρεται στή νισεική έρμηνεία τής τραγωδίας σύμφωνα μέ τήν όποία, πέρα από τήν καθαρότητα πού επιφέρει δι' έλέους και φόβου κατά τήν Ποιητική του Άριστοτέλη, τό άπολλάνειο κάλλος κρύβει τή διονυσιακή σοφία του μή φύναι (πού παραθέτει παραπάνω). Βλ. Nietzsche, *Die Geburt de Tragödie*, § 3, μτφ. Η Γέννησις τής τραγω-

δίας, Φέξης, Ἀθήνα 1912, σ. 15, πρβλ. *Zweite unzeitgemässe Betrachtung*, §3, μτφ. *Ἱστορία καί ζωή*, Γνώση, Ἀθήνα 1993, σ. 39. (Σ.τ.μ.)

45. Είναι γνωστό ὅτι ὁ Φρόντ χρησιμοποιοῦν ὡς ἐφαλτήριο τό «Κατάπληξη καί Φῶς» τοῦ Heymans (Χάνιμανς). (*Der Witz*, ὁ.π., σ. 9-10. (Σ.τ.μ.).

46. P. Claudel, 1868-1965, ποιητής καί δραματογράφος θερσκειντικής ἐμπνεύσεως. (Σ.τ.μ.)

47. Μούσα τῆς τραγωδίας καί τῆς μουσικῆς. Μούσα τῆς ἱστορίας. (Σ.τ.μ.)

48. Μελέτη τοῦ 1974, τοῦ P. Klossowski, γεν. 1905. (Σ.τ.μ.)

49. Αὐτή ἡ φράση ἀπευθυνόταν σέ μέλλοντα ἀκαδημαϊκό, εἰδήμονα σέ πονηρίες, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνομαι πῶς ἀναγνώρισε τόν ἑαυτό του στήν ἐναρκτήρια φράση αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου.

50. Βλ. τή σημ. σ. 94 (P. Klossowski), ὁ.π.

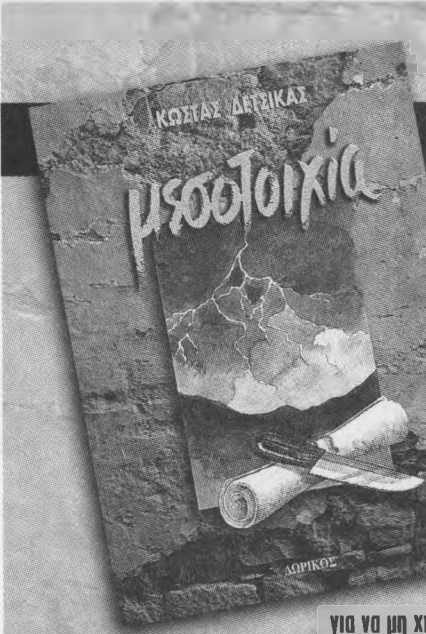
51. Φθόνος τοῦ πέους. Βλ. *La Philosophie*, ὁ.π., σ. 282· μτφ. σ. 226. (Σ.τ.μ.)

52. Διδάσκαλος τοῦ Σωκράτη στό πλατωνικό *Συμπόσιο*, διδάσκαλος τῆς Εὐγενίας στή *Φιλοσοφία στό μπουντουάρ*, οἱ δύο περί ἐρωτος. (Σ.τ.μ.)

53. Συνουσιάζεται μόνο παρά φύσιν. (Σ.τ.μ.)

54. *Noli tangere matrem*, παραλλαγή τοῦ *noli imo tangere* = μή μου ἅπτου, *Κατά Ἰωάννην*, Κ', 17. Πρβλ. *Philosophie*, ὁ.π., σ. 287· μτφ. σ. 230. (Σ.τ.μ.)

55. Ἡ: βιασμένη: v...ée = *vérolée* ἢ *violée*, καί τά δύο ὀρθά στή συγκεκριμένη περίπτωση. (Σ.τ.μ.)

ΚΩΣΤΑΣ ΔΕΤΣΙΚΑΣ

Μεσοτοιχία

... Δεν είναι ο παπαθάνος που μουσκεύει την εικόνα του απ' Γιώργη με κρασί, μπας και μεθύσει ο άγιος και ηημονήσει τα κρίριά του, μήτε ο πρόεδρος με την καθαρευουσιάνικη αγραμμοσύνη του, που κυκλοφορεί με το κεφάλι χαμηλωμένο

για να μη χτυπούν στα κλωνιά τα κέρατα που σιολίζουν το μέτωπό του από τα ξεπορίσματα της γυναίκας του. Μα είναι ο μαγευτικός κόσμος που οδηγούνται οι ήρωές του μέχρι την κάθαρση, είναι η αγάπη που ψάχνει σκιάδι να φυλαχτεί, είναι η παρουσία του κακού που οιοικειώνεται ολημερίς στη μεσοτοιχία του οπιοῦ τους.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΔΩΡΙΚΟΣ
 Ζωοδ. Πηγής 29 106 81 Αθήνα
 Τηλ: 33 03 609 Τηλ & Fax: 33 01 866
 Πεσμαζόγηου 5 Τηλ: 32 12 641 (στοό του βιβλίου)

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Γιά μιά φούχτα δολάρια

Γιά διακόσια χιλιάδες δολάρια, μόνον, χάθηκε τό Παλίμψηστο τοῦ Ἄρχιμήδη. Εὐτυχῶς.

Δυστυχῶς, ὁμως, γιά μιά κοινή γνώμη πού, γαλουχημένη μέ ἑλληνολατρικές φανφάρες, κατέγραψε μιά ἀκόμη ἐθνική ταπείνωση.

Δυστυχῶς γιά ὄλους ὅσοι, ἐπιστήμονες, καλλιτέχνες, πολιτικοί, ΜΜΕ καί σημαντικοί παράγοντες τοῦ δημόσιου βίου, πίστεψαν ὅτι μέ τήν ἀπόκτηση τοῦ Παλίμψηστου ἡ ἑλληνική ἐπιστήμη θά μπορούσε νά μπεῖ στήν πρωτοπορία τῆς παγκόσμιας ἐπιστημονικῆς ἔρευνας γιά τά ἀρχαιοελληνικά μαθηματικά, τά ὁποῖα δικαιωματικά καί μέ πανάρχαιους τίτλους κυριότητος «μᾶς» ἀνήκουν.

Δυστυχῶς γιά τούς χορηγούς πού, προσφέροντας «ἀνιδιοτελῶς» μερικά ἑκατομμύρια, ἔχασαν τήν εὐκαιρία νά ἀναγραφοῦν γιά πάντα στίς δέλτους τῶν ἐθνικῶν ἐνδραγείων καί τῶν σωτήρων τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς.

Δυστυχῶς γιά τό κράτος καί τό ΥΠΠΟ πού κι αὐτό ἔχασε τήν τιμή νά καταγάγει νίκη μεγάλη στόν ἀγῶνα ἐνάντια στήν ἰδιοποίηση τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀπό τούς ξένους.

Δυστυχῶς γιά τά ἑλληνικά ἐπιστημονικά ἐργαστήρια πού ἔχασαν τήν εὐκαιρία νά ἀποδείξουν ὅτι διαθέτουν τά μέσα, τήν πείρα καί τήν ἱκανότητα νά ἀποκαθιστοῦν φθαρμένα χειρόγραφα.

Δυστυχῶς γιά τόν δήμαρχο Ἀθηναίων πού δέν θά τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά στήσει ἕνα λαϊκό πανηγύρι γιά τήν ὑποδοχή τοῦ χειρογράφου στό Καλλιμάρμαρο καί τόν Νταλάρα, ἄς ποῦμε, νά ψέλνει ἀλληλούια γιά τήν παλιννόστηση τῆς ἐθνικῆς δόξας.

Δυστυχῶς γιά τά ΜΜΕ πού ἔχασαν ἕνα τέτοιο πιασάρικο θέμα.

Δυστυχῶς γιά τό ἴδιο τό ταλαίπωρο χειρόγραφο, πού ἀφοῦ τό διέσωσαν οἱ αἰῶνες ἀπό τή μάνητα Σταυροφόρων, Σελτζούκων, Ὀθωμανῶν, Μογγόλων κι ἄλλων βαρβάρων, ἀφοῦ τό ἔκλεψαν ἀπό τή βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ἀφοῦ φωτιά καί ὑγρασίες τό ἀκρωτηρίασαν, θά μπορούσε νά γαληνέψει ἐπιτέλους στούς κόλπους τῆς φιλοσόφου πατρίδος, ἐνῶ τώρα ποιός ξέρει πού θά τό καταχωνιάσει καί ποιιά τύχη θά τοῦ ἐπιφυλάξει ὁ νέος του, ἄγνωστος ἀφέντης.

Τόσα δυστυχήματα, τόσες πολλές δυστυχίες γιά ἕνα ὀλόκληρο ἔθνος καί δέν βρέθηκαν διακόσιες χιλιάδες ψυροδολάρια! Μιζέρια. Καί εἶναι πράγματι μιζέρια ὅταν ὁ κ. Βενιζέλος, μετά τή δημοπρασία, δηλώνει ὅτι μέχρι δύο ἑκατομμύρια δολάρια θά μπορούσαμε νά πᾶμε, ἀλλά παραπάνω θά ἦταν «μία μὴ ὀρθολογική ὑπέρβαση πού δέν ἐντάσσεται οὔτε στήν πολιτική οὔτε στόν σχεδιασμό τοῦ ΥΠΠΟ». Δηλαδή σχεδιασμός καί ὀρθολογισμός εἶναι νά δίδονται 2 ἐκ. δολάρια γιά τήν ἀπόκτηση τοῦ χειρογράφου, ὄχι ὁμως καί στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη στήν Ἑλλάδα γιά τή συντήρηση τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν χειρογράφων τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Οἱ χορηγοί ἄλλωστε δέν ἔδειξαν καμιά γαλαντομία γιά τοῦτα τά χειρόγραφα, δέν εἶχαν τό κλέος τοῦ Ἄρχιμήδη.

Εὐτυχῶς δέν ἀποκτήσαμε τό Παλίμψηστο. Ὄταν μέ τό καλό ἀποκατασταθεῖ, ἂν ἀποκατασταθεῖ, τό ἔθνος καί οἱ ἱστορικοί τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐπιστήμης μπορούν νά προμηθευτοῦν μερικές καλές φωτοτυπίες του γιά τά περαιτέρω.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

“Ένας φλογερός πρίγκιπας-μάγος

«*Ε*ίμαι έδω. / Σέ τούτο τ' άκρογιαλί δέν ήρθα νά πεθάνω»: Φωνή από τό παρελθόν αλλά, τώρα πιά, και φωνή από τόν μέλλοντά μας. Ή φωνή του έκ Κυπαρισσίας ποιητή Μιχάλη Κατσαρού, πού ώστόσο, τυπικά, πέθανε, παρά τή θερμή του διακήρυξη. Μισόν αιώνα πριν ή φωνή αυτή άκούστηκε ύψηλή, όρμητικότετη, παράφραση, άνένδοτα έλευθεριακή. Καί λογοκριήθηκε από τόν άριστερό πολιτικό χώρο στον όποιο άπηύθυνε τήν κριτική δραμύτητά της, έπειδή ή ώριμη αίρεσή της τρόμαξε τό «ίερατείο» και τούς Σαδδουκαίους· τό άγγελμα πού θά μπορούσε νά διαβαστεί σάν σοφή προφητεία, χαρακτηρίστηκε ύβρις και όβελίστηκε. Καί πέρασε πολύς καιρός ώσπου νά λάβει τήν κάποια εκδίκησή της ή ποίηση και μιá από τίς «λέξεις-πυρκαγιές» του Κατσαρού, τό «'Αντισταθείτε», νά γίνει πρωτοσέλιδος γιγαντότιτλος (και μάλιστα σέ έφημερίδες τής παράταξης πού τόν είχε λογοκρίνει), κι ύστερα σύνθημα σέ πολιτικές άφίσεις.

Κοινόχρηστοι έγιναν επίσης (χωρίς όμως αυτό νά σημαίνει ότι απέδησαν και γνώμονας στάσης και συμπεριφοράς) και όρισμένοι σίχοι του, πού συνιστούσαν σαφείς και κατεπείγουσες προειδοποιήσεις, όπως τό «έλευθερία άνάπηρη πάλι σου τάζουν» ή τό «πάρτε μαζί σας νερό. / Τό μέλλον μας έχει πολλή ξηρασία». Παρ' όλα αυτά, ό Μιχάλης Κατσαρός, ένας περιπατητής ποιητής του κέντρου τής Αθήνας, παρέμεινε —ποιητικά και πολιτικά— ένας οικείος άγνωστος, ένας μάλλον άνεπιθύμητος ξένος, κυρίως άφ' ότου ή φλογισμένη ποίησή του πήρε νά καιεί τόν ίδιο της τόν έαυτό, νά έξαρθρώνει τά στοιχεία της άναζητώντας «τό αρχικό πού χάθηκε», νά σκοτεινιάζει σάν χρησμός δυσερμήνευτος, πού για ν' ανοίξει και νά σημάνει θέλει τήν άγάπη πρώτα κι ύστερα τή λογική. Συνεντεύξεις, ναι, έδωσε αρκετές· άλλ' όχι πάντοτε σέ άνθρώπους πού τόν νοιάζονταν και τόν γνώριζαν πράγματι· δέν έλειπαν εκείνοι πού επιδίωκαν νά αποσπάσουν από τήν άτίθαση ρητορεία του ένα λογοπαίγνιο-τίτλο, χωρίς νά ενδιαφέρονται για τίποτε πού νά υπερβαίνει ή νά ύπονομεύει τό σχήμα του «συμπαθοūs παραδοξολόγου». Ό ποιητής, όπως κατ' επανάληψη τό έγραψε (σάν για νά τό ξεορκίσει), έμεινε «μόνος νά θρηνεί τήν πόλη / χωρίς έναν ίστό τό λάβαρο νά στήσει».

«'Ανάμεσα στό άδέβαιο πλήθος σας / θά περιφέρομαι μόνος / ένας φλογερός πρίγκιπας-μάγος», είδοποιούσε από τό 1953 ό Κατσαρός μέ τό «Κατά Σαδδουκαίων», τό γενέθλιο ποίημα μιās Νέας Αριστεράς πού παραμένει άνεύρετη. Όσο θά ενδιαφερόμαστε νά έτοιμάσουμε τίς «προϋποθέσεις για μιάν καινούργια άνοιξη», ή σκιά του πρωτοπόρου ποιητή θά συνεχίζει νά πλανιέται στην πόλη. Θα συνεχίζει νά τραγουδάει, σέ χαμηλούς πιά τόνους, τά ρήματα μιās άμφισβήτησης πού κορυφώνει τήν έντιμότητά της όρίζοντας ως πρώτο μέλημά της τήν αυτοκριτική.

Παντελής Μπουκάλας

«Η ΖΩΗ ΕΙΝΑΙ ΩΡΑΙΑ»

της Λουκίας Ρίτσαρντς

1 939. 'Ο Γκουίντο, ένας χαρωπός και πολυμήχανος τύπος (τόν χαρακτήρα υποδύεται ο σκηνοθέτης της ταινίας Ρομπέρτο Μπενίνι), φτάνει μαζί με τόν φίλο του Φερουτσο στο 'Αρουτσο της Τοσκάνης για να εργαστεί ως σερβιτόρος στο ξενοδοχείο του θείου του. Καθ' όδον γνωρίζει και ερωτεύεται κεραυνοβόλα τήν Ντόρα, μία δασκάλα. 'Η κοπέλα ανταποκρίνεται και τό σκάει μαζί του τή νύχτα τών άρραβώνων της με έναν φασίστα. 'Ο Γκουίντο και ή Ντόρα καθάλα στο «πράσινο» άλογο του θείου του —«ACHTUNG! Cavallo ebraico» έχουν επιπλέον γράψει πάνω στο ζωο άντισημίτες— θά τραθήξουν τό δρόμο της προσωπικής τους εϋτυχίας, ενώ κάνει τήν είσοδό της, υπό τούς ήχους ενός «δριενταλιστικού» έμβατηρίου, ή πομπώδης τούρτα του διαλυμένου πλέον άρραβώνα πού φέρει τό πατριωτικό όνομα «τούρτα της Αίθιοπίας». (Σκηνή παραληρηματική· δείγμα της πολλά υποσχόμενης σάτιρας πού δέν γύρισε τελικά ό Μπενίνι.)

'Ο Γκουίντο είναι 'Εβραϊός. 'Ο Μπενίνι δέν δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα σέ αυτό τό γεγονός. 'Ο ήρωάς του ούτε αισθάνεται ούτε είναι διαφορετικός. Πάνω άπ' όλα είναι άνθρωπος· ένας ερωτευμένος άντρας. 'Επιτέλους, παρά τόν «Σίντλερ», ένα σενάριο πού άποφεύγει τίς χοντροκομμένες κατηγοριοποιήσεις. 'Ωστόσο ή μοίρα του Γκουίντο —άσχετα από τό πώς ό ίδιος νιώθει— έχει προαποφασισθεί· έντελώς αυθαίρετα.

1943. Παραμονή τών γενεθλίων του Τζόσουα, γιοϋ του εϋτυχοϋς Γκουίντο και τής εϋτυχοϋς Ντόρας. Τά πράγματα έχουν σφίξει. 'Η πόλη βρίθει από 'Ες 'Ες, άντισημιτικές έπιγραφές και συνθήματα. 'Ο Γκουίντο έπιμένει νά άγνοεί τούς ζοφερούς ωϊωνούς άπαντώντας στίς ερωτήσεις του γιοϋ του με ύπεκφυγές. Πατέρας, θεϊός και γιός συλλαμβάνονται. Καθ' όδόν ό Γκουίντο καθησυχάζει τόν γιο του: πρόκειται για ένα παιχνίδι πού έχει οργανώσει για τά γενεθλιά του. 'Η Ντόρα προλαβαίνει τό τρένο με τό άνθρωπινό φορτίο και επιβιβάζεται οικειοθελώς. 'Η οικογένεια φτάνει —ώρες, μέρες μετά, ποιός ξέρει;— σέ ένα στρατόπεδο εργασίας και έξόντωσης. *Αν και πουθενά δέν αναφέρεται ρητά, πρόκειται μάλλον για τό "Αουσβιτς-Μπιρκενάου.

'Από αυτό τό σημείο τό στόρν γίνεται προβληματικό.

'Εκεί, στο σχεδόν άδειο από φρουρούς στρατόπεδο, οί κρατούμενοι, άτσαλάκωτοι θά έλεγε κανείς από τό ταξίδι, χωρίζονται —άντρες από έδω, γυναίκες από εκεί— και τραβούν στα κατάλυμά τους. Καμία διαλογή. Σάν παραθεριστές σέ κάμπινγκ. Οί εξηγήσεις πού έπινοεί ό Γκουίντο για νά κρύψει τή φορική αλήθεια από τόν Τζόσουα έξωραίζουν τήν πραγματικότητα του στρατοπέδου συγκέντρωσης. Τώρα έμεις, οί ενήλικοι θεατές, άκούμε και βλέ-

πουμε τά δρώμενα μέσα από τά μάτια και τά αυτιά του τετράχρονου. 'Ο εϋρηματικός Γκουίντο φιλτράρει τή βαρβαρότητα πριν νά γίνει άντιληπτή από τό γιο του. Τό κακό, όμως, είναι ότι ούτε έμεις πλέον τήν άντιλαμβανόμαστε. Γιατί δέν υπάρχει. Θά ήταν άναμφισβήτητη ή τραγικότητα αυτής της ιστορίας, αν κάπου φαινόταν ή διάσταση ανάμεσα στο παραμύθι του Γκουίντο και στην πραγματικότητα. Σύμφωνοι, ή ταινία μιλά για τήν ιδιόρρυθμη άντίσταση του ήρωά της: θέλει, όσο ζει, νά έλπίζει και νά προφυλάξει τό παιδί του από τόν φυσικό και ψυχικό θάνατο. Οί θεατές γνωρίζουμε μέν από τήν ιστορία, αλλά δέν βλέπουμε στην ταινία τί άκριβώς τόν άπειλεί και ποιό είναι τό μέγεθός του.

'Ο Γκουίντο πείθει τόν δύσπιστο Τζόσουα ότι στο στρατόπεδο παίζεται ένα παιχνίδι, δεσμοφύλακες έναντίον κρατουμένων, με έπαθλο ένα τεθωρακισμένο· φτιαγμένο μάλιστα από τά χέρια τών αιχμαλώτων.

Κάποια στιγμή γίνεται ή διαλογή τών κρατουμένων. 'Επικεφαλής της είναι ό δρ Λέσινγκ(!), παλιός πελάτης του θείου και γνώριμος του Γκουίντο. 'Ο δρ Λέσινγκ έχει ένα κοινό πάθος με τόν ήρωα: τά αίνιγματα. Βοηθά τόν Γκουίντο νά δελτιώσει τή θέση του ζητώντας του ένα άντάλλαγμα: τή λύση του γρίφου πού τόν βασανίζει. 'Ασυνείδητα, μιλά στον Γκουίντο για τό τέλος του: καπνός από τήν καμινάδα· έτσι καταλήγει ή άλυτη σπαζοκεφαλία του κατά τά άλλα συμπαθούνς δόκτωρος Λέσινγκ. 'Ηταν μπροστά στα μάτια του γιατροϋ ή λύση, αλλά αυτός δέν τήν έβλεπε... *Άλλος ένας από αυτούς πού δέν ήξεραν τίποτα; 'Ενδιαφέρουσα, αν και διφορούμενη, ή άλληγορία του Μπενίνι. *Αν και ό σκηνοθέτης κάνει ένα τολμηρό δήμα προς τήν άμφισβήτηση ενός ταμποϋ (μπορεί ένας ναζιστής νά είναι «συμπαθής»; *Ίσως, όταν δέν έχει άπέναντι του μή-άνθρώπους και ύπανθρώπους...), άδυνατεί νά συλλάβει τήν κτηνώδη ιδεολογία του μπόν διβέρ, εϋγενικού δόκτωρος Λέσινγκ. Είναι «καλός». Πουθενά δέν φαίνεται ότι είναι και δήμιος. Σέ αυτή τήν ταινία —συμπεραίνουμε άναπόφευκτα— οί «κακοί» τυχαία είναι ύπάκουοι στρατιώτες της ναζιστικής Γερμανίας. *Έτσι τά 'φερε ή ζωή, ό πόλεμος, ή μοίρα κλπ. Τίποτα στην προσωπικότητά τους δέν μαρτυρεί τά άπάνθρωπα ιδανικά τους.

Στό μεταξύ ή Ντόρα ζει και βρίσκειται στή γυναικεία πτέρυγα. 'Ο θεϊός αντίθετα κάνει «ντούς». Τήν ίδια τύχη έχουν τά άλλα παιδιά του στρατοπέδου, ή παρέα του Τζόσουα, πού πριν «βγοϋν από τό παιχνίδι» μιλούν στον μικρό για τούς φούρνους, τήν καμινάδα, τά κουμπιά και τά σαπούνια. 'Ο Γκουίντο πείθει τόν άναστατωμένο Τζόσουα νά μήν πιστεύει σέ όσα άκούει. Πρόκειται άπλώς για ένα τέχνασμα τών άλλων, ώστε νά φοβηθεί και νά έγκαταλεί-

ψηι τό παιρνίδι. 'Ο μονόλογος τού Γκουίντο πού άρνείται τά περι σαπουνιών, κουμπιών και άγνωσμένων είναι έξοργιστικός. 'Ετσι ό Μπενίνι, πού όπως προκύπτει από τή συνέχεια τής ταινίας δέν είναι άρνητής τής Σόα, άποτολμά κάτι έξαιρετικά παρεξηγημένο: νά προκαλέσει και νά έλέγξει τά άντανακλαστικά τών θεατών του. Μπράβο του.

Τό έργο του θά ήταν συγκλονιστικό, άν ό Μπενίνι —πού έπαναπαύεται στην «καλή του καρδιά»— δέν άντιμετώπιζε τελικά τή Σόα ως μία πάλη για τήν επικράτηση τής καλοσύνης ή τής κακίας, έννοιες πολιτικά κενές και ιστορικά σκοταδιστικές.

«Είναι αυτό τό σαπούνι ό φίλος μας ό Μπαρτολομέο;», ρωτά ό Γκουίντο τόν Τζόσουα. 'Ο μικρός δέν μπορεί νά άπαντήσει. Πώς νά πιστέψει κάτι τέτοιο; Πώς μπορεί κανείς νά πιστέψει κάτι τέτοιο, όταν άγνοεί ή θέλει νά άγνοεί όλα όσα προηγήθηκαν τής Σόα. Για τόν Μπενίνι αυτή ή ιστορία είναι άκατανόητη.

'Ενώ ό πόλεμος φτάνει στό τέλος του, οί φρουροί άρχίζουν τήν προετοιμασία για τήν εκκένωση τού στρατοπέδου (και τήν πορεία θανάτου, θά υπέθετε κανείς). 'Ο Γκουίντο κρύβει τόν Τζόσουα και άναζητεί τήν Ντόρα. Τόν άκινητοποιεί ένας προβολέας παρά τίς «κωμικές» άπεγνωσμένες προσπάθειές του νά ξεφύγει. 'Η έξωτερική του εμφάνιση, έπίτηδες, είναι φαιδρή: θυμίζει τόν Γκούφν, τόν φίλο τού Μίκν Μάουζ. 'Η σκηνή αυτή δέν είναι καθόλου άστεία. 'Εδώ ό Μπενίνι είναι για φτύσιμο. Μόνο άν ήμαστε ναζιστές, θά βρήσκαμε κάτι τέτοιο διασκεδαστικό.

'Ενας φρουρός τόν συλλαμβάνει. 'Ενώ περνούν μπροστά από τήν κρυψώνα τού Τζόσουα πού παρακολουθεί εύθυμος τό «παιχνίδι», ό Γκουίντο διακωμωδεί τόν στρατιωτικό δηματισμό. Τί σχέση έχουν τά καραγκιοζιλίκια μέ τό 'Αουσβίτς;

'Ο στρατιώτης τόν οδηγεί σέ ένα άπόμερο σημείο και τόν εκτελεί. 'Ας πούμε ότι ή τάξη τής ταινίας άπεκατεστάθη.

'Ο μικρός, άκολουθώντας τίς έντολές τού πατέρα του, βγαίνει από τήν κρυψώνα του μόνον όταν οί 'Αμερικανοί(!) άπελευθερώνουν τό στρατόπεδο. 'Ενας στρατιώτης άνεβάζει τόν πανευτυχή Τζόσουα στό τεθωρακισμένο του. Τό παιδί ξαναβρίσκει τή μητέρα του.

'Ομολογώ ότι γράφοντας για αυτή τήν άμφιλεγόμενη, μέτρια σκηνοθετικά, ταινία, τήν εκτίμησα κάπως περισσότερο. 'Ωστόσο δέν μπορώ νά άποφύγω όρισμένα έρωτήματα.

Κατανοώ τήν άπόφαση τού Μπενίνι νά μήν άναπαράσχη τό στρατόπεδο και τίς διαδικασίες φυσικής και ψυχικής εξόντωσης μέ άπόλυτη πιστότητα. 'Αποσυναίσθηματικοποιεί ή άφαίρεση. Στην περίπτωση, όμως, τού 'Αουσβίτς, δέν είναι οί «λεπτομέρειές» του αυτές πού τό κάνουν μοναδικό;

'Αρκούν τά καλά μας αισθήματα —χονδρικά ξεχωρίζουμε τούς «καλούς» από τούς «κακούς» τής ταινίας— για νά κατανοήσουμε τό 'Αουσβίτς;

Είναι ή φαντασία τό όπλο μας, ή μάλλον τό ξόρκι, έναντια στή βαρβαρότητα, δεχόμενοι άδασάνιστα τίς «μετατροπές» πού κάνει ό Γκουίντο στην ιστορία: π.χ. ή μουσική τού στρατοπέδου γίνεται από ρέκνιεμ για τούς μελλοθάνατους μήνυμα στοργής προς τή Ντόρα, τό τατουάζ άπό πειστήριο άφανισμού τής ανθρωπίνης ύπόστασης σέ άπόδειξη συμμετοχής στό «παιχνίδι». Δηλαδή μετάθεση, όπως συμβαίνει στα όνειρα. Μετάθεση όμως ταυτόχρονα δέν σημαίνει άρνηση και άπόθηση; Μήπως τελικά αυτό διακυβεύεται;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Ε Σ

 <p>ROGER DADOUN Η ΒΙΑ</p>	 <p>MICHEL HAAR ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ</p>	 <p>ALAIN BADIOU Η ΗΘΙΚΗ</p>	 <p>THIERRY RAQUOT Η ΟΥΤΟΠΙΑ</p>
--	--	---	--

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΣΚΗΝΕΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

ἢ Ὁ θρίαμβος τοῦ ἱστορικοῦ μας ὑλισμοῦ
(μιά λανθάνουσα ποιητική σύνθεση τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου)¹

τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Στά κατάλοιπα τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου, ἀνάμεσα σέ ποιήματα τῆς πρὶν ἀπὸ τὴν Ὑψικάμινο ἐποχῆς, δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὸ 1935, βρέθηκαν 29 λυτές κόλλες ἀναφορᾶς, χωρὶς ἀρίθμηση, πού περιέχουν ὀρισμένα ποιητικά σχεδιάσματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ ὄραμα τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἄν ἐξαιρέσουμε ἓνα μικρὸ ἄτιτλο ποίημα, κανένα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ποιητικά σχεδιάσματα δέν φαίνεται νὰ ἔχει ὀριστικά περατωθεῖ, μολονότι εἶναι προφανές, ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν σχετικῶν παραλλαγῶν, ὅτι τὸ θέμα ἀπασχόλησε ἀρκετὰ τὸν ποιητὴ. Τὰ ποιητικά σχεδιάσματα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ 1935. Αὐτὸ τουλάχιστον φαίνεται νὰ προκύπτει ἀπὸ τὴ χρονολογία «Ἀθήνα 1933» πού σημειώνεται κάτω ἀπὸ τὸ ἄτιτλο ποίημα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τεχνικὴ τους τὰ ποιήματα δέν εἶναι ὑπερρεαλιστικοῦ τύπου, ἀλλὰ σαφέστατα προοιωνίζονται τὴ μελλοντικὴ γραφὴ τοῦ Ἐμπειρίκου. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ μιά μεγάλη ὁμάδα ποιημάτων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (αὐτὰ πού ὁ Ἐλύτης ἔχει ἀποκαλέσει «παλαμικά»), τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν σύντομα.²

Εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ παρακολουθήσουμε μέ δεβειότητα τὴν πορεία αὐτῆς τῆς σύνθεσης (ὅλα τὰ σχεδιάσματα φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν ἀνολοκλήρωτα μέρη μιᾶς ἀνολοκλήρωτης σύνθεσης) καὶ ἐπειδὴ οἱ λυτές κόλλες δέν ἀριθμοῦνται (μόνο δύο φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 2 καὶ 6 ἀντίστοιχα) καὶ (κυρίως) ἐπειδὴ ὑπάρχουν κοινοὶ στίχοι ἢ κοινὰ θέματα πού κυκλοφοροῦν σέ διαφορετικὰ σχεδιάσματα. Ἐπομένως κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς πιθανῆς πορείας τῆς σύνθεσης καὶ γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς τελικῆς τῆς μορφῆς στηρίζεται πάνω σέ ὑποθέσεις. Ἄς δοῦμε πρῶτα τὰ στοιχεῖα:

Ἡ σύνθεση φαίνεται νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα ποίημα (ἂς τὸ ὀνομάσουμε Σχεδιάσμα 1 (Σ1) μὲ τὸν τίτλο «Σύματα»). Τὸ ποίημα αὐτὸ περιέχεται σέ δύο κόλλες καὶ ἀναπτύσσεται σέ 8 (!) παραλλαγές, πού κυμαίνονται ἀπὸ τρεῖς ἕως δέκα στίχους. Ἐδῶ δημοσιεύουμε τὴν πληρέστερη παραλλαγή.

Σύματα

Ἄραδα ἀράδα στύλοι τηλεγράφου
Καὶ στρατιῆς προλεταρίων λυτρωμένων
Καὶ τὸ τραγούδι τῶν συρμάτων
Πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἀνθρώπους
Πού τόσον καιρὸ τὴν ὥρα τούτη περιμένουν

Λένε τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων
Χαρά σέ σᾶς τὰ παλληκάρια
Ψυχές καὶ χέρια τόσης πάλης
Πού πίνετε αἷμα καθὼς πίνουν γάλα
Ντριτᾶ³ ἀπ' τὶς ρῶγες τῆς ζωῆς καὶ τῆς Μανίας

Στὴ συνέχεια μέρος τοῦ ποιήματος φαίνεται νὰ «μεταφέρεται» σέ ἓνα νέο σχεδιάσμα (Σ2) πού ἔχει τίτλο τὸ «Τὸ Κόκκινο Τραγούδι». Τὸ σχεδιάσμα διασώζεται σέ τέσσερις παραλλαγές τῆς μιᾶς σελίδας καθεμιά. Ἐδῶ δημοσιεύεται ἡ πληρέστερη.

Τό Κόκκινο Τραγούδι

Διπλοί σκοποί και τιναγμένα μπράτσα
Πρός την ανατολή των γαύρων ξευθημάτων
Τῆς νίκης τὰ σαλπίσματα ἐντός κι ἐκτός τῆς πόλης
Ὅταν περνοῦν τὰ τάνκς και ὅταν κροτοῦν τὰ πολυβόλα
Στούς δρόμους τῶν ὁδοφραγμάτων.

Ἐδῶ νεκροί κι ἐκεῖ μπουνκάλες μέ σαμπάνια
Γαρίδες, νίτικα,⁴ φνσίγγια και καμόνια
Περίστροφα, μετάξια, προκηρύξεις κι ἀνεμῶνες
Και ἀνάμιχτες κραυγές ἀπό χαρές και πόνους.

Θεέ μου τί μεγάλο πανηγύρι
Στό θαῦμα τοῦτο τῶν θαυμάτων
Κορίτσια τοῦ λαοῦ μέ τήν χαρά τους
Γυμνή στά γυμνά στήθη τους
Και μ' αἵματα σίς γάμπες
Χορεύουν στά συντρίμματα τῶν ἰνδαλμάτων.

Ἀράδα-ἀράδα στύλοι τηλεγράφου
Και στρατιές προλεταρίων λυτρωμένων
Και πάνω στά συντρίμματα τῶν ἰνδαλμάτων

Γιά τούς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς συντρόφους
Πού τόσον καιρό τήν ὥρα τούτη περιμένουν
Τό ξαφνικό τραγούδι τῶν συρμάτων.

Ἡ συνέχεια τῆς προσπάθειας εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα καθώς τὰ προηγούμενα σχεδιάσματα πᾶνε νά καταλήξουν σέ ἕνα νέο Σχεδιάσμα (Σ 3) πού ἀναπτύσσεται σέ δύο σελίδες μέ τόν τίτλο «Χορδή».

Χορδή

Διπλοί σκοποί και τιναγμένα μπράτσα
Πρός την ανατολή των γαύρων ξευθημάτων
Τοῦ τύφου (sic) τὰ σαλπίσματα ἐντός τοῦ κόσμου
Ὅταν περνοῦν χοροί μαινάδων τῶν ἀπόκρως
Και παρά κάτω
Ἀράδα ἀράδα στύλοι τηλεγράφου
Και στρατιές προλεταρίων πεινασμένων
Ἀλάλαγμα θεέ τί πανηγύρι
Στούς δρόμους τῶν ὁδοφραγμάτων.
Ἐδῶ νεκροί ἐκεῖ μπουνκάλια μέ σαμπάνια
Γαρίδες νίτικα ἐλιές πεπόνια
Σπαγγέτα μελιτζάνες και ραδίκια
Ὅλα τὰ πράσα τὰ καρότα τὰ μανιτάρια
Χαντζάρια ταυρομάχων κι ἀνεμῶνες
Κορίτσια τοῦ λαοῦ μέ τὰ μαλλιά τους
Γυμνά στά γυμνά στήθη σίς μασχάλες
Πατοῦν ἐπί πτωμάτων
Μέσ' στό γιουρούσι τῆς σφαγῆς τῶν ἰνδαλμάτων
Δόξα σέ σᾶς τὰ παλληκάρια
Τά ψάρια τὰ λεπίδια τόσης πάλης
Δόξα τῆς ἐπαναστάσεως
Δόξα στή βάρδια
Τήν ἐνδοξη τήν κόκκινη
Τά θράδια

Τοῦ ἀπάντεχου βραδιοῦ πού λέγεται μεγάλο
Μεγάλο θράδι και χαρά
Τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης τό δῆμα
Νικάει τὰ σκοτάδια και τίς δάρκες
Τῶν τρωγμῶν τῆς ἐκκλησίας
Πού σέρπουν στά σοκάκια λάου-λάου
Γυρεύοντας μιά στέγη λίγο σπάγγο
Ψωμί μπαγιάτικο
Ἐρινύες και Ἐλπίδα
Ματαίως στά προσχώματα τοῦ χρόνου
Στή λησμονιά στήν πίκρα τοῦ θανάτου
Μέσ' στά κανόνια τ' ἀποφάγια και τ' ἀμάξια
Πού σέρνουν τούς ἀστούς στήν καρμανιόλα
Δόξα χαρά κι ἀπάνω δρόμος
Τοῦ λυτρωμοῦ τοῦ σύρματος τῆς γενετροίας
Πού ξετυλίγεται και πάει στά πηγάδια τῆς ἡδονῆς
Δόξα τῶν ἀστεγων ἐρώτων
Δόξα στούς πύθηκους και στούς ἀνθρώπους
Πού ἤπιαν αἶμα κι ἄρμεξαν τό γάλα
Ἄπό τὰ στήθη τῆς Ζωῆς και τῆς Μανίας.

Σέ τοῦτο τό σημείο τῆς ἐργασίας του ὁ Ἐμπειρικός ἀποφασίζει (ὅπως φαίνεται) νά προδεῖ σέ μιά μεγαλύτερη σύνθεση, πού ὀνομάζει «Σκηνές μελλοντικῶν γεγονότων» (Σ 4). Πρόκειται γιά ἕνα ἐκτενές ἀφηγηματικό ποίημα, ἀπό τό ὁποῖο σώζονται πέντε παραλλαγές σέ ἕξι σελίδες. Ἡ παραλλαγή πού δημοσιεύουμε ἀναπτύσσεται σέ δύο σελίδες και εἶναι ἡ πληρέστερη.

Σκηνές μελλοντικῶν γεγονότων

Διπλοί σκοποί και τιναγμένα μπράτσα
Πρός την ανατολή των γαύρων ξευθημάτων
Τοῦ πάθους τὰ σαλπίσματα ἐντός κι ἐκτός τῆς πόλης
Ὅταν περνοῦν τὰ τάνκς και ὅταν κροτοῦν τὰ πολυβόλα
Στούς δρόμους τῶν ὁδοφραγμάτων.

Ἐδῶ νεκροί κι ἐκεῖ μπουνκάλες μέ σαμπάνια
Γαρίδες, νίτικα κι ἐλιές και πράσα και πεπόνια
Περίστροφα και ξιφολόχες, τουφέκια κι ἀνεμῶνες
Και ἀνάμιχτες κραυγές ἀπό χαρές και πόνους.

Θεέ μου τί μεγάλο πανηγύρι.
Γυναῖκες τοῦ λαοῦ μέ τήν χαρά τους
Γυμνή στά γυμνά στήθη τους
Και μ' αἵματα σίς γάμπες
Πατοῦν ἐπί πτωμάτων
Και- ὦ ξαφνικό ἀλάλαγμα—
Χορεύουν στά συντρίμματα τῶν ἰνδαλμάτων.

Και τώρα συνεχῶς
Ἐκπέμπει ὁ κεντρικός σταθμός
Κύματα χαρμόσυνα ἀσυρμάτου
Πού πᾶν τό μήνυμα σ' ὅλη τή γῆ
Και σ' ὄλους, σ' ὄλους, σ' ὄλους
Τό μέγα μήνυμα τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης
Και τῆς νίκης τοῦ προλεταριάτου.
Κι ἀκόμα ἐκπέμπει ὁ σταθμός
Πρός τὰ μέτωπα τῶν ἱμπεριαλιστικῶν και ἀντισοβιετικῶν
πολέμων τῆς μπουρζουαζίας

Καί πρός τά ἐπί σφαγήν μαρτυρικά παιδιά τῶν ἐργατῶν
καί χωρικῶν

Τίς ἐντολές τοῦ κεντρικοῦ τῆς ἐπανάστασης κομιτάτου:

«Εἰρήνη ἀμέσως

Τή γῆ στούς χωρικούς

Κατάσχεση τῶν περιουσιῶν

Ἵλη τήν ἐξουσία στ' ἀπανταχοῦ τῆς γῆς σοδιέτ

/ τῶν ἐργατῶν

Καί σ' ὄποιον ἀντισταθεῖ ποιηή θανάτου».

Καί ἀπό τό Λενινγκράδ ὡς τήν Κριμαία

Καί ἀπό τό Βλαδιβοστόκ στή Μόσχα

Γιορτάζουνε τά πλήθη τῆς δοξασμένης ΕΣΣΔ

Ἐνῶ στήν Κόκκινη πλατεία κι ἀπέναντι στό μασωλεῖο

/ τοῦ Λένιν

Ἵ πρόεδρος τῶν ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ τῶν πρώτων

/ μπολσεβίκων

Χαιρετίζει μπρός στό μικρόφωνο τήν κομμουνιστική

- / ἐπανάσταση ὄλων τῶν χωρῶν

Καί λέγει καθῶς περνοῦν οἱ κόκκινες στρατιές

/ πού ξεκινοῦν γιά τήν Ἀσία καί τήν Εὐρώπη

Λέγει πῶς σέ λίγο πιά στόν χάρτη

Δέν θά ὑπάρχει μεταξύ τῆς ἐλευθέρως ΕΣΣΔ

Καί τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου

Καμία διαφορά

Καί δέν ξεχνά νά χαιρετίσει μ' ἐγνωμοσύνη καί μέ

/ συγκίνηση βαθειά

Τήν ἱερή τή μνήμη τοῦ πατέρα μας Λένιν

Καί τῶν πάμπολων ἡρώων τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 1917

Τῶν ὁποίων δέν πῆγανε στό δρόντο οἱ θυσιές καί οἱ κόποι

Καί καθῶς μιλά ὁ πρόεδρος

Περνοῦν κι ὄλο περνοῦν οἱ κόκκινες στρατιές πού ξεκινοῦν
γιά τήν Ἀσία καί τήν Εὐρώπη.

Ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω σκηνές τῶν «μελλοντικῶν γεγο-
νότων» διασώζονται στίς λυτές σελίδες ἄλλες δύο. Ἡ πρώτη⁵
«σκηνή» (Σ 5) ἔχει θέμα τά ἐπαναστατικά λαϊκά δικαστήρια
(ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, κατά τραγική εἰρωνεία, θά ἀντιμετωπίσει
ἓνα παρόμοιο δικαστήριο λίγα χρόνια ἀργότερα) καί ἡ δεύτε-
ρη συνδύαζει τά λαϊκά δικαστήρια μέ τή δουλειά τοῦ ναυπη-
γείου.⁶ Ἡ πρώτη σκηνή ἀναπτύσσεται σέ πέντε (5) παραλλα-
γές σέ τρεῖς (3) σελίδες.

Μέσα στό δικαστήριο τοῦ τόπου (τό πρώην χρηματιστήριο)

Δικάζονται ἀναρίθμητοι ἐχθροί τοῦ προλεταριάτου

Κι οἱ νόστιμες γυναῖκες τους

Πού ἄλλοτε κοιμόντουσαν μέ τούς πλούσιους ἐπί ἀμοιβῆ

Ἵρκίζονται μέ ψιθυρίσματα ἀγωνίας νά κοιμηθοῦν μ'

ἕναν ἐργάτη ἢ δικαστή

Ἵαν θά τούς κάμη τό ἄλφα ἢ τό θῆτα χατίρι μέχρι τέλους

Εἶναι, βλέπετε, μέ τό παρελθόν δεμένες

Κι ἔχουνε τόσο συνηθίσει ἀπό παζάρι κι ἐκμετάλλευση

Πού ἀκόμα δέν καταλαβαίνουν οἱ καημένες

Πῶς κι ἡ ἀγάπη λεφτερώθηκε ἐπιτέλους.

Ἡ δεύτερη Σκηνή (Σ 6) ἀναπτύσσεται σέ δύο παραλλαγές
καί καταλαμβάνει τρεῖς σελίδες.⁷

Στό ἐργοστάσιο πού γνώρισε τούς τόσους ἀπεργούς
Σάν λειτουργία λειτουργοῦν τά ἐργαλεῖα χαρωπά

Ἵχι ἀγγαρεία μά εὐθυμη δουλειά

Καί λένε ξέροντας πῶς εἶναι δική (τους) ἡ ἐργασία

Οἱ ἐργάτες λένε τό χαρούμενο τραγουδι τοῦ ζουμπᾶ⁸

Κι ἓνας λεβητοποῖός δνὸ μέρες τώρα δικαστής

Ἵνάμεσα σέ δύο δίκες

Σηκώνεται νά πάει νά κατουρήσει

Κι ὡς ξανακάθεται προσμένοντας νά προσαχθῆ

Κάποια κυρά τῆς ἀριστοκρατίας

Χτυπάει τό χέρι στό τραπέζι

Καί λέει τό τραγουδάκι τοῦ ζουμπᾶ χαμογελώντας

«Χτύπα ζουμπᾶ, βαρύγδουπε ζουμπᾶ

Χτύπα καί τρύπησε τή λαμαρίνα

Τό μαντικάπι δύθισε στήν ἀτσαλένια παρθενιά της

Τόσο βαθειά κι ἀρσενικά

Μέ γειά ζουμπᾶ καί μέ χαρά

Πού νά περάσης πέρα-πέρα

Ἵντσα πρὸς ἴντσα γάζωσέ την

Βαρύγδουπε ζουμπᾶ».

Τό ἐπόμενο Σχεδίασμα (Σ 7), μέ τό ὁποῖο φαίνεται νά κλεί-
νει ἡ σύνθεση ἀπασχόλησε τόν ποιητή σέ ἔξι παραλλαγές. Δη-
μοσιεύουμε τήν πληρέστερη.

Χαρά σέ σᾶς τά παλληκάρια

Ψυχές καί χέρια τόσης πάλης

Πού σηκωθήκατε σάν φλόγες

Κι ἀπ' τά σκοτάδια θγάλατε τή Νίκη

Χαρά σέ σᾶς τά παλληκάρια!

Ἵ τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης τό δῆμα

Πρὸς τήν κατάκτηση τοῦ χαρωποῦ μας οὐρανοῦ!

Μέσ' στά σκιρτήματα τῆς βιολογίας τοῦ ἀνθρώπου

Ἵ θρίαμβος τοῦ ἱστορικοῦ μας ὕλισμου

Δόξα χαρά καί ἀπάνω δρόμος

Πού ξετυλίγεται καί πάει πρὸς τούς αἰῶνες

Ἵπάνω στά γκρεμίσματα τοῦ δικαίου χαλασμοῦ

Πρὸς τούς αἰῶνες τῆς ζωῆς μιᾶς ἄνευ τάξεων κοινωνίας

Σάν ὕμνο τῆς δημιουργίας

Ἵ πίστη τοῦ Κομμουνισμοῦ.

Τό μικρό ἄτιτλο ποίημα τοῦ 1933 δέν φαίνεται νά ἀποτελεῖ
μέρος ἢ σχεδίασμα τῆς σύνθεσης πού ετοίμαζε (ἀλλά οὐδέπο-
τε ὀλοκλήρωσε) ὁ Ἐμπειρῆκος. Ὅμως τό θέμα καί ὁ τόπος του
δείχνει καλύτερα ἀπό ὅποιοδήποτε Σχεδίασμα τίς ἰδεολογι-
κές ἀπόψεις τοῦ ποιητή τά χρόνια αὐτά καί τήν (ρομαντική
γιά μᾶς, ἐνδεχομένως) πίστη του στίς ἰδέες τῆς Ὀκτωβριανῆς
Ἵπανάστασης.

Τώρα

Τώρα εὐθύς

Τώρα ἀμέσως

Τώρα πάντα

Τώρα κάθε μέρα

Τώρα κάθε στιγμή

Δηλαδή τώρα — αἰώνιως—

Τώρα πιότερο παρά ποτέ

Τώρα εὐθύς

Τώρα άμέσως
 Τώρα σάν πεφταστέρι
 Τώρα σάν μαχαιριά
 Τώρα σάν έκπυρσοκρότηση
 Τώρα σάν έκσπερμάτωση
 Τώρα σάν ξαφνικό ραγάνι⁹
 Τώρα και πάντα και στους αιώνες των αιώνων
 Προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε!

Ἡ δημοσίευση τῶν «ὀκτωβριανῶν» ποιημάτων τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἔχει πρωτίστως χαρακτῆρα ἱστορικο-φιλολογικό.¹⁰ Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τὰ ποιήματα δέν δηλώνουν καί τό πολιτικό του πιστεύω αὐτήν τήν ἐποχή ἢ ὅτι (ὑπερκερώντας μάλιστα ἀριστερούς ποιητές τῆς ἐποχῆς του) συνθέτει αὐτόν τόν ὕμνο γιά τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, χωρίς νά τό πιστεύει. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Ὁ ποιητής ποτέ δέν ἔπαυε νά συγκινεῖται ἀπό τή Ρώσικη Ἐπανάσταση καί τά δράματά της, ἀκόμη καί πολύ μετά τήν περιπέτεια τοῦ 1944, ὅταν συλλαμβάνεται ὡς ὄμηρος ἀπό τοὺς ἄνδρες τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. καί ὀδηγεῖται μαζί μέ ἄλλους στά Κρῶρα.¹¹ Αναμφίβολα λοιπόν τὰ ποιήματα αὐτά ἐκφράζουν τήν ἀληθινή συγκίνηση τοῦ Ἐμπειρικοῦ γιά τήν Ἐπανάσταση, ἀσχετῶς, ἂν ἀργότερα ἀπογοητευμένος ἀπό τά ἴδια τά πράγματα, ἀλλάζει στάση ἀπέναντι στήν πρακτική τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ σημασία τους ἐπομένως καί ἡ ἐρμηνεία τους δέν μπορεῖ παρά νά σχετίζεται μέ τήν χρονική περίοδο πού γράφονται καί ὀπωσδήποτε μέ τίς πολιτικές, κοινωνικές ἀλλά καί καλλιτεχνικές τάσεις αὐτῶν τῶν χρόνων. Ἄς δοῦμε πρῶτα τά σχετικά μέ τόν Ἐμπειρικό.

Εἶναι γνωστόν ὅτι σέ μιά συνέντευξή του (Ἡριδανός, 4, 1976, σελ. 14) ὁ Ἐμπειρικός δηλώνει ὅτι «παλαιότερα εἶχα ἀπόλυτα προσχωρήσει στόν μαρξισμόν. Εἶχα βαθύτατα συγκινηθεῖ ἀπό τήν Ρωσική Ἐπανάσταση (...) Τόν ἀπεκήρυξα, διότι ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τήν Ρωσσίαν, ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ κόσμου δέν γίνεται μόνο μέ τήν πάλη τῶν τάξεων καί οὔτε μόνον ἀπό τό προλεταριάτο, ἀλλά πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει νά μάχεται καί νά ὑποσκάπτει τά θεμέλια τῶν "καλῶς κειμένων"». Εἶναι ἐπίσης γνωστόν ὅτι τό 1935 παραιτήθηκε ἀπό τήν οἰκογενειακή ἐπιχείρηση τῶν ναυπηγείων. «Τό 1931», λέει στήν ἴδια συνέντευξή, «ἐπέστρεψα εἰς τήν Ἑλλάδα, ὅπου καί ἐργάσθηκα μέσα σέ μίαν οἰκογενειακήν ἐπιχείρησιν, σέ ναυπηγεῖο. Τό 1935 παραιτήθηκα ἀπό τήν θέση μου αὐτήν, τοῦ διευθυντοῦ. Λίγο πρῖν, εἶχαν λάβει χώρα ἀπεργίες καί βρέθηκα σέ δύσκολη θέση. Διότι νά μέν δέν ἤθελα νά φανῶ ἀσυνεπής στίς ἰδέες μου, ἀφ' ἑτέρου ὁμως δέν ἤθελα νά δυσαραστήσω τόν πατέρα μου πρός τόν ὁποῖον ἔτρεφα μεγάλην εὐγνωμοσύνη. Παραιτήθηκα καί ἀφοσιώθηκα ὀριστικῶς στήν λογοτεχνίαν καί τήν ψυχανάλυσιν». Ἡ Ὑψικάμινος κυκλοφορεῖ σέ 200 ἀντίτυπα τόν Μάρτιο τοῦ 1935. Ἐξαντλεῖται, «ὄχι ἀπό ἐνδιαφέρον», ὅπως λέει στήν ἴδια συνέντευξή, «ἀλλά διότι ἐθεωρήθη διδάλιον σκανδαλώδες, γραμμένο ἀπό ἕναν παράφρονα».

Τήν ἴδια ἐποχή στήν Γαλλία οἱ σχέσεις τοῦ Γαλλικοῦ Κ.Κ. καί τῶν ὑπερρεαλιστῶν καί εἰδικά τοῦ Μπρετόν καί τῆς παρέας του δέν εἶναι καθόλου καλές.¹² Τέλος τοῦ 1933 διαγράφονται ἀπό τό Κ.Κ.Γ. οἱ Μπρετόν, Ἐλνάρ καί Κρεβέλ¹³ γιά τήν ἀντίθεσή τους ἀπέναντι σέ ὀρισμένες πρωτοβουλίες τῶν κομμουνιστῶν, καί ἀρχίζουν νά δροῦν ὡς πολιτικά πρόσωπα ἀπαλλαγμένα ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς Τρίτης Διεθνούς. Στά μέσα τοῦ 1934 πραγματοποιεῖται στή Μόσχα τό Πρῶτο Συνέδριο τῶν Σοβιετικῶν Συγγραφέων ὅπου διατυπώνονται γιά πρώτη

φορά οἱ θεωρίες τοῦ Ζντάνοφ καί Ράντεκ σχετικά μέ τό «κοινωνικό ρεαλισμό» καί καταδικάζεται κάθε μορφή «μοντερνισμοῦ». ¹⁴ Ἐνα χρόνο μετά ὀργανώνεται στό Παρίσι (στό πλαίσιο τῆς γαλλοσοβιετικῆς συμφωνίας γιά ἀμοιβαία ὑποστήριξη σέ περίπτωση πολέμου) τό «Συνέδριο τῶν συγγραφέων γιά τήν προάσπιση τῆς κουλτούρας». Ἀπό τό Συνέδριο αὐτό ἀποκλείεται ὁ Μπρετόν καί οἱ φίλοι του μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθεῖ νέα μεγάλη ἀναστάτωση στούς κύκλους τῶν (ὀρθόδοξων) ὑπερρεαλιστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν καί νά προκληθεῖ ὀριστική ρήξη ἀνάμεσα στίς δύο ὁμάδες. Οἱ ὑπερρεαλιστές (σέ μιά μπροσούρα τους)¹⁵ δηλώνουν ὅτι δέν εἶναι διατεθειμένοι «νά δεχτοῦν ἀνεξέλεγκτα τήν τωρινή γραμμή τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνούς καί νά ἐπικροτήσουν α priori τοὺς τρόπους ἐφαρμογῆς της» καί ἐκφράζουν τή δυσπιστία τους τόσο ἀπέναντι στό καθεστῶς τῆς Ρωσσίας ὅσο καί στόν ἡγέτη του. Καθιστοῦν ὁμως σαφές ὅτι μολοντί ἡ ρήξη τους μέ τό Κ.Κ. τῆς ΕΣΣΔ καί τό Γαλλικό ΚΚ. εἶναι ὀριστική, τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἐρχονται σέ ρήξη μέ τήν Ἐπανάσταση.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἐμπειρικός παρακολοθεῖ μέ ἐνδιαφέρον τά τεκταινόμενα στή Γαλλία καί εἰδικά ὅσα ἀφοροῦν τόν Μπρετόν, μέ τόν ὁποῖο γνωρίζεται ἀρκετά καλά. Εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι μετά τό Συνέδριο τῶν Σοβιετικῶν Συγγραφέων στή Μόσχα βαραίνει τό κλίμα γιά τοὺς Ἕλληνες μοντερνιστές, καθώς πληθαίνουν τώρα οἱ ἐπιθέσεις ἀπό δεξιά καί ἀριστερά.¹⁶ Πῶς ἀντιδρᾷ σέ ὅλα αὐτά ὁ Ἐμπειρικός; Μέ τήν ὀλόψυχη συμπαράστασή του στόν ὀρθόδοξο ὑπερρεαλισμό καί τήν ἀφοσίωσή του στήν ψυχχαναλυτική θεωρία καί στά δράματα τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, παρά τό γεγονός ὅτι οἱ Γάλλοι ὀμοϊδεάτες του (φυσικά καί ὁ Μπρετόν, ὅπως εἶδαμε) ἔχουν ἀποκηρύξει τήν Τρίτη Διεθνή. Τοῦτο φαίνεται καθαρά ἀπό ἕνα σχέδιο τηλεγραφήματος πού ὁ Ἐμπειρικός ἀπευθύνει στόν Μπρετόν τόν Μάιο τοῦ 1935 (τό τηλεγράφημα διασώθηκε στά κατάλοιπα τοῦ ποιητῆ). Δέν γνωρίζουμε ἂν τό τηλεγράφημα αὐτό στάλθηκε καί ἐφθάσε τελικά στόν προορισμό του. Πιθανῶς ναι, ἂν κρίνουμε ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Ἐμπειρικός μετρά τίς λέξεις του καί τίς θγάζει 48! Ὅμως χωρίς ἀμφιβολία τό τηλεγράφημα δείχνει καθαρά τίς πολιτικές ἀπόψεις τοῦ ποιητῆ τήν ἐποχή αὐτή καί φωτίζει ἀπό μιά ἄλλη πλευρά τά Σχεδιάσματα τῆς ἀτελείωτης σύνθεσής του γιά τόν Σοσιαλισμό. Ἴδού τό τηλεγράφημα.

Athènes 24-5-1935

André Breton,
 42 Rue Fontaine,
 Paris

Adherons sans réserves et avec joie immense surréalisme votre groupe orthodoxe espérant toutefois que vous acceptez encore alliance doctrine psychanalytique et matérialisme dialectique hors cadres parti. Troisième Internationale. Vive surréalisme. Salutations chaleureuses chers camarades surealistes. Repandez Boulevard Kiphissia 6 Athènes.

André Embiricos

1. Μία μορφή τῆς παρουσίας ἐργασίας δημοσιεύθηκε στό Βῆμα, Κυριακή 8 Νοεμβρίου 1998. Ἐδῶ παρουσιάζουμε ὅλα τά σχετικά ποιή-

ματα και ορισμένα νέα στοιχεία, που ήρθαν, στο μεταξύ, στο φως. Ευχαριστώ την κ. Βιδίκα Έμπειρικού και τον κ. Λεωνίδα Έμπειρικού τόσο για την άδειά τους να δημοσιεύσω τα ποιήματα, όσο και για την άμεριστη βοήθεια που μου προσέφεραν.

2. Οι λυτές κόλλες βρέθηκαν μέσα σε ένα τετράδιο (των αδελφών Τολιδή) που περιέχει μια σειρά ανέκδοτων ποιημάτων της εποχής πριν από την Ύψικάμινο, με τον γενικό τίτλο Προϊστορία ή Καταγωγή. Τα ποιήματα αυτά φαίνονται να αντιγράφονται στη δεκαετία του '60, όχι όμως και τα συγκεκριμένα σχεδιάσματα που δημοσιεύουμε εδώ.

3. Ντρίτα ή ντρέτα: κατευθείαν.

4. Ντίκα: είδος ψαριού.

5. Ο χαρακτηρισμός «πρώτη» είναι συμβατικός. Η πραγματική σειρά των σκηνών μας είναι άγνωστη.

6. Από ορισμένους άτελεις στίχους φαίνεται ότι οι εργάτες κατασυνάζουν ένα καράδι.

7. Μία ήμιτελής παραλλαγή (προφανώς ή αρχική) έχει τον τίτλο «Τά καμπανάτα νιάτα». Σε μία από τις τρεις σελίδες υπάρχει επίσης ένα διαγραμμένο ποίημα με τον τίτλο «Είμαστε τα έργοστάσια της ζωής». Το ποίημα αυτό δεν φαίνεται να σχετίζεται με την περιγραφόμενη σκηνή του δικαστηρίου-εργοστασίου.

8. Ζουμπάς: χαλύβδινο εργαλείο που χρησιμοποιείται για να τρυπάει μέταλλα ή για να σπρώχνει βαθύτερα τα καρφιά.

9. Ραγάκι: καταιγίδα.

10. Όπωςδήποτε παραμένει ανοικτό το θέμα της αξιολόγησης των ποιημάτων. Μπορούμε πάντως να πούμε ότι, παρά το γεγονός ότι τα Σχεδιάσματα παραμένουν ήμιτελή, συναντούμε θαυμάσιους στίχους, που χωρίς καμμία αμφιβολία, μπορούν να ενταχθούν στο ποιητικό corpus του Έμπειρικού.

11. Βλ. το ποίημα του Ές-Ές-Ές Ρωσία, «Άγρα», 1995. Για την εμπειρία της δημίας του βλ. το ποίημα «Ο δρόμος» στην Όκτάνια. Σχετικά με τα παραπάνω μπορούμε να προσθέσουμε και τα εξής: Σε ένα (άνεκδοτο) φιλολογικό και ιστορικό λεξικό, που συγκροτεί ο Έμπειρικός για λογαριασμό του, υπάρχει και το λήμμα «Άργώ». Άφου άναφερθεί στην Άργώ του Ίάσονα και στην Άργώ του Γ. Θεοτοκά, γράφει: «Άργώ ή Πλοῦς Άεροστάτου: Διήγημα ιδιό μου, τελείως άσχετο με την Άργώ του Θεοτοκά. Το διήγημα αυτό τό έτελείωσα κατά τον φοβερόν εκείνο Δεκέμβριο του 1944, ενώ ήκούοντο νυχθημερόν πυκνοί πυροβολισμοί και οί εκρήξεις των όδομαχιών της αίματοκυλισμένης Άθήνας, λίγες μέρες πριν με σλλάδουν, τελείως άδικα, ως όμηρο, ή, μάλλον, ως άπεδείχθη, άργότερα ως προγραμμαμένο άνθρωπο οί άνδρες του Ε.Λ.Α.Σ.».

12. Περισσότερα σχετικά με τό θέμα αυτό βλ. Maurice Nadeau, Η Ιστορία του σουρρεαλισμού, (μτφρ. Ά. Παπαθανασπούλου), «Πλέθρον», Άθήνα 1978, 198 κκ.

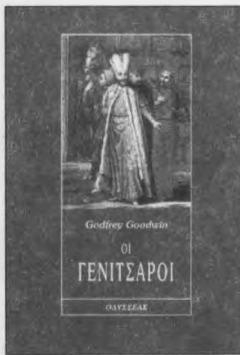
13. Ο Κρεβέλ θά έπανελθει άργότερα στο Κόμμα και μάλιστα θά καταλάβει ύπεύθυνη θέση.

14. Για την επίδραση του Συνεδρίου στα έλληνικά πολιτιστικά (και πολιτικά) πράγματα βλ. τό αφιέρωμα του περιοδικού Νέοι Πρωτοπόροι τον Σεπτέμβριο του 1934.

15. Nadeau, ό.π., 203 κκ.

16. Για την ύποδοχή του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα και τίς επιθέσεις εναντίον των υπερρεαλιστών, βλ. Σ. Τριβιζάς, Τό σουρρεαλιστικό σκάνδαλο, Καστανιώτης, 1996.

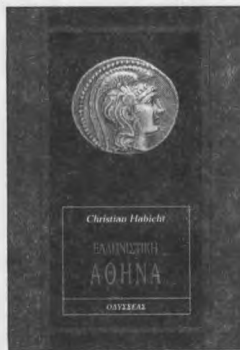
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

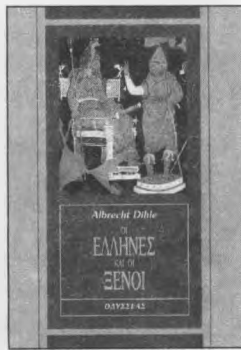
Godfrey Goodwin
ΟΙ ΓΕΝΙΤΣΑΡΟΙ
Ακμή και παρακμή
του φημισμένου
στρατιωτικού σώματος
των Οθωμανών.

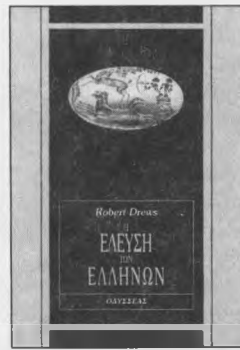
Angus Fraser
ΟΙ ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ
Καταγωγή, ιστορία
και γλώσσα
μιας κατατρεγμένης
εθνοτικής ομάδας.

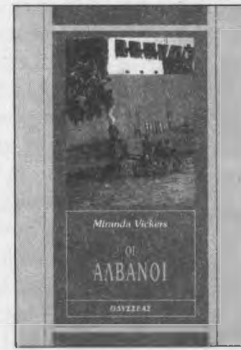
Christian Habicht
**ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
ΑΘΗΝΑ**
Η πρώτη συνοπτική
ιστορία της πόλης στην
ελληνιστική περίοδο.

Christian Habicht
**ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΞΕΝΟΙ**
Οι αντιλήψεις των Ελ-
λίνων για τους ξένους
κατά την αρχαιότητα.

Robert Drews
**Η ΕΛΕΥΣΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**
Πότε και πώς επικρά-
τησαν οι Έλληνες σ'
αυτό τον τόπο;

Miranda Vickers
ΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ
Η συνοπτική ιστορία
του γειτονικού έθνους
από τον μεσαίωνα μέ-
χρι σήμερα.

ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΖΗΤΑ Ψ'ΗΦΟ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ

Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία, *Ἀνθολόγιο μεταφράσεων*,
Β' Ἐνιαίου Λυκείου (ἐπιλογῆς): Νάσος Βαγενᾶς, Τάκης Καγιαλῆς, Λάμπρος Πόλ-
κας, Νίκος Ταρραῶς, Γιώργος Φράγκογλου (Ὁργανισμός Ἐκδόσεως Διδακτικῶν
Βιβλίων)

τοῦ Κώστα Βούλγαρη

Εχουμε μπροστά μας ἕνα βιβλίο προκλητικό γιὰ τὰ δεδομένα τῆς μέσης ἐκπαίδευσης καὶ μᾶλλον ἀσύμ-
βατο μέ τὴν εἰκόνα πού ἔχει ἡ ὑπόλοιπη κοινωνία
γιὰ τὰ συμβαίνοντα ἐκεῖ. Πού βρίσκεται, ὅμως, ἡ πρόκληση;

Ὅσοι δὲν γνωρίζουν καθόλου τὴ σημερινή σχολική
πραγματικότητα, ἴσως νὰ σταθοῦν γιὰ λίγο στό ἐξώφυλλο.
Ἐνα σχολικό βιβλίο πού θά προέτασσε τόν πίνακα τοῦ
Πάμπλο Πικάσο *Στὴν ἀκρογιαλιά* ἦταν ἀδιανόητο πρὶν εἴ-
κοσι χρόνια καὶ σίγουρα θά ξεσήκωνε θύελλα ἀντιδράσε-
ων ἀπ' τοὺς τότε τοποτηρητές τῶν «χρηστῶν ἡθῶν». Τὰ
χρόνια, ὅμως, πέρασαν καὶ σήμερα οἱ πίνακες τοῦ ζωγρά-
φου χρησιμοποιοῦνται εὐρέως (μέχρι καταχρήσεως), καλύ-
πτοντας ποικίλες ἀνάγκες τῆς σχολικῆς ζωῆς, ἀκόμα καὶ
τρέχουσες διακοσμητικῆς. Κατὰ τόν ἴδιο τρόπο, εἶναι ἀνε-
κτό ἕνα σχολικό βιβλίο νὰ τελειώνει μέ τὶς ὁδηγίες τοῦ
Τριστάν Τζαρά γιὰ τὸ *Πῶς νὰ φτιάχνετε ἕνα ντανταϊστικό
ποίημα* καί, μάλιστα, καμιά ιδιαίτερη ἐντύπωση δὲν προ-
καλεῖται. Βέβαια, ὅταν τὸ ἴδιο βιβλίο κατενοδώνει τόν
ἀναγνώστη-μαθητὴ μέ τούς στίχους τοῦ Καβάφη

Ἴσως τὸ φῶς θά ναι μιά νέα τυραννία.

Ποῖος ξέρει τί καινούρια πράγματα θά δείξει.

τότε, σίγουρα ἐνοχλοῦνται κάποιοι σημερινοὶ θεματοφύ-
λακες καὶ ἐπίδοξοι σωτήρες τῶν εὐαίσθητων ψυχῶν τῆς νε-
ολαίας μας, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ σχολείου δὲν πρόκειται καὶ
πάλι τίποτα νὰ συμβεῖ. Ἡ σχολικὴ πραγματικότητα ἔχει
ἀλλάξει λοιπόν τόσο, ὥστε οὔτε οἱ ἐπιλογές τοῦ κυρίως
σώματος τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου, ἢ εἰκονογράφηση, ὁ Μα-
γιακόφσκι, ὁ Μπρέχτ (καὶ ὁ ζητούμενος σχολιασμός τοῦ
στίχου του «*Καλὰ τοὺς κάνουν: γιὰ τοῦ ἔθνους τὴν ὁμό-
νοιά!*»), τὰ βιογραφικά τοῦ Βιγιόν, ἢ παράθεση τῆς ἴδιας
Στροφῆς (1, XII) τοῦ Μορεᾶς σὲ μετάφραση Ἑφταλιώτη,
Μαλακάση καὶ Καρυωτάκη καὶ ἡ συνακόλουθη ἐρώτηση
ἀρκοῦν ἀπὸ μόνα τους γιὰ νὰ διασαλεύσουν τὴν ἐκπαι-
δευτικὴ τάξη. Ὅλα αὐτὰ ἀπλῶς δὲν λειτουργοῦν, γιὰτί
ἀπορροφῶνται ἀπὸ τοὺς ρυθμούς καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς κα-
θημερινότητας, ἀτονοῦν μπροστά στό κινῆγι τῶν μοριῶν,
χάνονται μέσα στὸν ὀρυμαγδὸ τῶν «πληροφοριῶν». Ὅταν
ὅμως, ἐπιπλέον, στὴν *Εἰσαγωγή* τοῦ βιβλίου δηλώνεται εὐ-
θαρῶς πῶς «ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ἦταν πάντοτε ἕνας
δέκτης τῶν λογοτεχνικῶν κινήματων τῆς Εὐρώπης, δὲν
ὑπῆρξε ποτέ πομπός», τότε ὄντως ἐγγίζουμε τὰ ὄρια τῆς
πρόκλησης, ἀφοῦ καὶ ὁ πλέον ἀπομακρυσμένος παρατηρη-

τῆς τῶν σχολικῶν πραγμάτων καταλαβαίνει ὅτι ἐδῶ δια-
κυβεύονται πράγματα σημαντικά. Ἀλλὰ καὶ ἕνας ἐκπαι-
δευτικός, παρὰ τὴν ὄση ρουτίνα καὶ φθορά, μέ τὴν πρώτη
ματιὰ θά διαπιστώσει πῶς πρόκειται γιὰ ἕνα διαφορετικό
βιβλίο, πού βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μέ ἄλλα, πρό-
σφατα μάλιστα, τὰ ὅποια ἐκκινοῦν ἀπὸ τὰ προαιώνια
κλέη, γιὰ νὰ προβάλλουν καὶ νὰ διεκδικήσουν τὸ μερίδιο
τῆς χώρας μας στὴ διαμόρφωση τοῦ σύγχρονου ευρωπαϊ-
κοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ ἐμεῖς δώσαμε τὰ φῶτα καὶ ἄρα δι-
καιούμαστε νὰ αἰσθανόμαστε κληρονόμοι καὶ νὰ ἐγείρου-
με ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς νομῆς... Μὰ σὲ μιά ἐνδεχόμενη δημό-
σια συζήτηση περὶ αὐτῶν, ἢ *Νεότερη ευρωπαϊκὴ λογοτε-
χνία* δὲν θά ἔβρισκε συμμάχους οὔτε ἀνάμεσα στοὺς κατὰ
παράδοση «προοδευτικούς», γιὰτί φροντίζει νὰ διαχωρι-
στεῖ, προκαταβολικά, καὶ ἀπὸ ἕνα ἀκόμα μῦθευμα, πού
ἔθρεψε τὶς γενεές πᾶσες τῶν ἀριστερῶν, δηλαδή τὸ μῦθε-
μα τῆς «καθυστέρησης», ἀφοῦ: «*Ἡ προσεκτικὴ ἐξέταση
τῶν δεδομένων δείχνει ὅτι τὰ ευρωπαϊκὰ λογοτεχνικά ρεύ-
ματα μπαίνουν στὶς ἐλληνικὲς περισχέσεις σὲ χρόνον φυσιολο-
γικό, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις μάλιστα ταχύτερα ἀπ' ὅ,τι
κανονικά θά ἀναμενόταν*».

Ἐχουμε λοιπόν νὰ κάνουμε μέ ἕνα ἐνδιαφέρον διδακτι-
κό βιβλίο, πού ὀργανώνεται πέρα ἀπὸ τὰ ἐσκαμμένα καὶ
δὲν διστάζει νὰ κάνει καὶ ἐπιλογές πού ἀπὸ πρώτη ἀποψη
ξενίζουν, ἀφοῦ τολμᾷ νὰ μὴν περιλάβει στὴν ἀνθολόγηση
τόν Ρεμπώ, τόν Βερλαῖν, τόν Μαλλαρμέ ἢ τόν Βαλερύ, τὴν
ἴδια στιγμή πού ἐπιμένει ὄχι μόνο στὸν Μπωντλαίρ ἢ στὸν
Σίλλερ, ἀλλὰ καὶ στοὺς παρνασοιστές, στὸν Λενάου, στὸν
Ἑρεντιά, στὴν Ἄννα ντέ Νοάιγ καὶ στὴν Συμπόρσκα ἢ
στὸν Μπρετόν καὶ στὸν Τζαρά (ὄχι ὅμως στὸν Ἄραγκόν).
Τὸ βιβλίο προσπαθεῖ νὰ καλύψει τὶς διδακτικὲς ἀνάγκες,
συνυπολογίζοντας καὶ τὴ σημερινὴ ἐλληνικὴ ἐκδοτικὴ
πραγματικότητα, ἀποτελεῖ ἕναν χρήσιμο συνοπτικὸ ὁδηγό
τῆς νεότερης ευρωπαϊκῆς ποίησης καὶ πεζογραφίας, χρήσι-
μο ὄχι μόνο γιὰ τοὺς μαθητές τῆς Β' Λυκείου πού θά τὸ
ἐπιλέξουν γιὰ μάθημά τους ἀλλὰ καὶ γιὰ ἕναν μέσο ἀνα-
γνώστη λογοτεχνίας. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἐν λόγῳ βιβλίο
στέκεται μέ ἀξιώσεις στὰ ράφια τῶν βιβλιοπωλείων, πράγ-
μα ἐξαιρετικά σπάνιο γιὰ σχολικά βιβλία, μὴ ἐξαιρουμέ-
νων τῶν πανεπιστημιακῶν. Ἡ ἀφόρητη πίεση, πού ἀσκει-
ται ἀπὸ τὸν συνοπτικὸ χαρακτήρα του καὶ τὴ διδακτικὴ
χρήση του, δὲν ἀποστεώνει τὴ γλώσσα, οἱ ἀναγκαῖες ἴσορ-

ροπίες δέν ὀδηγοῦν στήν ἐπιλογή τῆς πλέον οὐδέτερης, περιγραφικῆς καί ἀνευρης λέξης στά κρίσιμα σημεῖα, ἡ παράθεση σχολίων καί στοιχείων, γιά κάθε ἀνθολογούμενο, δέν ἐνδίδει στή μιξέρια τῆς διεκπεραίωσης, στή σύνδεση μέ τά καθ' ἡμᾶς τολμᾶ νά ἀφήσει ἔξω ἀπό τήν ἀνθολόγησή τόν Κάλδο, τόν Παλαμά καί τόν Ἐλύτη, προκρίνοντας τήν *Μπαλλάντα* στούς ἀδοξοῦς ποιητές τῶν αἰώνων τοῦ Καρυωτάκη, προφανῶς λόγω τοῦ θεματός της, ἐνῶ ἐπανερχεται μέ τό *Δικαίωσις* τοῦ ἴδιου ποιητή, βαίνοντας πρός τό συναρπαστικό κλείσιμο τοῦ βιβλίου.

Μέ ὄχημα τίς κατά τεκμήριο καλύτερες μεταφράσεις πού κατά καιρούς ἐπιχειρήθηκαν ἀπό Ἑλληνες λογοτέχνες (σεβαστές καί οἱ ἰδιαίτερες προτιμήσεις τῶν ἀνθολόγων, ἀφοῦ μιλάμε γιά βιβλίο καί ὄχι γιά κολάζ), φτιάχεται ἕνα βιβλίο πού ἐνσωματώνει σημερινές ὀπτικές καί δεδομένα, φθάνοντας, ὁμως, κάποιες στιγμές σέ ἀκρότητες, ὅπως εἶναι ἡ κατάταξη τοῦ Νικόλα Κάλας στούς φουτουριστές. Βεβαίως, ἡ διατύπωση εἶναι προσεγγιστική καί ἴσως ἡ ἐνστασιμότητά μου νά δείχνει ὑπερβολική ἢ σχολαστική, ἀλλά θεωρῶ ἰδιαίτερα σημαντική τή λειτουργία ἐνός διαγράμματος στήν εἰκόνα πού θά σχηματίσει ὁ ἀναγνώστης καί ἰδιαίτερα ἕνας δεκαπεντάχρονος μαθητής, γιὰ αὐτή ἡ εἰκόνα ἐγγράφεται ἰσχυρά καί τόν ἀκολουθεῖ. Αὐτή ἡ «φουτουριστικοποίηση» τοῦ Κάλας παραλέμει, ἀναπόφευκτα, στήν πρόσφατη συζήτηση γιά τή σχέση τῶν ἡμετέρων σουρεαλιστῶν ποιητῶν μέ τό «φασιστικό ἰδεώδες», ὅπου ὁ Κάλας δέν χωροῦσε μέ κανένα τρόπο στό σχῆμα πού πρότεινε ὁ Τάκης Καγιαλῆς καί, δυστυχῶς, δέν μπορῶ νά ἐννοήσω ἄλλως πῶς τή σχετική ἀναφορά, παρά μόνο ὡς ἐπιμονή, ἀκομψή καί δογματική. Δέν θά πρότεινα τήν ἀνάδυνη ὁδὸ τῶν «φουτουριστικῶν γυμνασμάτων» τοῦ Φώτου Γιοφύλλη, οὔτε τήν ἀπουσία κάθε ἀναφορᾶς τῶν ἐπιδράσεων τοῦ φουτουριστικοῦ κινήματος στήν ποίησή μας. Ἡ διατύπωση «ὁ φουτουρισμός (...) θά βρεῖ αἰσθητικότερη ἀνταπόκριση, κατά τή δεκαετία τοῦ 1930, σέ ποιήματα τοῦ Νικόλαου Κάλας» θά ἦταν σωστή καί ἀνεκτὴ, ἀν ἀκολουθοῦσαν τά ὀνόματα τῶν περισσοτέρων ποιητῶν τῆς «γενιᾶς τοῦ '30»...

Μιά ἄλλη παρατήρηση ἀφορᾶ τήν ὀργάνωση τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου, ὅπου, ἀν καί τό τρίτο μέρος τῆς *Εἰσαγωγῆς* ἐπιγράφεται «Ἡ ἑλληνική συμμετοχή στήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία», τά ἀντίστοιχα κείμενα ἐξωθοῦνται στό *Παράρτημα*, προσφέροντας ἐκ νέου ἔδαφος γιά τίς γνωστές καί ποικίλες ἀπόψεις καί μυθεύματα περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἡμεδαπῆς μέ τήν ἐξ Ἑσπερίας λογοτεχνία, ἀντιφάσκοντας μέ τήν κύρια κατεύθυνση τοῦ βιβλίου. Καί τό πρόβλημα δέν ἀμβλύνεται, ἀλλά μᾶλλον ἐπιτείνεται, ἀπό τή συμπερίληψη ἐνός μόνο ποιήματος, τοῦ ἰταλικοῦ σονέτου τοῦ Σολωμοῦ *Στό θάνατο τοῦ Φόσκολου*, στό ἀνθολόγιο τῶν Εὐρωπαϊκῶν, κατ' ἀντίστιξη μέ τό *Στή Ζάκινθο* τοῦ ἴδιου τοῦ Φόσκολο, πού ἐντάσσεται στό *Παράρτημα*.

Μά ἕνα σχολικό ἀνάγνωσμα κρίνεται, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἀπό τή χρησιμότητά του καί τήν τύχη του στή σχολική πραγματικότητα. Τό συγκεκριμένο, κατά τή γνώμη μου, συναντᾶ ἕνα πρῶτο βασικό ἐμπόδιο στή διδασκαλία του, γιὰτί βρῖσκεται ἀρκετά πάνω ἀπό τόν μέσο ὄρο τῶν φιλόλογων τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, καθόσον στά φιλολογικά τμήματα τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων δέν διδάσκειται εὐρωπαϊκή λογοτεχνία... Τό δευτερο εἶναι ἡ ἔκτασή του, ἀφοῦ σέ μιά πραγματική ὥρα διδασκαλίας θά πρέπει νά

περιληφθοῦν δύο συγγραφεῖς, μέ ἀποτέλεσμα ἀκόμα καί ἕνας ἐπαρκῆς φιλόλογος νά δυσκολευτεῖ νά ἀνταποκριθεῖ μέ τρόπο πού νά μήν προδίδει τίς ἐπιδιώξεις τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος. Αὐτά, προφανῶς, συνυπολόγησε καί στάθμισε τό καθ' ὕλην ἀρμόδιο ὑπουργεῖο καί, κατόπιν ὀρίμων σκέψεων καί ἀλλεπάλληλων συνεδριάσεων τῶν ὑπηρεσιακῶν του συμβουλίων, ἀπεφάσισε νά δώσει ἐναλλακτικές λύσεις σέ μαθητές καί καθηγητές. Ἔτσι, ἡ *Νεότερη εὐρωπαϊκή λογοτεχνία* εἶναι μὲν μάθημα ἐπιλογῆς, ἀλλά βαθμολογούμενο, μέ πιθανές ὀλέθριες συνέπειες στή μοριοσυλλογή, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ σπουδὴ στούς ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστές, ἐλκυστικότερη ὡς μή βαθμολογούμενη καί εὐκολότερα διεκπεραιούμενη, προσφέρεται καί αὐτὴ ὡς μάθημα ἐπιλογῆς, ὅθεν καί ἀναδεικνύεται ὡς τό πλέον δημοφιλές τῶν ἐπιλεγόμενων μαθημάτων. Ἄν, παρ' ὅλ' αὐτά, ὑπάρχουν καί κάποιοι μαθητές πού θά προτιμήσουν τὴ *Νεότερη εὐρωπαϊκή λογοτεχνία*, θά πρέπει νά εὐχονται νά μή φθάνουν, ἀνά λύκειο, τόν μαγικό ἀριθμὸ 15 (ἐπὶ συνόλου, συνήθως, ἑκατοντάδων), γιὰτί κάποιοι φιλόλογος θά ἀναγκαστεῖ νά συμπληρώσει τίς ἀπαιτούμενες ἀπό τὸν κανονισμό ὄρες ἐβδομαδιαίας ἀπασχόλησής του. Τυχεροὶ θά πρέπει νά αἰσθάνονται, ὅσοι μαθητές δέν συμπλήρωσαν αὐτοθρομήτως τὸν ἀπαιτούμενο γιά τὴ δημιουργία τμήματος ἀριθμὸ, παρά κατόπιν προτροπῆς καί ἀόκνων προσπαθειῶν κάποιου φιλόλογου (ὑπάρχουν, εὐτυχῶς, ἀρκετοὶ καί ἀρκετές ἀνά τήν ἐπικράτεια), πού θά ἀναλάβει καί τὴ διδασκαλία...

Διλήμματα τῶν ψηφοφόρων...

1. Τό ἐν λόγω μάθημα θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ μάθημα τοῦ βασικοῦ κορμοῦ, δηλαδή ὑποχρεωτικό καί βαθμολογούμενο, ἢ μάθημα ἐπιλογῆς. Ἄφοῦ, ἀπό πολλές ἀπόψεις, συνιστᾶ μιά παρέμβαση πού προσπαθεῖ νά ὑπερικήσει τίς παροῦσες καί κυρίαρχες ἀδράνειες (ἀποφεύγω τὴ λέξη «πολιτικό», γιὰτί θά ἀφοροῦσε μόνο τίς προθέσεις τῶν συγγραφέων του, ἐνῶ θά ἐνσωμάτωνε τὴ φθορὰ καί τὴν ἀναξιοπιστία τῶν ἐκάστοτε κυβερνητικῶν σχεδιασμῶν...), μπορούμε νά ποῦμε ὅτι καλῶς δέν ἐντάχθηκε στά ὑποχρεωτικά ἀλλὰ στά μαθήματα ἐπιλογῆς.

2. Ἀπὸ τὴ στιγμή, ὁμως, πού ἐντάχθηκε στήν κατηγορία τῆς ἐπιλογῆς ἀλλὰ ὡς βαθμολογούμενο, τὰ ἐν ὑπουργεῖο ὄργανα ἄρχισαν νά ἰχοῦν τοὺς γνωστούς ἦχους τους, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τό βασικότερο: προσδιορισμὸς τῆς «διδακτέας» ὕλης... Δηλαδή, ὑπάρχουν ἐν ὑπουργεῖο ἀρμοδιότεροι ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ βιβλίου, ἱκανοὶ νά κρίνουν τμήματά του ὡς περιττά, ἐνῶ καί στά κριθέντα ὡς ἀπαραίτητα θά δώσουν λεπτομερεῖς ὀδηγίες διδασκαλίας (καί μάθησης, φυσικά...).

3. Ἄφοῦ τό μάθημα ἐξετάζεται, δέν θά μπορούσε νά ἐξαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν τηλεοπτικό τρόπο ἐξέτασης (εὐστοχη ἢ παρατήρηση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ) πού καθιέρωσε τό σεβαστό ὑπουργεῖο, καί ὁ ὁποῖος τρόπος συνίσταται σέ συμπλέγματα ἀπαντήσεων τοῦ τύπου «σωστό-λάθος», δεόντως ἐπιστημονικῶν καί ἀκριβοδικαίων, ἀφοῦ συμμορφώνονται μέ τοὺς νόμους τῶν πιθανοτήτων... Ὑπάρχουν βέβαια καί ἄλλα τηλεοπτικά παιχνίδια, ὅπως τὰ *Ἀπίθανα καί ὁμως ἀληθινά*, ὅπου ἀκολουθεῖται ἡ ἴδια ἐπιστημονική

μέθοδος «σωστό-λάθος», βάσει της οποίας, για παράδειγμα, ο μαθητής καλείται να εξεταστεί επί της γνωστής παραλλαγής *Του νεκρού αδερφού*, πού αρχίζει με τους στίχους «Μάνα με τούς ξενιά σου γιούς και με τή μιά σου κόρη...» άπαντών (πάντα «σωστό-λάθος»), διά της συμπληρώσεως τών αντίστοιχων τετραγωνιδίων, στίς εξής φιλολογικές, άρα και παιδευτικές, ερωτήσεις:

α) *Ο Κωνσταντίνος έπεισε τήν οικογένειά του να παντρεύουν τήν Άρετή στά ξένα μέ τό έπιχειρήμα ότι έτσι θά επεκταθούν οι έμπορικές έπιχειρήσεις τους.*

β) *Η Άρετή δέ συμμετέχει στό οικογενειακό συμβούλιο επειδή είναι μικρή στήν ηλικία.*

γ) *Η Άρετή χαιρείται πού βλέπει ξαφνικά μπροστά της τόν Κωνσταντή...*

4. Ο Νάσος Βαγενάς, σέ μιά ύστατη προσπάθεια διάσωσης τού όλου έγχειρήματος, άποφυγής της κοσσεροποίησης τού μαθήματος αλλά και τού διασυρμού όλων τών εμπλεκόμενων (μαζί και τών Ευρωπαϊών άνθολογούμενων, μά και τών ήμετερων μεταφραστών), κατέθεσε μιά συμβιδιαστική πρόταση (*Τό Βήμα*, 18.10.1998) πού συνίσταται στό να άφεθούν οι διδάσκοντες να επιλέξουν αυτοί και κατά περίπτωση τή διδακτέα ύλη (άποτρέποντας τόν προκρούστειο άκρωτηριασμό), οι δέ εξετάσεις να γίνουν τουλάχιστον επί άδίδακτου κειμένου, ώστε να άποφευχθούν τά λυσσαλέα λυσάρια και, εν συνόλω, ή άπονέκρωση τού μαθήματος.

5. Μιά τελευταία πρόταση θά ήταν τό μάθημα να παραμείνει μέν στά έπιλογή, αλλά ως μή βαθμολογούμενο, διδασκόμενο σύμφωνα μέ τίς δυνατότητες και τίς προτιμήσεις καθηγητών και μαθητών, πρόταση πού μάλλον θα σήμαινε τήν ύποβάθμισή του γιά τούς συντάκτες τού διβλίου, άν έρμηνεύω σωστά τά δημοσιευθέντα στόν Τύπο κείμενά τους.

Μετά τό κλείσιμο της κάλπης...

Κατά τή γνώμη μου, αυτή ή τελευταία έκδοχή θά ήταν ή πλέον σωστή άφού, στό σημείο πού βρισκόμαστε (ή μεταφρασμένη ξένη λογοτεχνία δέν διδάσκεται ακόμα ούτε στά πανεπιστημιακά τμήματα), ή παρέμβαση πού έπιχειρείται άπό τούς συντάκτες της *Νέοτερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας* δέν μπορεί να άντιμετωπίσει συνολικά τήν παγιωμένη και πολλαπλώς αναπαραγόμενη κατάσταση στά λύκεια και, ουσιαστικά, να άκρωώσει τό εξεταστικό μοντέλο τού ύπουργείου, στό όποιο ή γενική ίσχύς του άποτελεί δομικό στοιχείο του.

Έπιπλέον, είναι λάθος ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο αλλά και τόσο κρίσιμο έγχείρημα να έμπλακει άπ' τήν αρχή στίς κατ' έξοχήν φθαρμένες, γραφειοκρατικές και πλέον πρόσφορες γιά δυσφημιστικές κορόνες και άδιέξοδες πολώσεις διαδικασίες τού εκπαιδευτικού συστήματος, πού είναι οι εξεταστικές. Η δυναμική τού διβλίου άφορā τούς «ιδιόρρυθμους» εκείνους καθηγητές τών λυκείων, κάποιους μαθητές, έλάχιστους «γονείς» και ακόμα όσους σκεπτόμενους πολιτικά και έχοντας τή συναίσθηση ότι τά προβλήματα της παιδείας θά πρέπει να άποτελούν πάντα άντικείμενο προβληματισμού, διαλόγου και παρεμβάσεων, πέρα, φεύ, άπό τά συνήθη μισθολογικά και τά τρέχοντα διοικητικά.

Μέ άλλα λόγια, ή έπιτυχία τού διβλίου θά άπαιτούσε

μία εύρεία κινητοποίηση ευαισθησιών, άπόψεων, κρίσιμων ανθρώπων, θά άπαιτούσε ένα είδος κινήματος, πού μόνο ή ίσχύς του θά μπορούσε να άναδείξει και πιθανώς να τροποποιήσει και τό εξεταστικό σύστημα, έτσι ώστε τό κάθε μάθημα να διδάσκεται και να εξετάζεται μέ τρόπο συνάδοντα μέ τό περιεχόμενό του και μέ διβλία σάν τό προκείμενο πού μπορούν να γραφούν.

Άπό ποιούς, όμως; Γιατί προφανώς και τά όσα περί κινήματος εκστόμισα μόλις πριν σε καμία περίπτωση δέν άφορούν τό συνδικαλισμό τών εργαζομένων στή μέση εκπαίδευση, ούτε κάποιο άνάλογο «μέτωπο». Άν κάποιος έθετε στίς άνά τή χώρα ΕΛΜΕ τέτοια ερωτήματα, θά έλάμβανε άπαντήσεις τού τύπου: να φτιαχτεί μιά τριμελής έπιτροπή, μέ έναν εκπρόσωπο της ΟΛΜΕ, έναν πανεπιστημιακό και έναν εκπρόσωπο τού ύπουργείου, ή όποια... Όχι, τά διβλία δέν φτιάχνονται μέ αυτόν τόν τρόπο και εν προκειμένω γιά τά της λογοτεχνίας δέν σημαίνει τίποτα ή «άντιπροσωπευτικότητα» (στήν καλύτερη περίπτωση θά είχαμε άντίστοιχα φαινόμενα μέ αυτά τού κινηματογραφικού Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης...), ούτε κατ' άνάγκη ή πείρα, οι τίτλοι και οι έπετηρίδες. Τό συγκεκριμένο διβλίο δείχνει πώς χρειάζονται πρόσωπα ύπαρκτά και σημαίνοντα στόν άντίστοιχο χώρο, πού να κατέχουν και τήν τέχνη της γραφής, όπως τό δίδυμο τών πανεπιστημιακών Νάσος Βαγενάς και Τάκης Καγιαλής, πρόσωπα πού θά έγγράψουν και αυτό τό διβλίο στό έργο τους, πού διακυβεύουν τό κύρος τους, και όχι άπλώς κάποιιο καθηγητές, της μέσης ή της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, έστω και τών καλύτερων προθέσεων, πού διά της άναθέσεως θά συγγράψουν.

Ύπάρχουν, ακόμα, νεοελληνιστές, κριτικοί λογοτεχνίας, γνώστες και χειριστές της γλώσσας, δημοσιογράφοι αλλά και διορθωτές (γιατί τά σχολικά διβλία βρίθουν λαθών), δόκιμοι μεταφραστές, τυπογράφοι και έπιμελητές εκδόσεων (ή ποιότητα έκδοσης τών σχολικών διβλίων είναι άπό μέτρια έως άπαράδεκτη), ποιητές, πεζογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς, δοκιμιογράφοι, όλοι αυτοί πού συνιστούν τή λογοτεχνική «πιάτσα», δηλαδή τό σημερινό λογοτεχνικό πρόσωπο της χώρας μας. Η διδασκαλία της λογοτεχνίας, σε όλες τίς βαθμίδες της εκπαίδευσης, δέν μπορεί να γίνεται έρήμην τους, έρήμην τού επιπέδου, τών κριτηρίων, της αισθητικής και τών κατευθύνσεων πού διαμορφώνουν.

Άπαραίτητοι, και εκ τών ών ούκ άνευ, φιλόλογοι σάν τόν Λάμπρο Πόλκα, τόν Νίκο Ταρρά και τόν Γιώργο Φράγκογλου, πού συμμετείχαν στή συντακτική ομάδα της *Νέοτερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας* και «άνέλαβαν να γειώσουν τό όλο έγχείρημα στό περιβάλλον της Μέσης Έκπαίδευσης».

Όχι, δέν προτείνω κάποιο νέο «κανόνα», αλλά νομίζω πώς θά πρέπει να θεωρείται έωλο ένα σχολικό διβλίο όταν τά όνόματα τών συγγραφέων του δέν λένε άπολύτως τίποτα στους έχοντας σχέση μέ τόν άντίστοιχο χώρο. Η *Νέοτερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία* είναι μία πρόκληση, είναι εν ταντώ ένα ερώτημα και ένα άνοιχτό ένδεχόμενο, πού δέν άπευθύνονται στήν μακαρία «κοινή γνώμη», πού θά ψήφιζε γενικώς «ύπέρ τού καλού» (διβλίου), δέν επικαλείται δικολαβικά «τό μέλλον τών παιδιών μας», αλλά χρειάζεται ψήφο διαρκείας, έγκαλεί τόν καθένα μέ βάση τή θέση, τό ρόλο, τίς άπορρέουσες ευθύνες του και τίς χρόνιες άδράνειές μας.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

• Γ.Δ. Παγανός, *Τρεις μεταπολεμικοί πεζογράφοι, Χριστόφορος Μηλιώνης - Νίκος Μπακόλας - Η.Χ. Παπαδημητρακόπουλος*, εκδόσεις Νεφέλη, 1998, σελ. 170.
Ένα φιλόδοξο διβλίο, μέ στόχο τή συμπαρουσίαση και ένταξη σ' ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς τών τριών μεταπολεμικών πεζογράφων, πού διεκδικεί, ταυτόχρονα, και τήν αναντικατάστατη ματιά του σύγχρονου τους αναγνώστη-κριτικού. Παρ' ότι, από αυτή τήν άποψη, οι επιδιώξεις του συγγραφέα δέν εϋδοώνονται, ή παρουσίαση τής πορείας τών ξεταζόμενων πεζογράφων είναι ενδιαφέρουσα, κατατοπιστική, έμπεριέχει εϋστοχες παρατηρήσεις, είναι όπωσδήποτε ένας οδηγός για τήν προσέγγιση του έργου τους. Περιλαμβάνεται αναλυτική έργογραφία και κριτικο-γραφία, αλλά και αυτόβιογραφικά σημειώματα τών τριών πεζογράφων, μέ αυτό του Η.Χ. Παπαδημητρακόπουλου, πού επιγράφεται *Περί αυτόβιογραφίας*, νά ξεκινά μ' ένα εϋστοχο και πνευματώδες σχόλιο, δίνοντας, έν τέλει, λιτά και σεμνά, τά απαραίτητα κατά τή γνώμη του στοιχεία, πού ένδεχομένως θά ένδιέφεραν τόν αναγνώστη.

• Βαγγέλης Κάσσοσ, *Άδιapέραστο φως*, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998, σελ. 83.
Η πέμπτη ποιητική συλλογή του Κάσσοσ (γενν. 1956 στην Καρδίτσα) είναι μιά εϋχάριστη έκπληξη για τό μικρό, και άπ' ό,τι δείχνουν τά πράγματα συνεχώς συρρικνούμενο, κοινό τής ποίησης. Άλλεπάλληλες μικρές σπουδές-προσεγγίσεις του θανάτου, μέσω τής αναφοράς σέ ιστορικά πρόσωπα και μυθικά συμβάντα. Η γλώσσα του μπορεί και κρατά τίς απαραίτητες αποστάσεις από τό κάθε φορά ιστορικό φόντο, αλλά δέν ένδίδει και στή λαϊκιστική κακοποίηση τής, τήν τόσο συνηθισμένη σέ ανάλογες περιπτώσεις, ιδιαίτερα κατά τή στιγμή τής «γείωσης» του χρόνου στο καθ' ήμās παρόν. Τό πρώτο ποίημα θά μπορούσαμε νά τό δοϋμε και σάν «ύπόθεση εργασίας» όλόκληρου του διβλίου:

Η ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

ήταν πρωί ήδονικό
άληθινή περίληψη έλληνιστικών χρόνων
σά γύρη λουλουδιών σκορπούσε γύρω
ή κατάφαση καθώς ό Έπίκουρος
μέ σιγουριά και τέχνη
θεμελιώνε τή δόξα του
για τό θάνατο
πιό πειστικός κι άπ' τό πρωί
πού είχε διαλέξει για τό μάθημά του
ό θάνατος οϋδέν προς ήμās
ξανά και ξανά έτόνιζε μέ έπιμονή
λές και ήταν νά πείσει τόν ίδιο
όχι τούς μαθητές

λές και περιμένε από τόν πιο φανατικό
νά πεισματώσει και διακόπτοντας
τή δόξα του νά πεί

ότι
όλα ή ήδονή τά όρίζει
κι άν δέν μπορεί νά μάς κρατήσει στή ζωή
μάς κρατάει στο θάνατο για πάντα.

• Τάκης Άναστόπουλος, *Τό διβλίο φάντασμα*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1998, σελ. 115.

Σπάνια τά βιο-εργογραφικά στοιχεία ενός συγγραφέα, πού δίκηνη τηλεγραφήματος τυπώνονται στο «αϋτί» του διβλίου, έχουν τόσο σαφείς προβολές στο περιεχόμενό του. Έχουμε λοιπόν έναν (πρωτοεμφανιζόμενο) πεζογράφο πνήντα έτών, πού τά τελευταία χρόνια ζει σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις, σπουδάζοντας ή εργαζόμενος (στην Έπιτροπή τής Ευρωπαϊκής Ένωσης), έχοντας στο ενεργητικό του άρθρα «ευρωπαϊκού ένδιαφέροντος» και άπειρες σελίδες διοικητικών έγγραφων, ενώ σποραδικά έχει κάνει μεταφράσεις αλλά και δημοσιεύσει κάποια ποιήματα. Η πρώτη νουβέλα του τόμου άφορά τή ζωή ενός ανάλογου ζευγαριού, σε χρόνο παρόντα, στην Κέρκυρα, όπου και ή παρέα τών νέων λογοτεχνών τής δεύτερης νουβέλας, πού δίνει και τόν τίτλο της στο διβλίο. Και οι δύο τροφοδοτούνται από τίς αντίθεσεις, τίς έντρογκες και τήν άνία τής μικρής, κοσμοπολίτικης και συνάμα έπαρχιακής πόλης, είναι γραμμένες μέ τήν άνεση του ανθρώπου πού γράφει καθημερινά, μέ λόγο δομημένο, ίσορροπημένο, έλεγχόμενο, αλλά και καλλιεργημένο, φινετσάτο, πού δένε απόλυτα μέ τήν άψογη τυπογραφική έμφάνιση του διβλίου. Κείμενα έξυπνα και πνευματώδη, άνοιχτά στα σημερινά κοινωνικά προβλήματα (μετανάστες κλπ.), αλλά και σταθερά μακριά από τίς φολκλορικές περιγραφές και «άξιοποιήσεις» τους, κείμενα πού τοποθετούνται μέσα στην πραγματικότητα, διεκδικώντας τήν έγκυρότητα τής «έκ τών ένδον» καταγραφής. Τό ίδιο και ό επιχειρούμενος σχολιασμός, πού εκ τών ένδον προέρχεται και προς τά εκεί άπευθύνεται. Πολυπληθής πιά και διακριτή αϋτή ή κοινωνική κατηγορία πού περιλαμβάνει πανεπιστημιακούς και (μετα)μοντέρνους γραφειοκράτες, νέους ύψηλόμισθους και νέους αργόμισθους, ανθρώπους τών «Μέσων», τής διαφήμισης και τών «μελετών», φυσικό λοιπόν νά αρχίσει νά άποτελεί, όλο και πιο συχνά, θέμα τής λογοτεχνίας. Θά άποκτήσει, όμως, τή «δική της» λογοτεχνία, μέ τήν ανάλογη λογοτεχνικότητα και τό δικό της κοινό; Θά έμπλουτίσει, άπλως, τή θεματική τής ήδη ύπάρχουσας; Πώς, έν γενέει, θά επηρεάσει τά σάνταρ τής λογοτεχνικής παραγωγής; Ό συγγραφέας μπαίνει στή συζήτηση μέ τό «Βιβλίο φάντασμα» τής όμότιτλης νουβέλας, πού είναι τό ύπό έκδοσιν διβλίο μιάς σχετικά νέας πεζογράφου, τό όποιο έχει ήδη παρουσιαστεί στή μαγνητοσκοπημένη έκπομπή κάποιου

ηλεοπτικού καναλιού... Θά προλάβει, όμως, νά έκδοθεί πρίν άπό τήν προβολή τής έκπομπής; Δηλαδή ό Τάκης Άναστόπουλος δείχνει νά έχει πλήρη επίγνωση τών διλημμάτων καί τών διακυβευμάτων, γι' αυτό καί τό βιβλίό του σίγουρα υπόσχεται: είτε έναν ενδιαφέροντα «ήθογράφο» είτε έναν δόκιμο πεζογράφο, άν κατορθώσει νά άρθεί πάνω άπό τόν όρίζοντα πού συνθέτουν τά «βιογραφικά» του δεδομένα.

Κώστας Βούλαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Ίαν Φλέμιγκ, *Έπιχείρηση Μουνρέικερ*, μτφρ. Όδυσσέας Στέμπιλης, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 295.
- Άθηνά Κακούρη, *Πριμαρόλια*, μυθιστόρημα, έκδ. Έστία, Άθήνα 1998, σελ. 780.
- Κώστας Κατσουλάρης, *Τό σύνδρομο τής Μαργαρίτας*, μυθιστόρημα, έκδ. Έστία, Άθήνα 1998, σελ. 219.
- Βασίλης Καλαϊτζόγλου, *Μιά ζωή στη βιοπάλη*, σειρά «Μαρτυρίες», έκδ. Έστία, Άθήνα 1998, σελ. 450.
- Κατερίνα Ρίτα-Βάλθη, *Τής ελαφίνας κόρη*, έκδ. Έστία, σειρά «Μαρτυρίες», Άθήνα 1998, σελ. 174.
- Κωνστάνς Δημά, *Οί μικροί πρίγκιπες τού σύμπαντος*, έκδ. Έστία, σειρά «Μαρτυρίες», Άθήνα 1998, σελ. 205.
- Τζών Μάντοξ Ρόμπερτς, *Έφτά φόννοι στό Φόρουμ*, αστυνομικό μυθιστόρημα, έκδ. Περίπλους, 1998, μτφρ. Γιώργος Μπαρμπάκης, σελ. 428.
- Νικολά Σεγκούρ, *Τό κορίτσι τής άμαρτίας*, μυθιστόρημα, μτφρ. Γ. Τσουνκαλά, έκδ. Βιβλιοθήκη γιά όλους, σελ. 54.
- Βασίλης Χατζηβασιλείου, *Ήσυχία... κοιμόμαστε*, Ίστορίες γιά παιδιά, εικονογράφηση Χρύσα Σταυρέδα, σελ. 65, έκδ. Μικρός Παρατηρητής.
- Χ.Α. Χωμενίδης, *Ή φωνή*, μυθιστόρημα, έκδ. Έστία, Άθήνα 1998.
- Κώστας Στεργιόπουλος, *Παλίρροια*, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 62.
- Μίνως Μαρκάκης, *Ίστορίες τών Βράχων*, έκδ. Τό ροδακίό, Άθήνα 1998, σελ. 116.
- Θ.Γ. Παπαγεωργίου, *Στή σκιά τού άκροβάτη*, άφηγήματα, έκδόσεις Μανδραγόρας, 1998, σελ. 56.
- Κώστας Σαρδέλης, *Ό άσάλευτος ταξιδιώτης*, έκδόσεις Έστία, 1998, σελ. 442.
- Γιώργος Κ. Λυκέτσος, *Τό μυθιστόρημα τής ζωής μου*, έκδόσεις Γαβριηλίδης, 1998, σελ. 408.
- Τάκης Άναστόπουλος, *Τό βιβλίό φάντασμα*, νουβέλες, έκδόσεις Γαβριηλίδης, 1998, σελ. 115.
- Δημήτρης Πετσετίδης, *Ό Σαμπατές ζει...*, έκδόσεις Νεφέλη, 1998, σελ. 156.
- Σέλιμα Λάγκερλεφ, *Ό θρύλος τού Γάισμα Μπέρολινγκ*, μετάφραση Νίκος Φωκάς, έκδόσεις Έστία, 1998, σελ. 430.

• ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Μανόλης Λαμπρίδης, *Τρία μελετήματα*, έκδ. Μανδραγόρας, σελ. 108.

Λάκης Προγκίδης, *Ή ανακάλυψη τού μυθιστορήματος*, μτφρ. Γιάννης Κιουρτσάκης, Έστία, 1998.

• ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- Ίγνάσιο Ραμονέ, *Γεωπολιτική τού χάους*, έπίμετρο Μιχάλης Μητσός, μτφρ. Έλένη Τσερεζόλε, έπιμ. Δήμητρα Τουλάτου, έκδ. Πόλις, 1998, σελ. 200.
- Άντώνης Μαγγάνας, Γρηγόρης Λαζός, *Ό ποινικός κώδικας γιά τόν πολίτη*, πρόλογος Βασίλης Φίλιας, έκδ. Παπαζήση, 1998, σελ. 445.
- Παναγιώτης Παχής, *Δήμητρα καρποφόρος*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, 1998.
- Νίκος Σ. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση, Δίκαιο - Οικονομία - Πολιτική*, πρόλογος Γεώργιος Άναστασόπουλος, έκδ. Παπαζήση, σελ. 670.
- Άννα Τριανταφύλλου, *Ή κοινωνική ψυχολογία τής συμπεριφοράς τών πολιτικών κομμάτων*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, 1998.

• ΙΣΤΟΡΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

- Ζάκ Λέ Γκόφ, *Ίστορία καί μνήμη*, μτφρ. Γιάννης Καμπουρλής, έκδ. Νεφέλη, 1998.
- Κονδύλης Παναγιώτης, *Τό άόρατο χρονολόγιο τής σκέψης*, έκδ. Νεφέλη, 1998.
- Κριμπάς Κώστας, *Έκτεινοντας τόν δαρβινισμό*, έκδ. Νεφέλη, 1998, σελ. 277.
- Καφταντζής Γιώργος, *Τό Πανεπιστήμιο τής Θεσσαλονίκης στόν καιρό τής Κατοχής*, έκδ. Παρατηρητής, 1998, σελ. 220.
- Μιριάνθη Καπλανόγλου, *Έλληνική λαϊκή παράδοση, Τά παραμύθια στά περιοδικά γιά παιδιά καί νέους 1836-1922*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, σελ. 300.
- Πανεπιστήμιο Άθηνών, Τμήμα Ίστορίας καί Άρχαιολογίας, *Διεθνής ήμερίδα, 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά, Μαρτυρίες ώς πηγή τής Ίστορίας*, έκδ. Κατάρτι, 1998, σελ. 241.
- Παντελής Πρινωτάκης, *Άτομικόν ήμερολόγιον, Μικρά Άσία 1919-1922*, σειρά «Μαρτυρίες», έκδ. Έστία, Άθήνα 1998, σελ. 232.

• ΔΟΚΙΜΙΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

- Χριστίνα Βείκου, *Κακό Μάτι*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 466.
- Φίλιππος Όρραιόπουλος, *Ό νεοελληνικός λόγος γιά τήν άρχιτεκτονική καί τήν πόλη*, πρόλογος Άλέξανδρος Τζώνης, Lian Lefainre, έκδ. Έστία, σελ. 444.
- Έφη Άβδελά, *Ίστορία καί σχολείο*, έκδ. Νήσος, σελ. 176.